

UNIVERZITET UMETNOSTI U BEOGRADU

FAKULTET DRAMSKIH UMETNOSTI
POZORIŠTA, FILMA, RADIJA I TELEVIZIJE

KULTURNI PREDEO
U FUNKCIJI ODRŽIVOG RAZVOJA U KONTEKSTU
GLOBALNIH PROMENA

DOKTORSKA DISERTACIJA

Mentorka

red. prof. dr Milena Dragičević Šešić

Kandidatkinja

mr Biljana Jovanović Ilić

Beograd, 2017.

SADRŽAJ

1. UVOD

- 1.1. Teorijska osnova i istraživanje predela
- 1.2. Istorijski kontekst izučavanja kulturnog predela
- 1.3. Koncept kulturnog predela
- 1.4. Pojam kulturnog predela
- 1.5. Kategorije i osobine kulturnih predela
- 1.6. Održivost predela kao pojam
- 1.7. Zaštita kao deo održivosti predela
- 1.8. Stanje kulturnih predela u uslovima globalizacije

2. PREDMET ISTRAŽIVANJA

- 2.1. Ciljevi istraživanja
- 2.2. Osnovne hipoteze doktorske disertacije
- 2.3. Metodologija istraživanja
- 2.4. Očekivani rezultati istraživanja

3. POLITIKAMA DO ZAŠTITE KULTURNIH PREDELA

- 3.1. Odnos javnih i međuresornih praktičnih politika
- 3.2. Integracija predela u strateške dokumente planiranja i upravljanja
prostornim razvojem

4. **NORMATIVNE PRETPOSTAVKE ZAŠTITE PREDELA**
  - 4.1. Istorijski pregled zakonskog okvira zaštite kulturnih predela
  - 4.2. Normativni okvir zaštite i očuvanja kulturnih predela
    - 4.2.1. Međunarodni zakonski okvir zaštite kulturnih predela

5. **PRAKSE ZAŠTITE I OČUVANJA PRIRODNIH VREDNOSTI KULTURNIH PREDELA**
  - 5.1. Razlike između prirodnih i kulturnih vrednosti predela
  - 5.2. Međusobna povezanost kulturnih predela i zaštićenih predela
  - 5.3. Savremeni pristup zaštite kulturnog predela u Srbiji

6. **KULTURNI PREDELI KAO INDIKATOR ODRŽIVOG PROSTORNOG RAZVOJA**
  - 6.1. Ekološke mreže zaštićenih predela i prostorno planiranje
    - 6.1.1. Programske politike ekoloških mreža u Evropi
    - 6.1.2. Prostorno planiranje i sektorska integracija ekoloških mreža
  - 6.2. Održivost umetničkog koncepta u kulturnom predelu u kontekstu globalnih promena
  - 6.3. Kreativni gradovi – kultura u marketingu grada
  - 6.4. Kulturni predeo kao resurs održivog razvoja turizma
    - 6.4.1. Turizam u kulturnim predelima
    - 6.4.2. Kulturni turizam kao faktor održivog ekonomskog razvoja
    - 6.4.3. Kulturne rute kao savremen koncept u održivoj zaštiti kulturnog nasleđa

7. **JAVNE POLITIKE I UPRAVLJANJE KULTURNIM PREDELOM**
  - 7.1. Prioriteti u upravljanju kulturnim predelom

8. POLITIKA OČUVANJA PREDELA U SRBIJI

8.1. Istorijsko nasleđe u funkciji ekonomskog razvoja

8.2. Diskusija: Ekonmsko-socijalni razvoj i očuvanje autentičnih predela

9. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

10. PREPORUKE

11. PRILOZI

11.1. Pregled međunarodnih konvencija za zaštitu kulturnih predela

11.2. Pregled međunarodnih povelja, preporuka, deklaracija za zaštitu kulturnih predela

11.3. Pregled međunarodnih konvencija za zaštitu biodiverziteta i prirode

12. LITERATURA

11.1. Štampana dela

11.2. Internet izvori

The past lives on in art and memory, but it is not static: it shifts and changes as the present throws its shadow backwards. The landscape also changes, but far more slowly; it is a living link between what we were and what we have become. This is one of the reasons why we feel such a profound and apparently disproportionate anguish when a loved landscape is altered out of recognition; we lose not only a place, but ourselves, a continuity between the shifting phases of our life.

Virginia Woolf

Prošlost živi u umetnosti i u našem sećanju, ali ona nije statična; ona se kreće i menja onako kako sadašnjost na nju baca senku današnjice. Predeo takođe trpi promene, ali znatno sporije; predeo predstavlja vezu između onoga što smo bili i onoga što smo postali. Ovo je jedan od razloga zašto osećamo tako snažan i nesrazmeran bol kada se voljeni nam predeo menja do neprepoznatljivosti. U tim trenucima ne gubimo samo mesto, već i sopstvenu ličnost, vezu između različitih faza našeg života.

Virđžinia Vulf

REZIME

Koncept kulturnog predela je promenljiva i višeznačna kategorija, koja se različito definiše i istražuje tokom poslednjih decenija u okviru većeg broja prirodnih, društvenih i humanističkih nauka. Vrednost kulturnog predela se zasniva na autentičnosti i autohtonosti, reprezentativnosti (reliktnosti, endemičnosti i retkosti), biološkoj i geološkoj raznovrsnosti, bogatstvu prirodnih pojava i procesa, funkcionalnom jedinstvu, starosti, estetskoj vrednosti i očuvanosti, održivom razvoju u globalnom kontekstu. Predeo je istovremeno i pravi kompleks životnog okruženja i teritorijalnog uređivanja, i ekvivalent je nizu funkcija od opšteg interesa i u različitim oblastima (kultura, ekologija, životna sredina, društvo), a istovremeno je i važan ekonomski izvor, čijim održivim upravljanjem mogu da se direktno stvore nova radna mesta, a indirektno utiče na poboljšanje životnog standarda i ostvarivanje i unapređenje ljudskih prava.

Kompleksnost teme, usmerene na održivi razvoj u okviru globalnih promena u ovoj doktorskoj disertaciji zahtevala je interdisciplinarni pristup u istraživanju čiji su rezultati u direktnoj korelaciji primene nauke u sferi umetnosti i kulture. Otvoren je i prostor za nove istraživačke radove u kontekstu opšte, kulturne i antropološke geografije, sociologije, ekologije, filozofske antropologije, ekonomije, aksiologije, kulturologije, menadžmenta u kulturi, arhitekture, turizma, vizuelnih i audio umetnosti, komparativne književnosti, kulture medija, estetike, i komunikacija.

Međunarodne konvencije o predelu i odgovarajuća nacionalna zakonodavna akta, ali i njihova implementacija, ukazuju na razlike u vrsti i primeni predeonih politika, koje imaju direktnog uticaja na stanje u kome se predeo nalazi. Prioritet, značaj i pojam kulturnog predela u javnim politikama od presudne je važnosti za njegovu zaštitu i očuvanje prirodnih vrednosti. Kulturna politika treba da stvori preduslove održivog razvoja i omogući izgradnju praktičnih sistema i teorijskih modela kulturnog života utemeljenih na određenim vrednostima, definisanim estetskim i etičkim standardima.

Kada je reč o kulturnoj politici i resornim politikama kulturnog predela (Ministarstvo kulture i informisanja, Ministarstvo zaštite životne sredine i Ministarstvo državne uprave i

lokalne samouprave...), očekivani rezultati su sinergetski efekat delovanja svih zainteresovanih strana i stejkholdera u procesu odlučivanja i podrške lokalnim zajednicama koje imaju definisane problemske situacije i projektna rešenja za unapređenja životne sredine i kulturnih predela.

Kulturni predeo je od vitalnog značaja za humaniji život ljudi i održivi razvoj društva u celini. Zato bi sva pravna dokumenta i trebalo da budu zastupljena na adekvatan način, podrazumevajući efikasnu implementaciju, evaluaciju i kontrolu procesa.

U kontekstu sagledavanja strateških dokumenata razvoja prostora Srbije na različitim prostornim i administrativnim nivoima, neophodno je prepoznati značaj očuvanja i unapređenja predela kao važnog elementa kulture i identiteta. Instrumenti javne politike i alati upravljanja za očuvanje i unapređenje kulturnih predela deo su jedinstvenog obrasca implementacije i podrške u interkulturnom kontekstu što je osnovni naučni doprinos ovog doktorskog rada.

Ključne reči: kulturni predeo, održivi razvoj, globalne promene, kulturna politika, lokalna zajednica, ljudska prava

ABSTRACT

The concept of a cultural landscape is a variable and multifaceted category, which has been differently defined and investigated over the last decades in a number of natural, social and humanistic sciences. The value of the cultural landscape is based on authenticity and indigeneity, representativeness (relict, endemism and rarity), biological and geological diversity, abundance of natural phenomena and processes, functional uniqueness, age, aesthetic value and conservation, sustainable development in a global context. At the same time, the landscape is an extraordinary complex of living environment and territorial arrangement, and equivalence is a set of functions of general interest in different fields (culture, ecology, environment, society); at the same time, it is an important economic resource, sustainable management of which can directly create new jobs and indirectly affect the improvement of living standards and the achievement and promotion of human rights.

The complexity of the topic, focused on sustainable development within global changes in this doctorate dissertation, required an interdisciplinary approach in research,

results of which are directly correlated with the application of science in the sphere of art and culture. There is also room for new researches in the context of general, cultural and anthropological geography, sociology, ecology, philosophical anthropology, economics, axiology, cultural studies, cultural management, architecture, tourism, visual and audio arts, comparative literature, media culture, aesthetics, and communications.

International conventions on landscape and relevant national legislation, as well as implementation thereof, indicate differences in the type and application of policies that have direct impact on the situation in which the region is located. The priority, significance and notion of a cultural landscape in public policies is of crucial importance for the protection thereof and conservation of natural values. Cultural policy should create prerequisites for sustainable development and enable development of practical systems and theoretical models of cultural life based on certain values, defined by aesthetic and ethical standards.

When it comes to cultural policy and sectoral policies of the cultural landscape (Ministry of Culture and Information, Ministry of Environmental Protection and Ministry of Public Administration and Local Self-Government ...), the expected results are the synergetic effect of all stakeholders' actions and participants in the decision-making process and support to local communities that have defined challenging situations and project solutions for improving the environment and cultural landscape. Cultural landscape is vital for human life of people and sustainable development of the society in general. Therefore, all legal documents should be represented in an adequate manner, implying effective implementation, evaluation and monitoring of the process.

In the context of strategic documents related to the development of Serbia landscape at various physical and administrative levels, recognition of the importance of conserving and improving the landscape as an important element of culture and identity is doubtless. Instruments of public policies and management tools for the conservation and improvement of cultural landscape make part of a unique form of implementation and support in an intercultural context, which constitutes the key scientific contribution of this doctorate dissertation.

Key words: cultural landscape, sustainable development, global changes, cultural policy, local community, human rights

1. UVOD

Kada percipiramo predeo, govorimo o načinu posmatranja životne sredine koja nas okružuje, i o samom okruženju. Pojam predela obuhvata sve faktore koji su značajni za naš odnos sa okolinom. Predeli, bez obzira na dominirajući ekvivalent, imaju estetsku vrednost, daju okvir našeg svakodnevnog života, a koncept predela povezuje ljude sa prirodom, uvažavajući njihovu polivalentnu interakciju.

Osnovni kriterijumi na osnovu kojih se predeli dele na prirodne i kulturne, jesu stepen modifikacije, dominantni procesi koji utiču i na prostor, kao i karakter uticaja čoveka na predeo (Forman & Gordon, 1986). Prirodni predeli, poput šumskih predela, predela sa značajnim akvatičnim ekosistemima, visokoplaninskih predela, su predeli u kojima je stepen modifikacije minimalan, sa biofizičkom strukturom prirodnog porekla gde je čovekov uticaj zanemarljivo mali. Njihova vrednost se zasniva na autentičnosti i autohtonosti, reprezentativnosti (reliktnosti, endemičnosti i retkosti), biološkoj i geološkoj raznovrsnosti, bogatstvu prirodnih pojava i procesa, funkcionalnom jedinstvu, starosti, estetskoj vrednosti i očuvanosti.

Sâm pojam predela ima veoma izraženu kulturološku dimenziju za koju je karakteristična interakcija ljudi sa životnom sredinom, kao i prisustvo materijalnih i nematerijalnih kulturnih vrednosti predela. Kulturni predeli su predeli koji su nastali kao rezultat zajedničkog delovanja prirode i čoveka. Kao takvi predstavljaju ilustraciju evolucije ljudskog društva pod uticajem fizičkih ograničenja prirodnog okruženja, društvenih, ekonomskih i kulturnih uslova (Fowler, 2003).

U odnosu na karakter modifikacije predela, pretežan način korišćenja zemljišta i gustinu naseljenosti, razlikuju se ruralni i urbani kulturni predeli. Ruralni predeo pokazuje karakteristike prirodnog predela, ali se pod uticajem antropogenih promena deli u manje celine sa specifičnim predeonim obrascem, za predeo adekvatnim načinom korišćenja zemljišta i autentičnim kulturnim identitetom. Vrednost ruralnih predela je u njihovom specifičnom statusu, diverzitetu, kao i u promenama kojima su kroz vreme izloženi (istoričnost predela). Urbani predeo je u visokom stepenu izmenjen prirodni ili ruralni predeo, a funkcionisanje i održivost su ga prilagodili potrebama čoveka. Vrednosti urbanih predela zasnivaju se na usklađenosti i kvalitetu veza prirodnih i građenih struktura kojima se pojedini elementi prirode (topografski položaj, komponente prirode u gradu) i kulture (način oblikovanja gradske strukture, urbana matrica i tekstura, kvalitet mreže javnih prostora, urbana obeležja, reperi i simboli) integrišu u celinu koja čini jedinstvenu sliku urbanog predela (Živković & Vasiljević, 2010).

1.1. Teorijska osnova i istraživanje predela

Kulturno-istorijski predeli predstavljaju posebnu kategoriju predela koja je definisana kvalitetom i kvantitetom materijalnog i nematerijalnog nasleđa. Materijalno nasleđe, poznato i kao vidljivo nasleđe, predstavlja izgrađeno nasleđe koje je upotpunjeno i drugim specifičnim elementima od neprocenjive vrednosti za kulturni ambijent analiziranog područja. U ovu kategoriju materijalnog nasleđa uključena su zdanja poput istorijskih spomenika, arheoloških lokaliteta, malih utvrđenja, ruševina, tornjeva, zdanja od istorijske vrednosti, tradicionalnih domaćinstava, zanatskih predmeta, infrastrukturnih objekata, puteva, akvadukata. Kulturne predele karakterišu i nematerijalne vrednosti, koje se sastoje od nefizičkih aspekata određene kulture, odnosno društvenih običaja nastalih tokom istorijskog razvoja konkretne društvene zajednice.

Predeli se konstantno razvijaju, a odnos između prirodnih i kulturnih atributa menja se u odnosu na vreme i prostor. Promene su permanentne i imanentne, čak i tamo gde nema antropogenog uticaja. U prirodnim predelima, izražene su spontane sukcesije i restitucije koje dovode do klimaksa, tj. dinamičke ravnoteže u predelu. Kulturni predeli se menjaju pod uticajem čoveka i njegovih aktivnosti u predelu, ali i pod uticajem sposobnosti prirode da se obnovi i restituiše. Tradicionalni, multifunkcionalni kulturni predeli, nastali u vekovnoj

simbiozi čoveka i mesta na kojem živi, primer su pozitivnih promena i stvaranja novih vrednosti u predelu. U ovim tipovima kulturnih predela biodiverzitet je često veći nego u preostalim prirodnim predelima (Farina, 2000). Specifične prirodne i kulturno-istorijske karakteristike, koje oblikuju identitet predela, predstavljaju osnovu za vrednovanje predela kao oblika kulturnog nasleđa, pomažu stvaranju osećaja za mesto, doprinose kvalitetu korišćenja prostora i predstavljaju resurs za stvaranje novih vrednosti, razvoj cirkularne ekonomije, kreativne industrije, turizam i rekreaciju, edukaciju i državni, regionalni i lokalni marketing, izražavajući identitet teritorije.

Predeo je istovremeno i pravi kompleks životnog okruženja i teritorijalnog uređivanja, i predstavlja niz funkcija od opšteg interesa i u različitim oblastima (kultura, ekologija, društvo), a istovremeno je i važan ekonomski izvor, čijim održivim upravljanjem mogu da se direktno stvore nova radna mesta, a indirektno utiče na poboljšanje životnog standarda i ostvarivanje ljudskih prava. Predeo predstavlja suštinsku komponentu prirodne i kulturne baštine, istorijskih, etnografskih, lokalnih, regionalnih, nacionalnih, svetskih vrednosti, agrokulturnih i praksi, odnosno, svih aspekata koji definišu kolektivni identitet.

Predeo se može posmatrati i vrednovati u kontekstu održivog razvoja, pa razlikujemo četiri dimenzije predela: ekološku, ekonomsku, društvenu i kulturnu dimenziju. Ekološka dimenzija predela zasniva se na njegovim biofizičkim karakteristikama kojima su podržani prirodni ekosistemi i biodiverzitet. Ekonomska dimenzija predela zasniva se na njegovom sagledavanju kao resursa pojedinih privrednih sektora: poljoprivreda, šumarstvo, turizam i druge delatnosti. Dodatno, pozitivna identifikacija sa lokalnim predelom i ambijentom naselja čini prostor kvalitetnim za život, što se smatra jednim od značajnih faktora naseljavanja kreativne radne populacije i lokacionim faktorom za kreativne ekonomije (Ermischer, 2003). Predeo poseduje značajnu društvenu dimenziju, koja ga čini dominantnim činiocem ukupnog kvaliteta života ljudi. Prema Evropskoj konvenciji o predelu (ELC, 2000), zahvaljujući svojim vizuelnoestetskim i upotrebnim vrednostima, predeo ima važnu ulogu u obezbeđivanju javnog interesa u oblasti kulture, ekologije, životne sredine i zadovoljavanju raznovrsnih ljudskih potreba koje doprinose zdravlju i blagostanju zajednice i pojedinca. Evropska konvencija o predelu formuliše kulturnu dimenziju predela kao jedan od osnovnih elemenata prirodnog i kulturnog nasleđa, doprinoseći razvoju lokalnih kultura i jačanju kontinentalnih, nacionalnih, regionalnih i lokalnih identiteta (ELC, 2000).

Predeo ima uticaja na kontinuitet zaštite ljudskih prava:

- Poštujući Evropsku Konvenciju o ljudskim pravima i njenih pet protokola, (Evropski parlament) kao i Deklaraciju o rodnoj ravnopravnosti (Evropski parlament), kao i jedan od Milenijumskih ciljeva smanjenja siromaštva (UN) do 2015. godine, naglašavamo da je predeo u kontinuitetu zaštite ljudskih prava.
- Predeo je važan činilac kvaliteta ljudskog života u urbanim sredinama i na selu, u degradiranim oblastima, ili u područjima visokog životnog kvaliteta; u oblastima koje imaju izuzetne odlike, ili u svakodnevnom okruženju.
- Pravo na informisanje o predelu.
- Arhuskom konvencijom, ratifikovanom u Srbiji (12. maj 2009.) Konvencijom o dostupnosti informacijama, učestvovanjem javnosti u procesu donošenju odluka kao i pravom na pravdu u vezi sa životnom sredinom (Aarhus 1998), prihvatamo da kvalitet i raznovrsnost evropskih predela čine zajedničko bogatstvo, humano, kulturološko, ekološko, kao i bogatstvo životne sredine.

Ciljevi Saveta Evrope

- U vezi sa Konvencijom o zaštiti predela, cilj Saveta Evrope je postizanje jedinstva u interesu ostvarivanja ideala, etičkih principa i vrednosti nastojeći da se postigne održivi razvoj u harmoniji društvenih potreba, kulture, privrednih delatnosti i životne sredine.
- Edukacija i podizanje ljudskih i institucionalnih kapaciteta,
- Strane potpisnice se obavezuju da će podsticati obuku eksperata za procenu predela,
- Multidisciplinarne programe edukacije u oblasti politike predela,
- Školske i univerzitetske programe iz odgovarajućih oblasti, koji se bave kompleksnim vrednostima predela, upravljanjem i planiranjem.

Razvoj savremenih tehnika proizvodnje u poljoprivredi i šumarstvu, zatim karakter, brzina i intenzitet urbanizacije i industrijalizacije, razvoj turizma i rekreacije, kao i porast mobilnosti i procesi globalizacije, ubrzali su transformaciju predela i često imaju negativan uticaj na njegov kvalitet i korišćenje (Antrop i Van Eetvelde, 2005). To se ne odnosi samo na

prirodne, već i na sve tipove kulturnih predela (ruralnih i urbanih) koji su izloženi brojnim i snažnim promenama gubitka njihove autentičnosti i funkcionalnosti.

Globalizacija negativno utiče na predeo uopšte stvarajući homogenizovana područja i degradirajući originalne karaktere predela, koji su odraz kulturnog identiteta stanovnika. Daleko je ipak značajniji i nezaustavljiv afirmativan uticaj globalizacije koji se ogleda u jednostavnijoj i brzjoj razmeni i kretanju informacija, ljudi i dobara u kontekstu globalnih promena održivog razvoja. U svetlu globalnih promena, svakako treba naglasiti i aktuelne klimatske promene koje, pored uticaja na prirodnu sredinu, odnosno namenu zemljišta, utiču i na aspekte kulturnog nasleđa predela. Sve značajnija biće i uloga kulturnog predela koji treba da sačuva svoja osnovna obeležja.

Doktorska disertacija KULTURNI PREDEO U FUNKCIJI ODRŽIVOG RAZVOJA U KONTEKSTU GLOBALNIH PROMENA problemski i teorijski nastoji da sagleda ovu kompleksnu temu koja je zapostavljena u našoj domaćoj teoriji i praksi. Uz pomoć divergentnih istraživačkih instrumenata rad nastoji da utvrdi principe i preporuke za funkcionalnu održivost i perspektivu razvoja kulturnih predela sa akcentom na društveni i kulturno-estetski kontekst.

1.2. Istorijski kontekst izučavanja kulturnog predela

U svakoj nauci prostorni pristup je autohton, jer se tiče drugačije koncepcije prostora. Geografija je nauka u kojoj je "prostor" glavni predmet istraživanja i metodološka kategorija. Geografi fokusiraju svoju pažnju na tri glavna koncepta koja se tiču prostora (*space*), mesta (*place*) i životne sredine (*environment*) od kojih formiraju posebne naučne discipline. Pojam prostora ukazuje na geografiju kao čisto prostornu nauku. Pojam mesta potiče iz konteksta ranijeg pojma "region", koji predstavlja tradicionalnu ideju onoga što je sada centralno jezgro "nove" regionalne geografije, kao što je diskurs "lokaliteta" i "položaja". Pojam životne sredine je dugo privlačio posebnu pažnju geografa koji su se bavili fizičkom geografijom i fokusirali na ljudske aktivnosti a one su za posledice imale promene u fizičkim i biološkim karakteristikama predela.

Poreklo termina "kulturni predeo" može se pronaći u delima nemačkih i francuskih istoričara i geografa s kraja XIX veka, začetnika geografskog determinizma i posibilizma.

Istorijski gledano, na samom početku treba se pozvati na nemačku komparativnu školu geografije, razvijenu od strane Aleksandra Humbolta¹ i Karla Ritera², mislilaca koji su pokušali da integrišu geografsku, prirodnu i ljudsku stvarnost u dve dimenzije: prostornu i metodološku.

Još jedan predstavnik antropogeografske škole, Fridrih Racel,³ ukazao je na značaj položaja, kao najvažnije geografske karakteristike, u smislu veličine i forme prostora, pripadnosti određenoj teritoriji i međusobnim uticajima sa susjednim prostorima. Racel je istraživao uticaj geografskih (prirodnih) činilaca na život naroda i njihovu istoriju. U prirodne činioce, on ubraja zemlju, more, klimatske uslove, položaj i prostor (reljef). Po njegovom mišljenju, kao antropogeografa, glavni problemi su se odnosili na zavisnost čovečanstva od prirode, zavisnosti između država i naroda na Zemlji, između pojedinih geografskih činilaca i istorijskih događaja.

Uvažavajući ulogu prirodne sredine u oblikovanju ekonomske i kulturne strukture ljudskih zajednica, francuski geografi su uočili stalno rastući značaj delatnosti čoveka za okruženje. Tako su došli do zaključka da su odnosi između ljudskih zajednica i prirodnog okruženja dvosmerni. Nemački biolog Ernst Hekel⁴ je saglasan sa ovim zaključkom i smatra da su ekološke prirode. U to vreme, kasnih 30-ih godina XX veka, u okviru antropologije, pojavljuju se oblasti „kulturalna ekologija“, prvenstveno kroz rad američkog antropologa Džulijana Stjuarda⁵ i "humana ekologija" u okviru čikaške škole, čiji je osnivač Harlan Barouz⁶. U okviru ekološkog izučavanja kulture, bila su formirana dva intelektualna pravca koji su činili ekološki deterministi i ekološki posibilisti. Ekološki deterministi su tvrdili da je kultura rezultat mehaničkog delovanja prirodnih sila na potpuno prijemčivo čovečanstvo. U

---

¹ Aleksandar Humbolt (Alexander von Humboldt, 1769–1859) bavio se proučavanjem „harmonije između različitih sila prirode“ („kosmosa“). Zastupao je holistički stav u geografiji na relaciji opšte i regionalne geografije i prostora i vremena u geografiji.

² Karl Riter (Carl Ritter, 1779–1859), koristio je teleologiju kao sredstvo da bi predstavio Zemlju i njene delove (predele) kao jedinstvenu tvorevinu. Njegovo stvaralaštvo se smatra osnovom antropogeografske nauke i karakteristično je po uvođenju novih metoda analize, sinteze i upravljanja geografskim prostorom.

³ Fridrih Racel (Friedrich Ratzel, 1844–1904), formulisao je koncept antropogeografije baziran na učenju environmentalizma (geografskog determinizma) i evolucionizma (socijal-darvinizma), po kojima svaki organizam egzistira u nekom prostoru, sredini koja nije sasvim neutralna prema njemu. Ova učenja su kasnije uticala na razvoj ekološke antropologije i kulturno-ekološkog pristupa.

⁴ Ernst Hekel (Ernst Haeckel, 1834-1919), nemački je biolog, prirodnjak, filozof, fizičar, umetnik. Poznat je kao osnivač ekologije, jer je prvi uveo termin *ekologija* u nauku, 1866. godine u svojoj knjizi "*Prirodna istorija stvaranja*". Bio je i veliki pobornik Darwinove teorije evolucije.

⁵ Džulijan Stjuard (Julian Steward, 1902-1972).

⁶ Harlan Barouz (Harlan H. Barrows, 1877 – 1960).

okviru koncepta humane ekologije, naglašava se faktor ljudske adaptacije na okolinu, kao glavni. U ovom slučaju se adaptacija posmatra kroz procese koncentracije, segregacije, difuzije, migracije, dok se sredina posmatra kao ograničavajući faktor kada je u pitanju korišćenje resursa. Prema mišljenju ekoloških posibilista, čiji je zagovornik Džulijan Stjuard⁷, kulture deluju selektivno, ako ne i hirovito, prema svojim sredinama, iskorišćavajući neke mogućnosti, uz ignorisanje drugih (Sahlins, 1964: 132). U posibilizmu se životna sredina vidi pre kao ograničavajući ili omogućavajući faktor, nego kao presudni činilac. Kultura takođe ima svoje ograničavajuće momente, uključujući tehnologije, sisteme verovanja i ekstrakulturne odnose. Glavni koncept u posibilizmu se svodi na interaktivni proces između kulture i okoline. U skladu s tim, mogućnost izbora koju nudi životna sredina može biti limitirana kapacitetom (sposobnošću) kulture, a životna sredina i kultura se razvijaju (menjaju), pa tako evoluiše i njihov međusobni uticaj.

Stjuard je bio prvi koji je kombinovao četiri pristupa u izučavanju interakcije između kulture i životne sredine: (1) objašnjenje kulture u pogledu sredine u kojoj postoji, a ne samo kao geografska povezanost sa ekonomijom, (2) odnos između kulture i životne sredine kao process (ne samo korelacija), (3) razmatranje životne sredine manjeg obima, pre nego regiona veličine kulturnog područja, i (4) povezivanje ekologije i multilinearne kulturne evolucije.

Baveći se proučavanjem života domorodaca u Velikom basenu, velikoj sušnoj oblasti na zapadu SAD, Stjuard je razmatrao društveno-politički obrazac ponašanja i kako je on povezan sa tehnologijom, životnom sredinom i raspodelom resursa. Pritom je došao do sledećih zaključaka: 1) kulture u sličnim sredinama mogu imati slične adaptacije, 2) sve adaptacije su kratkog veka i konstantno se prilagođavaju promenama životne sredine, i 3) promene u kulturi mogu dovesti do usavršavanja postojeće kulture ili stvaranja potpuno nove kulture (Steward, 1955).

Koncept kulturnog područja koji je podržavao Visler (Wissler, 1926) odnosi se na sličnosti između kulturne i životne sredine, pri čemu iste sredine ili kulturna područja mogu obuhvatati kulture sa potpuno različitim ekološkim adaptacijama. Na primer, u okviru kulturne oblasti na jugozapadu Severne Amerike žive poljoprivrednici Pueblo Indijanci, lovci i sakupljači Apači, kao i pastiri Navaho. Ove grupe koegzistiraju naselivši međusobno

---

⁷ Džulijan Stjuard (Julian Steward, 1902-1972), *Teorija kulturne promene: Metodologija multilinearne evolucije*, 1955. tvorac je izraza *kulturna ekologija*, kojim je predvideo kulturnu ekologiju kao metodu za istraživanje i razumevanje prilagođavanja čoveka životnoj sredini.

komplementarne niše. Na taj način, kultura reaguje na uslove životne sredine, a okruženje utiče na formiranje odgovarajućeg obrasca ponašanja.

Stjuard je smatrao da humana ekologija podrazumeva različite biološke i različite kulturne aspekte, iako se oni međusobno prepliću (Steward, 1955:31). On je tvrdio da je kulturni aspekt povezan sa tehnologijom, koja postavlja ljude i njihove kulture iznad i odvojeno od ostalih elemenata životne sredine. Osim Stjuarda i ostali kulturni ekolozi su smatrali da jedino uspešna civilizacija može da opstane u održivom kontekstu. Prema mišljenju kulturnih ekologa, privreda predstavlja veoma važan faktor koji svojim razvojem menja ekološke uslove. Kao što se, prema Darwinovoj teoriji evolucije, organske vrste prilagođavaju promenama spoljašnje sredine, tako se i socijalne organizacije menjaju sa fluktuacijama ekoloških stresova i uslova, ili se gase u ekološki povezanom svetu. Promenljiva sredina kreira ograničen skup mogućnosti ili uslova, u kojima kultura prikladno koristi date resurse ili, pak nestaje.

Posibilistički koncept na evropskom govornom području, zastupao je francuski geograf Pol Vidal de la Blache⁸, a po njegovom mišljenju prirodni uslovi ne determinišu, već daju mogućnosti (*possibilité*) za civilizacijski progres. U zavisnosti od faktora koji formiraju prirodno-antropogene predele (*paysage*), među kojima su glavni – način života stanovništva (*genre de vie*), ili kultura i neposredno funkcionalno okruženje (*milieu*), zavisi i način korišćenja tih mogućnosti. *Vice versa*, duhovna kultura i uloga nematerijalnih vrednosti u formiranju regiona posebno je istaknuta od strane Vidala. On je definisao kulturu (fr. – *civilisation*), kao izvor ideja, vrednosti, običaja i verovanja, elementima sadržanim u pojmu načina života, koji se ogleda u elementima materijalne kulture u datom regionu poput lokalne arhitekture, originalnih instrumenata i oruđa, načina korišćenja zemljišta, folklorne osobnosti stanovništva. Kultura prisustvuje kroz svoje elemente u sredini, stvorenoj međudejstvom čoveka i prirode. Razvoj te posibilističke ideje doveo je Vidal de la Blache do shvatanja, da kultura daje čoveku stvaralačke i destruktivne snage, koje ga čine nezavisnim od determinizma prirodne sredine.

Polazeći od dinamičke analize kulturnih prostora, u okviru antropologije, početkom 20. veka razvili su se pravac difuzionizam i teorija migracija kulturnih elemenata. Difuzionizam je struja mišljenja koja naglašava direktne kontakte i mešanje kulturnih sadržaja dveju ili više

---

⁸ Pol Vidal de la Blache (Paul Vidal de la Blache, 1845-1918)

kultura. Donekle je suprotan evolucionizmu, koji razmatra jedinstven svetski proces kulturne evolucije, zanemarujući geografske elemente. Nasuprot evolucionizmu, difuzionizam posmatra kulturu preko njihovog geografskog prostora, istorije i geografskih kretanja i širenja (antropogeografija), ističući princip difuzije kulturnih elemenata po kojem se civilizacije razvijaju.

U okviru difuzionizma, postojale su dve glavne škole – engleska i austro-nemačka škola. Glavni predstavnici engleske škole, Grafton Eliot Smit⁹ i Vilijem Peri¹⁰ zastupali su hiperdifuzionističku tezu o zajedničkom korenu svih civilizacija, prema kojoj se tvrdi da je Egipat kolevka svih kultura, i odatle se širila svuda po svetu, kako su ljudi dolazili u kontakt sa Egipćanima. Predstavnici austro-nemačke škole, Fridrih Racial, Fric Grebner¹¹ i Vilhelm Šmit¹² razvili su teoriju "kulturnih krugova", prema kojoj su sve kulture nastale iz jednog malog broja kultura koje su se širile u koncentričnim krugovima. U kontekstu razvoja kulturne geografije treba obratiti pažnju na činjenicu da morfologija kulture ima dve dimenzije – prostornu (kulturni krug, odnosno kompleks kulturnih karakteristika, koje imaju određenu prostornu vezu) i vremensku (kulture prolaze kroz životne cikluse i stvaraju kulturne slojeve) (Grčić, 2011:12).

Iako su u savremenoj antropologiji ova ekstremna mišljenja odbačena, difuzija ili širenje ideja ili elemenata materijalne kulture smatra se jednim od bitnih uzroka kulturnih promena.

Kada su istraživači počeli da sintetizuju dugo prikupljeni faktografski materijal o kulturnoj raznovrsnosti ekumene i na osnovu toga konstruišu geografske modele uz otkrivanje uzajamnih veza i zakonomernosti s ciljem sagledavanja istorije u prostorno-vremenskom kontinuumu, u prvoj polovini XX veka, razvila se nova grana geografije – kulturna geografija.

Kulturna geografija se u suštini bavi proučavanjem odnosa kulturne paradigme (duhovne kulture) i kulturnog predela (materijalne kulture). Osnovni fokus kulturne geografije može se odrediti preko uzajamne veze ljudi (kao nosilaca određene kulture) i njihovog okruženja, i to sa aspekta procene kako sredina utiče na formiranje kulture, ali i

---

⁹ Grafton Eliot Smit (Grafton Elliott Smith, 1871-1937)

¹⁰ Vilijem Peri (William J. Perry, 1868-1949)

¹¹ Fric Grebner (Fritz Graebner, 1877-1934)

¹² Vilhelm Šmit (Wilhelm Schmidt, 1868-1954)

suprotno, kako kultura modifikuje sredinu. Varijacije u pogledima uglavnom se odnose na različite akcente odnosa kultura/čovjek/društvo – okruženje, kao i na shvatanje kulture kao adaptativnog ili simboličkog sistema. Prema shvatanju kulture kao adaptativnog sistema, kulturna geografija se bavi uzajamnim vezama ljudskih zajednica i prirodnog sveta, istražujući transformacije prirodnih pejzaža u kulturne pejzaže (Šakaja, 1998:462).

Kulturno-geografski način poimanja sveta, prvi put se pojavljuje u Nemačkoj, krajem 19. veka, pod vođstvom Ota Šlitera¹³ u okviru škole koja se bavila izučavanjem kulturnog predela (*Kulturlandschaft*). Nemačka škola je vršila snažan uticaj na američku školu kulturne geografije, čiji je najznačajniji predstavnik i začetnik bio geograf nemačkog porekla, Karl Zauer¹⁴. Karl Zauer je smatrao, nasuprot geografskom determinizmu, da je uticaj faktora spoljašnje sredine na formiranje kulturnog sloja neznatan. Umesto toga, on predlaže koncepciju kulturnog predela (*Landschaft-a*) koji se odvaja od prirodnog i sastoji od tvorevina čoveka. Drugim rečima, akcenat se prenosi sa izučavanja uticaja prirodnih uslova, što je bilo karakteristično za ranu antropogeografiju i humanu geografiju, na kulturu i ljudsku delatnost, koja je samostalni faktor oblikovanja predela.

Karl Zauer se bavio pretežno terenskim istraživanjima materijalne kulture lokalnih zajednica – naseobinskih formi, načina korišćenja zemljišta i specifičnih zemljoradničkih kultura, komunikacionih sredstva i eksploatacije prirodnih resursa. Kulturni predeo je rezultat modifikovanja prirodnog predela usled delovanja ljudske zajednice u skladu sa njenom kulturom (Sauer, 1925; Mikesell, 1978). Pod uticajem aktuelne kulture, koja se menja u vremenu, predeo se razvija, prolazi kroz faze, dok ne dostigne kraj svog ciklusa razvića. S pojavom nove, odnosno „strane“ kulture, počinje proces reafirmacije kulturnog predela ili stvaranja novog sloja predela na ostacima starog (Johnson, 2006; Бъчваров, 2004).

Prema njegovoj podeli, kulturna geografija je deo humane geografije anglosaksonskog porekla, koja je u stvari zamena germanske antropogeografije. U okviru kalifornijske škole kulturne geografije, koju je Karl Zauer osnovao sa saradnicima na univerzitetu Berkli, ljudske tvorevine se razmatraju kao pojave kulturnog razvitka po njihovom geografskom poreklu, nakon čega sledi njihovo rasprostiranje (difuzija), što ovu školu dovodi u tesnu vezu s difuzionizmom u antropologiji.

---

¹³ Oto Šliter (Otto Schlüter, 1872-1952)

¹⁴ Karl Zauer (Carl Ortwin Sauer, 1889-1975)

Čikaška škola humane ekologije, kulturne elemente razmatra kao delove funkcionalnih teritorijalnih kompleksa. Umesto evolucionističkog pristupa kalifornijske, čikaška škola predlaže funkcionalistički pristup koji istražuje delovanje kulture u prostoru. Integrativni pristup baziran je na istraživanju teritorijalnih karakteristika kulturnog procesa. Osim ovih, postoji i strukturalistički pristup, koji pretpostavlja analizu prostornog rasporeda kulturnih formi i regionalizaciju teritorije prema različitim kriterijumima (formalni ili homogeni, funkcionalni ili nodalni, i vernakularni ili tradicionalni).

Evolucionistički pristup izučava rasprostranjenje i difuziju pojava, a sistemski pristup se bavi pitanjem prostorne organizacije kulturnih predela kao višedimenzionalnih funkcionalnih kompleksa. Dinamički pristup analizira kulturne centre i migracije kulturnih elemenata u prostoru, a kulturnu difuziju razmatra kao teritorijalnu projekciju akulturacije (Туровский, 2001).

Podela kulturne geografije je izvršena prema kulturnim grupama u prostoru na geografiju religija, etničku geografiju, lingvističku geografiju (Grčić, 2011:14). U celini posmatrano, kulturni region (predeo) osnovni je predmet proučavanja kulturne geografije. Nove poststrukturalističke i postmodernističke ideje, inicirale su nastanak tzv. „nove kulturne geografije“, koja uvodi nove metodološke pristupe, kao što su humanistički (bihejvioristički), radikalni (kritički), psihoanalitički, sazajni (kognitivni) i nove teme koje su karakteristične za tzv. „kulturnu tranziciju“ (Grčić, 2011:14).

Predstavnici "nove kulturne geografije" tvrde da kulturu ne treba posmatrati kao komplekse konkretnih obrazaca ponašanja, nego pre kao neki skup kontrolnih mehanizama koji upravljaju ponašanjem. Savremeni kulturni predeli predstavljaju rezultat ljudskih delatnosti i odluka. Savremena kulturna geografija, pod uticajem teorija pojedinih predstavnika, među kojima je najistaknutiji američki antropolog Kliford Gerc (Clifford Geertz, 1926-2006), shvata kulturu kao sistem simbola i značenja, kao intersubjektivnu realnost koja nastaje i modifikuje se tokom socijalne interakcije (Duncan, 1980; Šakaja, 1999b).

U novoj kulturnoj geografiji pažnja se usmerava na kulturnu heterogenost (multikulturalnost) prostora kao manifestaciju etničnosti. Etničnost u multikulturalnim predelima uočava se u tradicionalnoj materijalnoj kulturi (npr. jevrejske i kineske četvrti u svetskim metropolama), kao i u simbolici predela (od grafita do monumentalnih građevina).

Prisutnost etničkih simbola i znakova u pejzažu, od jednostavnih, koji prezentuju i promovišu kontinuitet narodne tradicije (npr. festivali, vašari), do sofisticiranih znakova etničnosti, ugrađenih u svetovno i sakralno graditeljstvo, kulturne manifestacije, spomenike kulture i slično, doprinosi autentičnosti specifičnih kultura integrisanih u heterogenost globalnog (Grčić i ostali, 2014).

Kompleksni predeli, koji čine životnu sredinu čoveka, imanentno sadrže etičku, socijalnu i estetsku dimenziju, koje su često zanemarivane. U vezi s tim, nova kulturna geografija ukazuje na moralne i socijalne probleme povezane s karakteristikama postmodernog doba, kao što su globalizacija, sukob kultura u procesu globalizacije i sajber-revolucije, mesto i uloga pojedinca u toj novoj kompleksnoj globalizovanoj sredini, socijalne nejednakosti, radni odnosi, radne migracije, dijaspora, rasizam, etnicitet, identitet, transnacionalne veze među ljudima, kulturni turizam, kulturne granice, hendikepiranost, rodna ravnopravnost, marginalizovane grupe, moralna geografija, građanski status, kulturna baština, itd., istovremeno kroz prizmu „prostornog“ i „kulturnog“ (Anderson & Gale, 1999; Anderson *et al.*, 2003; Norton, 2006; Atkinson *et al.*, 2007).

S obzirom da kulturni predeli imaju izvesno simboličko značenje, potrebno ih je interpretirati na odgovarajući način. U okviru savremene kulturne geografije, kulturni predeo se pretvara u složen multikulturni tekst (Duncan, 1990) u koji su inkorporirani znakovi različitih kultura što se na jednom prostoru prepliću, kultura etničkih i subetničkih grupa, kultura radnika, tinejdžera, novih bogataša, turista, potrošača, kultura postmoderne i virtuelne stvarnosti. Kontakti i uticaji sa strane, čine savremene kulturne predele neobično kompleksnim. U takvim složenim predelima, više se ne može na osnovu kulturnih artefakata zaključivati o karakteru ili tipu kultura, odnosno povlačiti granice među njima, kao što su to činili klasici geografije. Danas se u pejzažu ne ogleda samo kulturna tradicija, već i mnoštvo sistema zajedničkih simbola i značenja koji upravljaju ponašanjem čoveka, što ukazuje na zastupljenost različitih kultura. Zbog toga „nova kulturna geografija“ u kulturnom predelu ne istražuje tek artefakte kulture, nego prvenstveno znakove kulturne mnogoglasnosti. Kulturni predeo može da bude interpretiran i kroz prizmu promenljivih sociokulturnih okolnosti, pa njegovo značenje nije stalno i može se menjati.

Svest o kulturnim razlikama u percepciji prostora, dovela je tokom 60-ih i 70-ih godina XX veka, do razvoja humanističkog pristupa u geografiji. Humanistička geografija

bazira se na teoriji simboličke interakcije E. Kasirera (Cassirer, 1953), koja podrazumeva analizu čovekovih osećanja, potreba i misli povezanih međusobno kroz interakcije. Prema Kasireru, simboličke forme su jezik, umetnost, mit, religija i istorija (Cassirer, 1953). Glavni akcenat se u okviru humanističke geografije stavlja na interpretaciju kulturnih simbola, uzročne veze i "duha mesta" (*genius loci*). U to vreme, se kao novi pravac u okviru humanističke geografije, pojavljuje topografija duhovne kulture, koja proučava specifičnu atmosferu određenog mesta. Začetnik tog pravca u SAD bio je Ji Fu Tuan (Yi-Fu Tuan, 1977), koji u svojim radovima obrađuje temu topofilije kao nauke o individualnoj percepciji i oeni pojava u prostoru. U središtu njegove pažnje je predeo koji inspiriše čoveka na određenu reakciju i utiče na kreiranje subjektivne percepcije.

Sami pojmovi regiona, sredine, predela (*landscape*) proizvod su ljudske svesti. U vezi s tim evidentan je problem konceptualizacije pojma regiona. Region (lat. *Regio* – prostor, okolina) odnosi se na omeđenu teritoriju.

Postoje tri tipa regiona, i u vezi s tim regionalnih istraživanja:

1. Prirodni regioni, koje istražuje fizička geografija
2. Kulturno-istorijski regioni, koje istražuju kulturna i istorijska geografija
3. Političko-administrativni regioni, koji služe za planiranje i koje istražuje politička geografija.

Za razliku od političko-administrativnih regiona, koji su privremenog karaktera, jer se menjaju promenom granica ili nakon administrativno-teritorijalnih reformi, kulturno-istorijski regioni pretežno su stabilni kroz vekove. U nemačkom jeziku kulturno-istorijski regioni nazivaju se zemlje ili krajevi (nem. *Land*), a geografski regioni su pejzaži ili predeli (*Landschaft*).

Princip regionalizma podrazumeva specifičnu teritorijalnu celovitost prirodnih i društvenih pojava. Originalna geografska koncepcija „celine“ je koncepcija funkcionalnog regiona, zasnovana u francuskoj školi humanističke geografije (Vidal de la Blaš i drugi). Funkcionalni region je celovit skup funkcionalno povezanih objekata, prirodnih i antropogenih, na teritorijalno definisanom delu površine Zemlje. Region može biti formalni (zasnovan na metodu spoznaje), funkcionalni (zasnovan na kriterijumu potreba) i planerski (zasnovan na ljudskoj praksi). Služi za sistematizaciju elemenata čovekove okoline (formalni

region), objektivno je postojeća celina u čovekovoј okolini u kome se reflektuje način rada čoveka (funkcionalni region), a služi i za prilagođavanje okoline ili njeno menjanje u cilju zadovoljavanja potreba (planerski region). U poslednjem značenju, to je tvorevina koja ima materijalne i humanističke osnove.

Kulturno-geografska regionalizacija je postupak podele prostora na kulturne regione (ili regije). S kulturno-geografskom regionalizacijom povezan je još jedan teorijski problem – individualnosti i unikalnosti regiona. Svaki kulturni region je jedinstven, pošto predstavlja neponovljiv skup karakteristika. To znači da on mora imati svoje ime i mesto na karti – pokazatelj individualnosti. Na osnovu sličnosti regiona, moguća je njihova tipologija i taksonomija (hijerarhija).

Kulturni region, kao geografski kompleks, shvata se kao diferencirana teritorija, koju treba proučavati sa tri aspekta: ekološkog (veze i odnosi ljudi i prirodne sredine), evolutivnog (promene predela u vremenu) i regionalnog (pečat ljudskih kultura u prostoru kao kriterijum za kulturno-geografsku regionalizaciju).

Izučavanje kulturnog regiona može se vršiti po više parametara, morfološko-fizionomskom (pejzažnom), genetskom i funkcionalnom. Sa gledišta morfologije, kulturni region sadrži pejzažnu (materijalnu, fizičku) i nematerijalnu (duhovnu, informacionu) komponentu. Genetski pristup podrazumeva proučavanje istorijskih slojeva, svedočanstava različitih epoha. Funkcionalni pristup bazira se na primeni modela „centar-periferija“, koji podrazumeva istraživanje inovativnih (centralnih) i tradicionalnih (perifernih) obrazaca kulture. Pri tome treba više istraživati njihov sinergizam nego isticati „progresivnost“ centara i „zaostalost“ periferija.

Pojedini kulturni predeli postaju medijum kulturnog i prirodnog nasleđa, u posebno zaštićenim područjima. Kulturno-geografska regionalizacija ima svoju taksonomiju, u kojoj se izdvajaju kulturno-geografske jedinice različitih nivoa. U prvoj aproksimaciji možemo podeliti svet na kulturne regione (zone) globalnog nivoa, tj. civilizacije. Ipak, tu „regionalnost“ treba razlikovati od konglomerata kultura, kao što je Afrika, ili prelaznih zona, kao što su Balkan, Kavkaz, centralna Azija.

1.3. Koncept kulturnog predela

Današnji koncept kulturnog predela uključuje karakteristike prirodnih predela, kao i oblike fizičkog prostora nastale ljudskom aktivnošću, fizičku strukturu prostora i kulturni poredak. Ovo simbolično određivanje teritorije transformiše fizičko okruženje u kulturni predeo, koji po definiciji predstavlja izgradnju kulture van određene teritorije (Álvarez Munárriz, 2007: 65). Ta područja transformisana u kulturne predele, ljudska zajednica je razvijala postepeno, vekovima.

Kulturni predeli predstavljaju važan koncept u novoj paradigmi nasleđa uvođenjem predeone perspektive u vrednovanju prostora. Od načina konceptualizacije i implementacije ideje kulturnog predela, zavisi i promovisanje nasleđa zasnovanog na zajednici, društvenoj inkluziji i vitalnosti kulture. Prema istraživanjima Viloubenka¹⁵ (2012), usvajanje koncepta kulturnog predela kao sadržajne i vrednosne osnove za politike nasleđa podrazumeva:

- *Održavanje veze između kulture i mesta* – Kulturni predeo u najširem značenju predstavlja neraskidivu vezu između kulture i mesta, na kojoj se zasniva kulturni identitet i kontinuitet. Ova veza se izražava putem širokog spektra materijalnih i nematerijalnih elemenata. Kulturni predeo implicira stvaranje nove forme, istovremeno i kulturne i fizičke, realne i imaginarne, koja je sadržajnija od mehaničkog zbira njenih delova.
- *Kulturno značenje kao proizvod prakse* – Veza kulture i mesta kojom se definiše kulturni predeo stvara se i reprodukuje kroz prakse. One za rezultat imaju individualne i kolektivne doživljaje, materijalne forme, imaginarne veze, kreativne, kulturne izraze i druge vrste materijalnog i nematerijalnog nasleđa. Kulturni predeli se održavaju svakodnevnim životom, ritualima i intervencijama koje obnavljaju i ponovo unose značenje i vrednost mestu.
- *Dinamičko nasleđe* – Predstavljajući proizvod prakse i interakcije, kulturni predeli su dinamični i konstantno uspostavljaju odnose sa mestom. Oni vremenom evoluiraju, održavajući vitalnost dokle god kulturna veza sa mestom ima relevantnost za savremeni život. Na taj način, promena predstavlja integralni i neizbežni deo kulturnih

---

¹⁵ Viloubenk (Willowbank) je Centar za istraživanje kulturnih predela, sa sedištem u Ontariju u Kanadi. To je kanadski i međunarodni istraživački centar koji organizuje kratke kurseve, konferencije, serije predavanja i pruža konsultantske usluge u vezi sa širokom oblašću nastajanja kulturnih predela, kao što je teorija i praksa kulturnih predela.

predela, koji nikad nisu završeni ili potpuni proizvodi koji se mogu očuvati u sadašnjem stanju.

- *Pluralitet značenja* – Kulturni predeli različitih kulturnih grupa i potkultura mogu da se preklapaju ili ukrštaju, i da tako kreiraju bogatstvo i diverzitet koji proizlaze iz paralelnih veza sa istim mestom. Slično tome, društveni diverzitet unutar kulturnih grupa može da rezultuje kulturnim predelima koje karakteriše multiplicitet kontrastnih praksi i doživljaja mesta. Pluralitet povezan sa kulturnim predelima često je deo sukobljenih politika mesta.
- *Međupovezanost elemenata* – Kulturni predeo se definiše kao međusobni odnos elemenata kulture u nekom mestu ili u vezi sa tim mestom, koji se ne može podeliti na diskretne kategorije, kao što su pokretno/nepokretno, materijalno/nematerijalno, fizičko/kulturno. Kulturni predeo je asamblaž zgrada, struktura, javnih, privatnih i imaginarnih prostora, kao i praksi, performansi i rituala naseljavanja i korišćenja koje mapiraju i povezuju ova mesta. Drugim rečima, kulturni predeo je „ekologija“ ideja, objekata, mesta i praksi kulture.

Koncept kulturnog predela je promenljiva i višeznačna kategorija, koja se različito definiše i istražuje tokom poslednjih decenija u okviru većeg broja prirodnih i društveno-humanističkih naučnih disciplina: opšte, kulturne i antropološke geografije, ekologije, filozofske antropologije, aksiologije, kulturologije, istorije umetnosti i komparativne književnosti.

1.4. Pojam kulturnog predela

Pojam kulturnog predela (*Kulturlandschaft*) uvodi nemački autor Karl Ritter (1832), preuzimaju ga njegovi sledbenici Karl Fogel (1851), Džozef Vimer (1882, 1885) i najpoznatiji među njima Fridrih Raci (1893), a na engleskom govornom području prvi put se pojavljuje tek 1925. godine u obliku *cultural landscape*, u članku „Morfolologija predela“ Karla Zauera, odakle ulazi u širu upotrebu u okviru američke škole kulturne geografije okupljene oko univerziteta Berkli.

Reč „*landscape*“ (predeo) se sastoji od dve reči, imenice „*land*“ (zemlja) i glagola germanskog porekla „*scapjan/schaffen*“ što u prevodu doslovno znači „oblikovana zemlja“

(Haber, 1995). Ovu izvedenu reč karakteriše relativno uniformni spektar značenja, koji uključuje značenje oblika, strukture, prirode, stanja i načina oblikovanja. Smatra se da je zemlja oblikovana prirodnim silama i jedinstveni detalji takve „*landschaffen*“, postale su predmet pejzažnog slikarstva (Gibson, 1989).

Nemački geograf Oto Šliter, dokazao je 1908. godine da će definisanjem geografije kao „*Landschaftskunde*“ (nauke o predelima), ona dobiti logičan predmet istraživanja, koji neće deliti sa drugim disciplinama (James & Martin, 1981; Elkins, 1989). On je definisao dva oblika predela: „*Urlandschaft*“ (prirodni predeo), ili predeo koji je postojao i pre nego što su ga ljudi naselili i svojim aktivnostima izmenili i „*Kulturlandschaft*“ (kulturni predeo), tj. predeo kao proizvod ljudske kulture. Glavni zadatak geografije je da prati promene u ova dva tipa predela.

Prema jednoj od definicija, karakterističnoj za američku školu, „kulturni predeo – to je veštački predeo koji kulturne grupe stvaraju naseljavajući zemlju“ (Jordan *et al.*, 1994:440), ili kao „opipljivo svedočanstvo date kulture“ (Getis & Getis, 1992:10,34). Prilikom posmatranja predela opisuje se vidljiva strana kulturnog predela, njegov spoljašnji oblik, kao što je sistem naselja, način korišćenja zemljišta, predeona arhitektura. Svaki tip kulture ostavlja svoje vizuelne tragove na zemaljskoj površini. Prema Zaueru: „Konstrukcija predela uključuje: 1) crte prirodne teritorije i 2) forme, koje su nastale u fizičkom predelu delatnošću ljudi, tj. kulturni predeo“ (Sauer, 1952).

U literaturi koja pripada različitim naučnim disciplinama uočava se terminološka neusaglašenost, tako da se paralelno sa terminom kulturni predeo, sreću i termini *kultivisani predeo*, *antropogeni predeo*, a pojedini istraživači uspostavljaju i vezu sa marksističkim konceptom „očovečene“ (humanizovane) prirode.

Savremeni pojam kulturnog predela ukazuje na veliku raznovrsnost fizičkih i asocijativnih odnosa od kojih je najvažniji odnos stanovništva (populacije) prema teritoriji koju nastanjuje i njenim prirodnim elementima. Reč „predeo“, čija je upotreba dugo vremena bila ograničena na određen odnos prema životnoj sredini, u novije vreme, uz upotrebu termina „kulturni“, dobija na sveukupnoj kompleksnosti.

Imajući u vidu istorijski kontekst razvoja kulturnog predela, treba se podsetiti determinističkih tvrdnji Fridriha Racela i Oto Šliterovog fokusa na koncept predela „*Landschaft*“ kao prostora definisanog harmoničnom i jedinstvenom povezanošću fizičkih

elemenata. Takođe se treba pozvati i na tzv. Nauku o predelima, koja nastaje u Rusiji krajem 19. i početkom 20. veka, kada su se pojavila prva razmišljanja o geografskom metodu proučavanja životne sredine Reference. Ruski naučnici, obrazovani na logici geografskih istraživanja koju je predložio Aleksandar Humbolt, i dalje bacaju senku na predeo kao poseban predmet geografskih istraživanja čija je funkcija da približi univerzalni odnos između okruženja različitih elemenata i njihove subordinacije u prostoru (Frolova, 2007). Međutim, ovaj pojam je postao klasična kategorija zahvaljujući zajedničkom, interdisciplinarnom radu od strane stručnjaka iz oblasti socijalne antropologije, kulturne geografije i urbane ekologije. Sve ove discipline zasnovane su na glavnom pristupu (činjenicama) od osnivanja – da su odnosi između kulturnih obrazaca i prirodnih uslova od suštinskog značaja za razumevanje ljudske egzistencije, na individualnom i na kolektivnom nivou (Ratzel, 1923:14; Boas, 1891:647; Kroeber, 1939:23; Sauer, 1925:34; Watsuji, 1928:34; McKenzie, 1931:314; Bateson, 1972:92; Jackson, 1980:12).

Svaki narod ima specifičan odnos, fizičke i društvene prirode, sa svojim okruženjem, koji je ukorenjen u njegovoj kulturi, jeziku, životu, u njegovom smislu postojanja i identiteta, koji su neodvojivi deo njegovog odnosa sa zemljom. Fizički odnosi i simbolički odnosi utiču jedni na druge. Odnosi neće biti isti u šumi, u preriji, u pustinji ili na ledenim polovima. Oni su takođe pod uticajem mnogih drugih faktora, koji se odnose na istoriju svakog naroda, njegovog odnosa sa susedima, njegovu socijalnu strukturu. U lovačko-sakupljačkim kulturama Afrike, Pacifika, Amerike ili Arktičkog regiona, simbolička i fizička veza sa zemljom neodvojiva je od njihovih religioznih uverenja i teorije o nastanku sveta – ljudska bića su, između ostalog, jedan od elemenata prirode, ali i prirodne karakteristike nose mnogobrojne asocijativne vrednosti, koje se danas opisuju pod pojmom kulturnih predela. U poljoprivrednim društvima Afrike, Pacifika, Azije, Evrope ili srednje Amerike, vrednosti „kulturnog predela“ mogu se pronaći u načinu na koji su ljudi oblikovali zemlju, ali i u mitovima, verovanjima, pričama, muzici i drugim delima koja se često povezuju sa „plodnošću“. U kulturama u kojima grad igra važniju ulogu, veza sa prirodom može da bude indirektna i može poprimiti različite oblike, kao na Bliskom istoku, u Indiji, u Kini ili u Evropi.

Prema francuskom geografu Berku (Berque, 1995), postoje četiri kriterijuma koja karakterišu „landscape civilization“ (civilizaciju predela), i to pojam predela, opisi predela u književnosti i poeziji, predstavljanje predela u slikarstvu i pejzažnoj arhitekturi. Ova četiri

kriterijuma zadovoljile su dve civilizacije, koje su jedna od druge udaljene prostorno 10.000 km i vremenski više od 1.000 godina. Prva je bila civilizacija Taoista u Kini u periodu između trećeg i četvrtog veka naše ere, a druga je bila u zapadnoj Evropi (počev od XV veka). U obe civilizacije, slikarstvo je snažno uticalo na percepciju predela (pejzaža), čak i na jezik koji se koristio za opisivanje predela, a koji je nastajao u otprilike isto vreme. Kinesko slikarstvo bilo je fokusirano na planine i vode (*shan and shui*, koje je dalo reč na kineskom za predeono slikarstvo – *shan shui*) široko razvijeno u 11. veku u vreme vladavine dinastije Song, koje je kasnije imalo uticaj i na korejsko slikarstvo i japansko štampanje tkanine. U Evropi, slikari predela (predvođeni flamanskim i italijanskim slikarima u 15. i 16. veku, holandskim slikarima u 17. veku, engleskim, francuskim i nemačkim slikarima u 18. i 19.) uticali su na poimanje predela uglavnom kroz ruralni predeo ili, u periodu romantizma, oslikavanjem divljih i netaknutih predela.

Otprilike u isto vreme, predeo kao prirodno okruženje (sredina) oblikovan ljudskim uticajem postaje i oblast naučnih istraživanja, uglavnom na engleskim, francuskim i nemačkim fakultetima geografije i srodnih disciplina u kontekstu traganja za identitetom nacija (Hamerton, 1885; Passarge, 1921-30). Američki geograf Karl Zauer posmatra predeo kao oblast prirodnih karakteristika, koji se menja i pod uticajem je kulturnih faktora. Ovaj pristup uključuje nematerijalne vrednosti i kulturnu ekspresiju koja nije odmah očigledna, kao što su književnost, poezija, slikarstvo i fotografija, rituali i tradicionalni običaji. Ključne vrednosti predela mogle bi se ocenjivati kroz istraživanje i argumentovati kroz dokaze o asocijativnim vezama.

Ovaj geografski pristup proširio je poimanje predela, omogućivši tako integraciju uzajamnih uticaja ljudi i prirode koji dotad nisu opisivani u smislu predela, da bi 1992. godine Komitet za svetsku baštinu (World Heritage Committee) potvrdio novo tumačenje predela kao „kombinacije prirode i delatnosti čoveka“ određenih Konvencijom o svetskoj baštini (World Heritage Convention), čime je otvoren put proglašavanju kulturnih predela od izuzetnog opšteg značaja.

Iako se pojam kulturnog predela tradicionalno vezuje za sferu kulturne geografije ili očuvanja životne sredine, poslednjih decenija se beleži sve rasprostranjeniji interdisciplinarni pristup u pojedinačnim istraživanjima koja se bave ulogom umetnosti u organizaciji predela (Belokurov, 2007) i u međunarodnim zakonodavnim i normativnim aktima: Savet Evrope

(Council of Europe, 2000), Ekonomska komisija OUN za Evropu (UNECE, 1998), Organizacije Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu (UNESCO, 2005), koji tretiraju kulturni predeo u kontekstu globalnih promena i otvaraju mogućnosti za transdisciplinarno proučavanje ovog pojma u sferi ekologije i životne sredine (*kulturni predeo u kontekstu održivog razvoja*), prava (*analiza zakonodavnih akata o kulturnom pejzažu i njihove primene*), turizmologije i ekonomije (*kulturni predeo kao turistički resurs i načini njegove komercijalizacije*), komunikologije (*kulturni predeo kao element međunarodne komunikacije*), kulturologije (*interakcija kulturnog predela i umetnosti*), analize diskursa i naratologije (*narativ kulturnog predela*) i drugih disciplina.

1.5. Kategorije i osobine kulturnih predela

Komitet za svetsku baštinu je identifikovao i usvojio tri kategorije kulturnih predela i one su opisane u odeljku 39 revidirane verzije Operativnih smernica za primenu Konvencije o svetskoj baštini (2002):

1. *Jasno izdvojen i definisan predeo* koji je dizajniran i stvoren svesnom namerom čoveka. On je svesno projektovan u skladu sa arhitektonskim principima koji reprezentuju određenu epohu, povezani su sa određenim istorijskim ličnostima i karakterističnim stilom, i tako predstavlja važnu fazu u razvoju teorije i prakse pejzažne arhitekture. Obično su ovakvi predeli konstruisani od strane pejzažnih i drugih arhitekata ili stručnjaka u oblasti hortikulture. Ova kategorija predela uključuje predele stvorene iz estetskih razloga (vrtni i parkovski pejzaži), koji su često, ali ne uvek, povezani s religijskim i ostalim monumentalnim zgradama i sklopovima.
2. *Organski razvijen predeo* koji je rezultat inicijalnih društvenih, ekonomskih, administrativnih i/ili religijskih okolnosti, a svoju sadašnju formu je stvorio i razvio u sadejstvu sa ili kao odgovor na njegovo prirodno okruženje. Predeli ove kategorije odražavaju proces evolucije u svojim oblicima i karakterističnim delovima. Dele se u dve potkategorije:
  - prva je reliktni (fosilni) predeo čiji je evolucionni proces došao do kraja u nekom istorijskom razdoblju ili je naglo prekinut, a njegove bitne i prepoznatljive karakteristike su još uvek vidljive u materijalnom obliku.

- druga je kontinuirani predeo, koji je zadržao aktivnu socijalnu ulogu i namenu u savremenom društvu, usko povezanu tradicionalnim načinom života i gde evolucionni proces još uvek traje. U isto vreme pokazuje bitne materijalne dokaze o njegovom razvoju tokom vremena.
3. *Asocijativni kulturni predeo* je predeo povezanosti. Uključivanje tih predela na Listu svetske baštine je opravdano na osnovu vrednosti moćnih religijskih, umetničkih i kulturnih povezanosti prirodnih elemenata, u većoj meri nego materijalnih kulturnih elemenata, koji mogu biti neznatni ili potpuno izostati. Ova kategorija kulturnog predela predstavlja fizičko mesto gde su sadržani nematerijalni aspekti kulturnog nasleđa.

Šest najvažnijih kulturnih kriterijuma koje treba da zadovolji kulturno dobro da bi bilo nominovano za upis na Listu svetske baštine su:

1. da reprezentuje remek delo ljudske kreativnosti,
2. da ima velik uticaj na ljudske vrednosti tokom određenog vremenskog razdoblja ili u oblasti kulture u svetu, na razvoj arhitekture ili tehnologije, monumentalne umetnosti ili urbano planiranje i dizajniranje predela,
3. da predstavlja jedinstveno ili izuzetno svedočenje o kulturnoj tradiciji ili civilizaciji koja postoji ili koja je nestala,
4. da predstavlja izuzetan primer načina gradnje, arhitektonskih ili tehnoloških kompleksa ili predela koji ilustruju značajno poglavlje u ljudskoj istoriji,
5. da predstavlja izuzetan primer tradicionalnih ljudskih naseobina ili korišćenja zemljišta ili mora, koji reprezentuje kulturu (ili kulture) i naročito ako je izložen uticaju nepovratnih promena,
6. da je direktno ili opipljivo povezan sa događajima ili živom tradicijom, s idejama ili verovanjima, s umetničkim i književnim delima od izuzetnog univerzalnog značaja (po ovom kriterijumu dobro može biti uključeno samo pod uslovom da ispunjava i druge kriterijume).

Osim ovih šest kriterijuma za kulturnu baštinu, postojala su i četiri kriterijuma koja su važila za prirodnu baštinu, a to su:

1. da sadrži izuzetne prirodne fenomene ili oblasti izuzetne prirodne lepote i estetskog značaja,
2. da reprezentuje značajne faze u istoriji Zemlje, uključujući važne geološke i geomorfološke procese,
3. da predstavlja važan primer koji reprezentuje ekološke i biološke procese u evoluciji i razvoju kopnenih, rečnih, obalnih i morskih ekosistema biljnog i životinjskog sveta,
4. da sadrži najvažnija prirodna staništa značajna za *in situ* zaštitu biodiverziteta, uključujući i ona koje sadrže ugrožene vrste izuzetne univerzalne vrednosti sa tačke gledišta nauke i konzervacije.

Komitet svetske baštine redovno revidira kriterijume kako bi održavali evoluciju samog koncepta svetske kulturne baštine. Do kraja 2004. godine, postojalo je ovih šest kriterijuma za kulturnu baštinu i četiri kriterijuma za prirodnu baštinu. Usvajanjem revidirane verzije Operativnih smernica za implementaciju Konvencije o svetskoj baštini, od 2005. godine postoji samo jedan set od deset kriterijuma.¹⁶

Pored toga, sva kulturna dobra moraju da zadovolje kriterijume autentičnosti „i u slučaju kulturnih predela u pogledu njihovih karakterističnih osobina i elemenata“, kao i „da imaju adekvatnu zakonsku, ugovornu ili tradicionalnu zaštitu i odgovarajuće mehanizme upravljanja (plan upravljanja) kako bi se obezbedilo očuvanje nominovanih kulturnih dobara ili kulturnih predela“¹⁷. Suština primene kriterijuma autentičnosti u proceni nominovanih kulturnih dobara sastoji se u verifikaciji verodostojnosti izvora informacija o njihovim relevantnim vrednostima. Iako resursi kulturne baštine u predelima mogu biti klasifikovani prema vrsti ili istorijskoj funkciji, svaki pojedinačni predeo će i dalje biti procenjen na osnovu svoje specifičnosti i jedinstvenosti, njegovog „*genus loci*“ – duha mesta. Kulturna baština se mora razmatrati u okviru kulturnog konteksta kome pripada.

Osim autentičnosti, važna osobina koju kulturni predeo koji se nalazi na Listi svetske baštine treba da poseduje je i „integritet“. Pod pojmom integritet se podrazumeva fizički i/ili kontekstualni integritet životne sredine, što je često kontradiktorno sa pojmom autentičnosti.

---

¹⁶ The Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention 2005., <http://whc.unesco.org/archive/opguide05-en.pdf>

¹⁷ The Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, 1992., <http://whc.unesco.org/archive/opguide92.pdf>

U cilju očuvanja integriteta kulturnih dobara, posebno onih otvorenih za veliki broj posetilaca, države potpisnice Konvencije, treba da obezbede dokaz o adekvatnom administrativnom rešenju koji bi obuhvatio upravljanje dobrima, njihovu zaštitu i dostupnost javnosti. Neusklađeni razvoj u blizini kulturnog dobra ili u okviru kulturnog predela, negativno utiče na suštinske vrednosti, čime se ugrožava autentičnost. Tako npr., autoput koji razdvaja arhitektonsko remek delo od njegovih parkova i vrtova prekoputa, bi ozbiljno narušio integritet kulturnog dobra (npr. kod kategorije „jasno definisanog predela“). S druge strane, promena strukture zemljišnog pokrivača karakterističnog za istorijski predeo, nastala kao odgovor na tehnološke i uslove eksploatacije zemljišta u poljoprivrednoj praksi, čime se omogućava nastavak proizvodnje tradicionalnih useva u modernim privrednim okolnostima, može se smatrati odgovarajućim razvojem za „kontinuirani predeo“, bez narušavanja njegovog integriteta.

Uključivanje kulturnih predela na Listu svetske baštine, opravdano je ukoliko su interakcije između ljudi i životne sredine ocenjene u rangu „izuzetne univerzalne vrednosti“. Kulturni predeli su upisani na Listu na osnovu kulturnih kriterijuma baštine. Jedan broj kulturnih predela svetske baštine je upisan i na osnovu prirodnih kriterijuma, pa se zato mešaju kulturne i prirodne osobine, kao kod kombinovanih prirodnih i kulturnih dobara. Zanimljivo je napomenuti da se sve veći broj poljoprivrednih predela nominuje za upis na Listu svetske baštine.

U periodu od 1992. godine do danas, 88 kulturnih predela je upisano na Listu svetske baštine.¹⁸

U decembru 1993. godine, na svom XVII zasedanju, Komitet svetske baštine je upisao nacionalni park Tongariro na Novom Zelandu, kao prvi kulturni predeo na Listu svetske baštine. Ovaj nacionalni park je odranije bio uključen na Listu svetske baštine zbog svojih izuzetnih, univerzalnih vrednosti, prvobitno kao prirodno dobro, da bi u okviru izmenjenih kriterijuma za kulturna dobra, 1990. godine bio predložen kao asocijativni kulturni predeo. Tongariro predstavlja najstariji nacionalni park na Novom Zelandu, i četvrti u svetu, a osnovan je 1887. godine. Nazvan je po vulkanu Tongariro (maorski) koji se nalazi unutar vulkanskog prstena jezera Taupo u središnjem delu Severnog ostrva Novog Zelanda. U okviru nacionalnog parka nalaze se tri aktivna vulkana Ruapehu, Ngauruhoe i istoimeni

---

¹⁸ <http://whc.unesco.org/en/culturallandscape/>

Tongariro, nekoliko ugašenih vulkana, raznovrsni ekosistemi i slikoviti predeli, kao i nekoliko maorskih naselja sa hramovima.

Planine Tongariro nacionalnog parka imaju kulturni i verski značaj za narod Maora i simbolizuju duhovnu vezu između ljudi i njihovog životnog okruženja. Na slici 1, prikazan je Ruapehu – aktivni vulkan i najveća planina Severnog ostrva Novog Zelanda, čija visina iznosi 2797 m. Njegova poslednja erupcija je bila 25. septembra 2007. godine. Njegova tri najveća vrha su Tahurangi (2797 m), Te Heuheu (2755 m) i Paretaitonga (2751 m), između kojih se nalazi duboki krater s jezerom.¹⁹

Slika 1. Planina i vulkan Ruapehu, nacionalni park Tongariro, Novi Zeland
(Izvor: <http://www.newzealandphoto.info/latest/mt-ruapehu-tongariro-national-park-81.html>)

Asocijativni kulturni predeli predstavljaju vezu između fizičkog i duhovnog aspekta nastalog kao posledica prirodnih i kulturnih običaja domorodaca ili pak religioznih redova, mistika ili umetnika. Pored nacionalnog parka Tongariro, primeri asocijativnih kulturnih predela su sveta mesta nacionalni park Lushan i planina Wutai u Kini, religiozne naseobine

---

¹⁹ <http://whc.unesco.org/en/list/421>

Manastiri Meteori i planina Atos u Grčkoj, nacionalni park Uluru-Kata Tjuta u Australiji, kulturni predeo Sukur u Nigeriji, Dolina Kadiša (Ouadi Qadisha) u Libanu i dr.

Prva kategorija kulturnih predela, *jasno izdvojeni i definisani predeo*, brojna je na Listi svetske prirodne i kulturne baštine. Ova kategorija predela se najbolje sagledava na primerima istorijskih vrtova (francuski, engleski, španski, bečki) koji su definisani kao arhitektonski i umetnički istorijski spomenici, a to su parkovi dvoraca Versaj (Versailles) iz XVI veka i Fontenblo (Fontainebleau) iz XII veka u Francuskoj, dvorac i vrtovi Šenbrun (Schönbrunn) iz XVIII veka u Austriji, park Aranjuez u Španiji, vrtovi Garden Kingdom of Dessau-Wörlitz u Nemačkoj, kulturni predeo Lednice Valtice u Češkoj i dr.

Lednice-Valtice su jedan od primera kulturnog predela koji je takav status dobio na osnovu procene kriterijuma (I), (II) i (IV). Područje je izuzetan primer predela koji se razvijao za vreme epohe Prosvetiteljstva i posle toga, i to zahvaljujući posvećenosti jedne porodice. Ovo područje objedinilo je i uskladilo spomenike kulture kroz nekoliko perioda i izvorne i egzotične prirodne elemente. Korišćen je i kriterijum (I) jer je kompleks „izuzetan primer ljudske kreativnosti.“

Ovaj lokalitet potpuno se promenio između XVII i XX veka pod uticajem vladajućih knezova Lihtenštajna, koji su pretvorili imanja u južnoj Moravskoj i Donjoj Austriji u izvanredne kulturne pejzaže. Oni su spojili baroknu arhitekturu, klasični i neo-gotski stil zamkova Lednice i Valtice sa seoskim pejzažima u skladu sa engleskim romantičarskim principima uređenja.

Francuski formalni vrt (*jardin à la française*) predstavlja stil vrta koji je baziran na simetriji i principu uvođenja harmonije i reda u prirodu. Ovaj stil je doživeo svoj vrhunac u XVII veku sa stvaranjem vrtova Versaja, koje je za Luja XIV kreirao pejzažni arhitekt Andre Le Notr (André Le Nôtre). Ovaj stil vrta koji reprezentuje ideale Renesansnog pravca i vrline antičkog sveta, bio je uzor brojnim drugim dvorovima širom Evrope. Formalni francuski vrt se razvio iz francuskog renesansnog vrta, stila koji je bio inspirisan italijanskim renesansnim vrtom sa početka XVI veka. Tvorci francuskog formalnog vrta su svoju delatnosti videli kao ogranak arhitekture i uređivali prirodu u skladu sa principima geometrije, optike i perspektive. Vrtovi su dizajnirani kao građevine, sa sledom soba kroz koje posmatrač prolazi

sledeći utvrđene putanje.²⁰ Na slici 2, prikazani su parkovi dvorca Versaj u Parizu, koji su 1979. godine upisani na UNESCO Listu svetske baštine.

Slika 2. Parkovi dvorca Versaj, Pariz, Francuska
(Izvor: <http://www.french-gardens.com/gardens/versaille.php>)

Organski razvijeni (evolutivni) kulturni predeli, posledica su interakcije ljudi i okruženja, tj. topografije, klimatskih uslova i ljudskog delovanja. Oni imaju dinamičku socijalnu ulogu u savremenom društvu i neraskidivi su deo tradicionalnog načina života gde evolucionirajući procesi još traju. U razvoju ovih predela, važnu ulogu igraju vreme i kontinuitet. Neki kulturni predeli su se kontinuirano razvijali tokom evolucije, dok su se drugi razvijali mnogo brže, kao na primer poljoprivredni predeli, koji su pravi primer evolutivnih pejzaža. Eklatantni primeri su vinogradi koji sadrže tradicionalne predele značajne kulturne i istorijske vrednosti, kao što su predeli Toskane (Toscana) u Italiji (iz renesansnog perioda), Provanse (Provence), Bordoa (Bordeaux), Alzasa (Alsace) u Francuskoj i drugi predeli u Evropi.

Pored ovih predela, primer kontinuiranih evolutivnih predela su terasasta pirinčana polja na Filipinima (Rice Terraces of the Philippine Cordilleras)²¹, koja su upisana na Listu

²⁰ https://en.wikipedia.org/wiki/Gardens_of_Versailles

²¹ <http://whc.unesco.org/en/list/722>

svetske baštine, kao prva u toj kategoriji i predstavljaju primer dobre prakse upravljanja zemljom. Postojanje ovih terasa tesno je povezano sa klimom i geografijom i pravi su primer gde se ljudski rad stopio sa prirodnim zakonima. Hiljade stepenastih terasa je uklesano u planinski masiv Luzon severnog ostrva filipinskog arhipelaga, i svaka od njih predstavlja malo polje za uzgajanje crvenog pirinča. Ova terasasta polja se prostiru na površini od preko 1.000 kvadratnih kilometara na planinama i u dolini, i rezultat su hiljadugodišnjeg rada etničke grupe, manjinske zajednice Ifugao, koja se doselila na ove prostore pre 1.300 godina. Zbog velike godišnje količine padavina, ova polja se dobro navodnjavaju. Postoje i drugi izvori navodnjavanja koji obezbeđuju da voda stigne do svakog polja. Padavine mogu nastati i usled temperaturnih razlika između vrha planina i podnožja, kao posledica hidrološkog ciklusa, a kroz procepe u zidu ovih terasastih polja voda teče u jarkove ispod, pa se voda raspoređuje ravnomerno (slika 3).

Slika 3. Terasasta pirinčana polja na Filipinima
(Izvor: <http://explorewonders.com/wonders/rice-terraces-of-the-philippine-cordilleras>)

Nacionalni park Cinque Terre i Portovenere sa ostrvima (Palmaria, Tino and Tinetto) spada u kategoriju kontinuiranih evolutivnih predela. Cinque Terre je naziv za pet zemalja u ligurskom priobalju Italije i jedno je od naj slikovitijih i najpoznatijih mediteranskih priobalnih područja poznato po svojim autentičnim estetskim odlikama. Takođe je primer dobre prakse održivog turizma. Obala, pet sela i okolna brda, deo su nacionalnog parka Cinque Terre, koji se od 1997. godine nalazi na UNESCO-voj Listi svetske kulturne baštine.²²

Reliktni predeli, kao potkategorija organskih predela, su osnovni arheološki predeli, gde je proces organske evolucije došao do kraja i gde su obimni tragovi ranije eksploatacije i razvoja sačuvani ispod i unutar sekundarnog vegetacionog pokrivača. Primeri reliktnih predela koji mogu biti navedeni su praistorijski predeli koji opstaju kao delovanje zemlje i drugih faktora.

Ekstremni primeri bili bi fosilni arheološki predeli koji su očuvani kao neplodni i močvarni, kao što je slučaj sa Bodmin Moor močvarom u jugo-zapadnoj Engleskoj²³, ili divljina Mayan polja u centralnoj Americi²⁴. Postoji još jedna važna kategorija reliktnih predela, nastala kao rezultat industrijskih aktivnosti kao što su rudarstvo, kamenolomi, proizvodnja metala, stakla, papira i keramike. Mnogi od tih predela nisu korišćeni posle tih aktivnosti kao što je rudnik srebra u Lavrionu (Laurion) u Grčkoj koji se danas koristi kao morska luka, ili naseobine u dolini reke Klondajk (Klondike Gold Rush) u Kanadi u kojoj je 1896. godine otkriven zlatni pesak što je izazvalo pravu zlatnu groznicu.

U kontekstu globalnih promena i funkcije održivog razvoja, treba naglasiti putnu mrežu Inka u Latinskoj Americi (The Inca Road System), poznatu pod imenom „carski put“ koja se protezala na skoro 60.000 kilometara. Ona je obuhvatala planinski venac Anda u šest zemalja Latinske Amerike, duž kojih se prostiralo i carstvo Inka. Iako neki delovi putne mreže datiraju još pre carstva Inka, njen najveći deo izgrađen je u 15. veku, kada je ta kultura i kroz arhitektonsku moć izražavala dominaciju u Andima. UNESCO je 2014. godine ove puteve proglasio svetskom kulturnom baštinom.

---

²² <http://whc.unesco.org/en/list/826>

²³ http://www.historic-cornwall.org.uk/flyingpast/images/PDF_downloads/Mapping%20Bodmin%20Moor.pdf

²⁴ <http://www.museumofthecity.org/project/monumental-failures-in-unsustainability/>

Još jedan primer reliktnog predela je i uska planinska dolina Quebrada de Humahuaca u severozapadnoj argentinskoj pokrajini, duga oko 150 km, kroz koju tokom leta protiče reka Rio Grande, a zimi presuši. Quebrada de Humahuaca svoj naziv duguje španskom izrazu za planinski procep *quebrada* („slomljeno“), ali i obližnjem starom malom gradu *Humahuaca*. Naime, ovaj planinski procep je oduvek služio kao raskršće ekonomske, društvene i kulturne razmene ovog dela Južne Amerike, zbog čega je 2003. godine upisan na UNESCO-vu Listu svetske kulturne baštine. Ovom dolinom je prolazio put Inka (Camino Inca), glavni kulturni put u vreme vladavine Inka (15-16. vek), koji je pratio reku Rio Grande od njenog izvora na hladnim visoravnima Anda, pa sve do ušća u reku Leone (Rio Leone) 150 km južnije.²⁵

1.6. Održivost predela kao pojam

Održivi razvoj je humanistička paradigma egzistencije. U komparaciji sa neodrživim razvojem (povećanje siromaštva, uništavanje prirodnih resursa, zagađivanje, degradacija ljudskog zdravlja ...) značaj održivog razvoja određenog kulturnog predela jeste vitalni deo našeg prirodnog i društvenog okruženja.

Postoji tesna veza između korišćenja prirodnih resursa i životnog standarda. Degradacija životne sredine, nedomaćinski odnos prema kulturnoj baštini, ružiranje umetničkih i estetskih dostignuća iz prošlosti u jednom određenom predelu, usled nedostatka svesti, ima negativan uticaj na ekonomske performanse, društvene odnose i kvalitet svakodnevnog ljudskog života.

Održivi razvoj se definiše kao odgovornost ne samo prema životnoj sredini, već i prema budućim generacijama i intenzitetu zadovoljenja ekonomskih, društvenih i kulturno-estetskih potreba.

U vremenu u kojem zemlja sve više dobija na vrednosti, dostižući čak i određeni stepen dragocenosti, nameće se potreba da se te vrednosti posebno istaknu. Na taj način povećava se vrednost zemljišta, promoviše se kvalitet životne sredine, a iznad svega, promovišu se zdrave i održive zajednice sa svešću o autentičnosti i pripadanju tim predelima.

---

²⁵ <http://whc.unesco.org/en/list/1116>

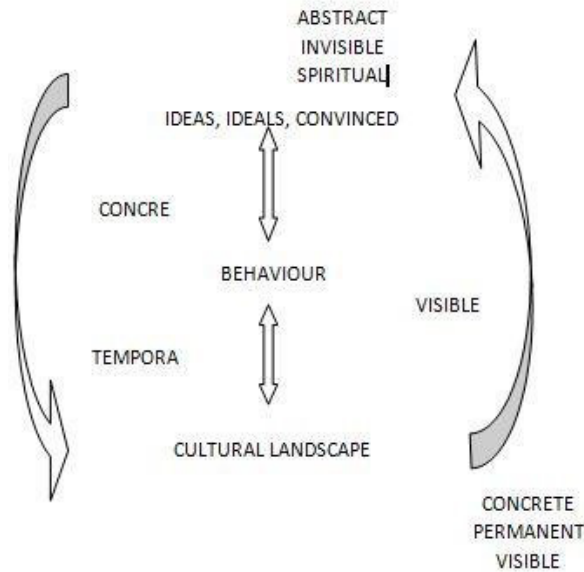
Mada postoje različite percepcije samog pojma održivosti predela, koje zavise od dominantnog stava u odnosu na arhitekturu, obrazovanje, istraživanje i razvoj, ideja održivosti predela još uvek nije nedvosmisleno definisana uz prihvatanje ambivalentnih stavova.

Održivi predeli pre svega podrška su sveukupnoj životnoj sredini i pomažu u stvaranju zdravih i održivih zajednica. Kao što je energetska efikasnost esencijalno bitna za zelenu arhitekturu, tako su održivi predeli od ključnog značaja za zaštitu životne sredine i održivi razvoj u smislu očuvanja vazduha, vode, zemljišta, zatim umetnosti, kulture i autentičnog doživljaja sveukupnog ambijenta.

Kulturni predeo igra ključnu ulogu u analizi prostora, bez obzira da li se radi o prirodnoj, kultivisanoj ili urbanoj sredini. Značaj kulturnog predela ne počiva samo na činjenici da svako područje, svaka oblast, ima sopstveni identitet koji se pažljivo sagledava u procesu mapiranja predeonih potencijala. Može se reći da je kulturni predeo svojevrsna lična karta nekog mesta, u koju su utkani istorija, prirodno okruženje, prostorne perspektive, demografija, socijalni faktor, kao i mnogobrojni drugi elementi koji neko mesto ili područje čine kulturnim lokalitetom. Kulturni predeo se može definisati i kao uzajamni odnos između ustanova kulture, kulturnih vrednosti i drugih činilaca i prirodnog okruženja, u kojem svi akteri dolaze u kontakt jedni s drugima u odnosu koji se zasniva na uzorku i posledici.

Kulturni predeo predstavlja područje koje je stvaralački oblikovao čovek u uzajamnom odnosu sa svojim okruženjem. Ovaj uzajamni odnos odlikuju strukture kao što su stambeni i javni objekti, objekti koji služe za umetničke, sportske ili naučne svrhe, zatim verski objekti, gradski bedemi, vidikovci, izletišta, parkovi, bašte i slična mesta, naročito osmišljena i dimenzionalno pozicionirana u predelu.

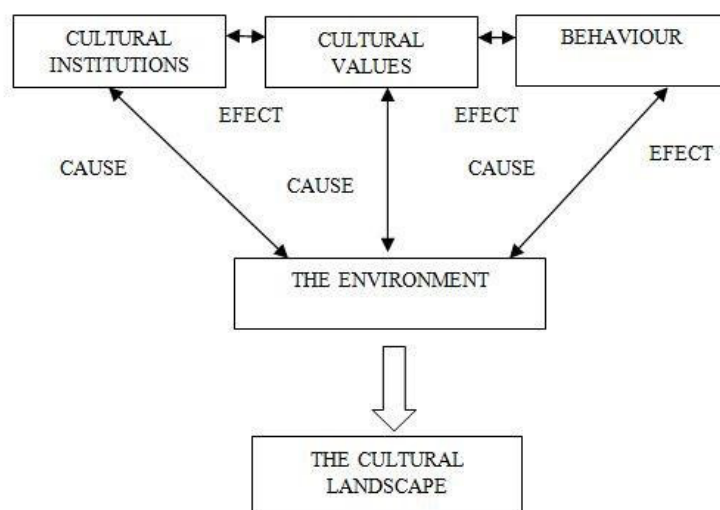
Svi predeli imaju kulturne asocijacije, jer praktično trpe određeni uticaj ljudskog faktora. Kulturni predeli ukazuju nam na razvoj našeg odnosa sa okruženjem, a njihov karakter najčešće odslikava odgovor čoveka na prirodno okruženje, koje podrazumeva geologiju, hidrologiju, prirodna staništa, biodiverzitet i slično. Kulturni predeli su dragocen izvor podataka o našoj istoriji, životu i razvoju. Kultura u predelu daje određeni smisao nekom mestu. Ovi predeli deo su našeg regionalnog nasleđa i našeg postojanja. To su posebna mesta koja nam otkrivaju aspekte našeg porekla. Mada je nepoznato kada je nastao izraz *kulturno nasleđe*, ono što je zaista važno je da je on nastao sam po sebi.

Slika 4. Uzajamni odnosi unutar kulturnog predela
(Izvor: Kulturni predeo između identiteta i procesa globalizacije, 2015)

Kulturni predeo predstavlja sindrom raznovrsnih aspekata, ali od svega najviše ističe egzistencijalne vrednosti ljudi koji žive i stvaraju u svojim postojbinama. Za ove ljude, predeo nije samo fizička dimenzija, već i intelektualni sadržaj. Sećanja, mitovi i legende, ideje koje se asocijativno vezuju za zemlju u isto vreme odnose se i na kulturu i na zemljište kao fizički entitet. Očuvanje predela u izmenjenom ili novom kulturnom kontekstu može se porediti sa održavanjem života pomoću aparata (Fagri, 1988).

Kulturni predeo sastoji se od niza elemenata koji diktiraju ocenu njihovog značaja i vrednosti u urbanom području. Ti elementi uključuju: pozorišta (naročito pozorišta sa dugom tradicijom), opere i koncertne dvorane, domove kulture, muzeje i rezidencije, verske objekte (sa posebnim akcentom na enterijer i eksterijer, arhitektonske elemente, groblja, i slično), fakultete i škole (posebno one sa dugom tradicijom), palate i utvrđenja, stare biblioteke, restorane, hotele, i sve druge objekte koje svojim dugim postojanjem i arhitekturom predstavljaju osobenu istorijsku i kulturnu vrednost (Nikolaj Adrian, Bukurešt, 2015.)

Slika 5. Uzajamni odnosi unutar kulturnog predela
(Izvor: Kulturni predeo između identiteta i procesa globalizacije, 2015)

1.7. Zaštita kao deo održivosti predela

U shvatanju suštine nasleđa postoje velike razlike u zavisnosti od konteksta u kojem se ovo pitanje razmatra. Ideja o nasleđu počinje od pojedinca i postepeno se proširuje na ceo svet: svaki pojedinac poseduje lično nasleđe; svaka zajednica poseduje kolektivno nasleđe koje želi da sačuva; svaki region, pokrajina ili država poseduju zajedničko prirodno, izgrađeno, ljudsko i nematerijalno nasleđe, kao što i za čitavo čovečanstvo postoje stvari, osobe i tradicije koje se smatraju globalno vrednima (Kurtović, Folić, 2010:77).

Multidisciplinarna nauka koja se bavi zaštitom kulturnog nasleđa i obuhvata i zaštitu predela, nezavisno od toga da li je reč o neposrednom okruženju spomenika kulture ili o predelu kao kulturnoj vrednosti, naziva se heritologija. Savremena heritologija, se teorijski prevashodno oslanja na koncepte koje su razvili Brandi (1963), u oblasti restauracije, te Vernadski (Levit, 2001), u multidisciplinarnim naukama, posebno u oblasti teorije biosfere i noosfere.

Predeo je kao kulturna vrednost prepoznat poslednjih decenija, u smislu prirodnog i industrijskog nasleđa, pa je otuda reč o veoma kompleksnoj oblasti istraživanja, koja zahteva da se osim prirodnih i tehničkih fenomena, u zaštiti kulturnog nasleđa, podjednako vodi računa o uticajima urbanog okruženja i socijalne sredine. Reč je o potrebi reintegracije

industrijskih i postindustrijskih pejzaža na način koji je društveno i kulturno prihvatljiv, a koji istovremeno uvažava ekološke i heritološke aspekte. Istovremeno, za kulturno nasleđe monumentalnih karakteristika, potrebno je razviti nove metode valorizacije industrijskog i postindustrijskog pejzaža. U tom smislu važno je formulirati savremene heritološke zahteve za menadžment u ekologiji koji, u drugoj deceniji 21. veka, dobijaju novu dimenziju, što nalaže da se u oblasti zaštite predela kao umetničko-ekološkog koncepta, planira i deluje u skladu sa kompleksnom prostornošću predela, projektima baziranim na visokim kulturnim vrednostima monumentalne prostornosti. Na taj način heritološki zahtevi dinamizuju i proširuju značaj i vrednosni domen ekološkog menadžmenta, preklapajući ga sa menadžmentom u kulturi.

Tradicionalni pristupi očuvanju kulturnih vrednosti, koji su bili fokusirani na očuvanje fizičkih aspekata kulturnih predela, nisu uspevali da utvrde način na koji ovi prostori zaista funkcionišu i koja značenja imaju za ljude. Pored toga, često se javlja konflikt između razvoja, sa jedne, i očuvanja nasleđa, sa druge strane.

Prema objašnjenju Organizacije Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu UNESCO, savremeni pristup nasleđu je holistički i integriše ciljeve zaštite urbanog nasleđa sa ciljevima društvenog i ekonomskog razvoja. To znači pomeranje fokusa sa očuvanja fizičkog okruženja na čitavo ljudsko okruženje, sa svim njegovim materijalnim i nematerijalnim kvalitetima. On teži da uveća održivost intervencija planiranja i dizajna tako što uzima u obzir postojeće izgrađeno okruženje, nematerijalno nasleđe, kulturni diverzitet, društveno-ekonomske i ekološke faktore, istovremeno sa vrednostima lokalnih zajednica.

Takođe, značajan oslonac u oblasti heritologije predstavljaju konvencije koje se odnose na zaštitu kulturnog nasleđa, među kojima je najznačajnija Evropska konvencija o predelu (European Landscape Convention ELC, Council of Europe, Firenze, 2000)²⁶, usvojena od strane država članica Saveta Evrope, 2000. godine, u Firenci. Konvencija je deo rada Saveta Evrope vezanog za prirodnu i kulturnu baštinu, prostorno planiranje, životnu sredinu i lokalnu samoupravu. Ovaj dokument usmeren je na razvijanje nove kulture prostora kao vrednosti koja ima ekološku i estetsku dimenziju, zbog čega je i neophodan holistički pristup u zaštiti, upravljanju i razvoju predela kao kulturnog dobra. U tom smislu, integrativna zaštita kulturnog nasleđa, kao prostor integracije humanističkih i tehnoloških

---

²⁶ <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016802f3fba>

znanja, poslednjih godina razvija se u teorijskom i praktičnom domenu, usvajajući sva do sada usvojena znanja i tehnike zaštite prirodnog okruženja, komplementarno razvijajući i specifične metodološke i tehničke aspekte primene novih tehnika u preventivnoj konzervaciji i restauraciji objekata kulturnog nasleđa.

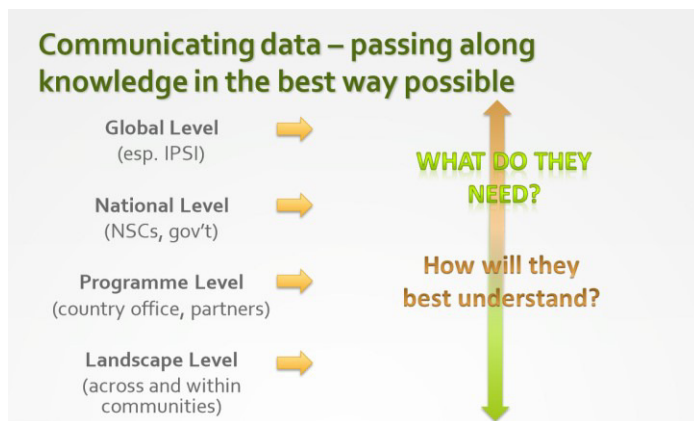
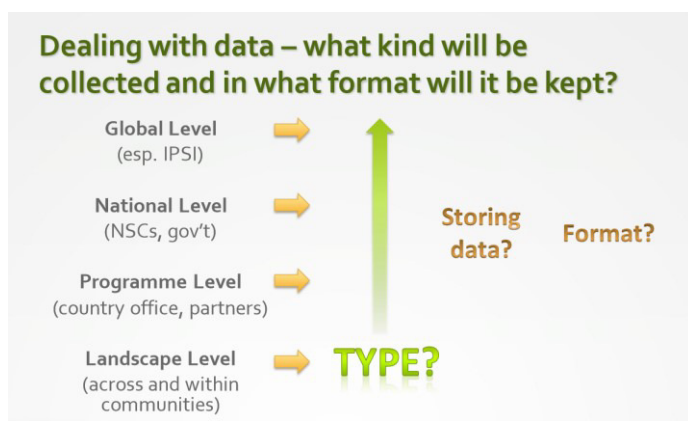
Evropska konvencija o predelu sastoji se od preambule i četiri poglavlja:

1. Prvog poglavlja u kome se određuju ciljevi i polje primene Konvencije, kao i glavne definicije koje se odnose na objašnjenje različitih termina kao što su „predeo“, „politika predela“, „kvalitativni cilj predela“, „zaštita predela“, „upravljanje predelom“ i „planiranje predela“;
2. Drugog poglavlja u kome su izložene opšte i posebne mere koje treba preduzeti na nacionalnom, regionalnom ili lokalnom nivou;
3. Trećeg poglavlja u kome su izložene osnove za evropsku saradnju Saveta Evrope sa drugim međunarodnim vladinim i nevladinim organizacijama (UNESCO-m, Evropskom unijom, IUCN-om i dr.), načini međunarodne saradnje putem tehničke i naučne pomoći i razmenom stručnjaka i informacija, i uloga nadležnih komiteta odgovornih za monitoring primene Konvencije (Komitet za aktivnosti Saveta Evrope u oblasti biološke i predeone raznovrsnosti CO-DKP, Komitet za kulturnu baštinu KZ-PAT, Parlamentarna skupština i Kongres lokalnih i regionalnih vlasti Evrope KLRVE);
4. Četvrtog poglavlja koje se bavi odnosom Konvencije sa drugim međunarodnim pravnim instrumentima koje se takođe bave predelima i sličnim oblastima, kao i postupcima usvajanja Konvencije.

Komunikacija i upravljanje kulturnim predelom u funkciji održivog razvoja predstavlja suštinski kontekst globalnih promena koji se manifestuju kroz:

Trodemnzionalne sintetičke opcije koje uvode mogućnost za unapređenje neverbalne komunikacije i svih oblika menadžmenta kulturnih predela. Ovom radu je svojstveno prisustvo poimanja komunikacije i menadžmenta u svim segmentima istraživanja ove oblasti. Upravo to je i ostvareni cilj interdisciplinarnog istraživačkog postupka koji je autentičan i implicira proučavanje predmeta primenom naprednih tehnologija, uključujući i pedagoški kontekst.

Pristupi u menadžmentu predelima uključuju lokalne lidere i zainteresovanu javnost, čime se obezbeđuje sticanje znanja, komunikacija i inovacije koje su neophodne za socijalno učenje i unapređivanje. Stečeno znanje koristi se u aktivnostima na upravljanju predelima, na taj način formirajući ciklus u kojem se sprovodi kolaborativni menadžment. Sistemi za upravljanje i dizajniranje znanja u sinergiji su sa timovima koji su odgovorni za upravljanje i održivost predela. Time je još jednom naglašen značaj koegzistencije čoveka, predela, i međusobnog uticaja u globalnom sistemu vrednosti.

Slika 6 -7. Izvor:

<https://comdeksprojects.files.wordpress.com/2012/03/km-knowledge-information-and-communication-for-ilm-1.pdf>

Konceptualni alati predstavljaju svojevrsnu podršku u komunikaciji između različitih sektora, pojedinaca i organizacija, disciplina i istorijskog znanja lokalnog stanovništva. Komunikacija i alati za socijalno učenje unapređuju međusobni uticaj različitih organizacija

uključenih u osmišljavanje budućih predela. Alati za ocenjivanje omogućavaju kvalitativnu i kvantitativnu analizu svih pojava u procesu, identifikaciji promena i upravljanja predelima. Alati za planiranje s druge strane podržavaju usklađivanje različitih ciljeva i interesa i obezbeđuju ravnotežu između ekonomsko-socijalnog razvoja i očuvanja autentičnosti predela.

Prikupljanjem podataka omogućava se merenje učinka u oblasti očuvanja, produkcije, održivosti i institucionalne podrške. U sagledavanju rodne perspektive, analizom prikupljenih podataka stiže se uvid u proces produktivnog uključivanja žena i unapređenje procesa rodne ravnopravnosti generalno u oblasti održivog razvoja kulturnih predela.

1.8. Stanje kulturnih predela u uslovima globalizacije

Živimo u sasvim premreženom i međusobno zavisnom svetu, ujedinjenom u globalnoj ekonomiji. „Globalna pozornica je trajno u pokretu”, (Keniči Omaja, 2007). Ono što podjednako ne shvataju ni zagovornici globalizacije, a ni njeni protivnici jeste činjenica da se paralelno odvijaju dve globalizacije – ekonomska i kulturna. Za one koji uočavaju razliku, postoji nesporna pretpostavka da je druga vrsta globalizacije nužna posledica prve. U suštini, to su dva različita fenomena koji u međusobnom odnosu svakako ne moraju biti povezani. Čak iako ekonomska globalizacija teži tehnološkom napretku sa dosta pozitivnih strana, kulturna globalizacija može doneti novo siromaštvo. Ako i sadrži pozitivnih strana, ima ih veoma malo, ukoliko se uopšte može govoriti o prednostima. Ne sme se zanemariti da kulturna globalizacija ima izrazitno štetne kratkoročne društvene i političke posledice i dugoročne negativne političke posledice (Donovan Ripkema, 2012).

Ukoliko gradovi uspeju da se izbore sa izazovima ekonomske globalizacije, moći će da se takmiče ne samo sa drugim gradovima u svojoj državi ili regiji, već i sa gradovima širom sveta. Ipak, njihova uspešnost neće se meriti samo sposobnošću da prihvate ekonomsku globalizaciju, već umešnošću da smanje dejstvo kulturne globalizacije. U oba slučaja, važnu ulogu će imati gradsko istorijsko graditeljsko okruženje. U tim okolnostima izrazito značajnija biće i uloga kulturnog predela koji treba da sačuva svoja osnovna prirodna i estetska obeležja.

U eri globalnih turbulencija za kulturni predeo ključna je uloga upravljanja (Place management) koja podrazumeva upotrebu niza upravljačkih instrumenata i tehnika za uslove života i rada u mestu ili regiji. Cilj je omogućiti u adekvatnom ambijentu stvaranje socijalnog

kapitala zajednice. Ne treba zapostaviti ni nezaobilazni event management. Uvažavajući interdisciplinarni pristup, jača i uloga lokalnog marketinga koji postaje znatno kompleksniji i potvrđuje praksu „da nije sve samo u komunikaciji i promociji mesta” (Kotler et al,1993).

Stvaranje vrednosti je primarni cilj marketing mesta koji se postiže i razvojem kvaliteta života kroz obezbeđenje materijalnih i nematerijalnih resursa (uslovi za život u mestu, komunalna infrastruktura, higijena i estetika mesta).

Zaključna razmatranja 1. poglavlja

Predeli se konstantno razvijaju, a odnosi između prirodnih i kulturnih atributa podložni su promenama u odnosu na vreme i prostor. Identitet predela oblikuju specifične prirodne i kulturno-istorijske karakteristike mesta na osnovu kojih se utvrđuju vrednosti predela kao oblika kulture nasleđa, kulture sećanja, egzistencijalne pripadnosti koji doprinose kvalitetu korišćenja prostora i stvaraju resurse za nove društvene i ekonomske vrednosti, (turizam, rekreacija, kreativna i industrija zabave), edukaciju, državni, regionalni i lokalni marketing.

Savremeni kulturni predeli predstavljaju rezultat ljudskih delatnosti i odluka. U kontekstu održivog razvoja predeo sadrži četiri dimenzije: ekološku, ekonomsku, društvenu i kulturnu. Pluralitet povezan sa kulturnim predelima često može biti deo i sukobljenih politika mesta. Kontakti i uticaji sa strane mogu da učine savremene kulturne predele neobično kompleksnim. Kompleksni predeli imanentno sadrže etičku, socijalnu i estetsku dimenziju. Iako se kulturni predeo sve više vezuje za očuvanje životne sredine, poslednjih decenija se beleži sve rasprostranjeniji interdisciplinarni pristup u pojedinačnim istraživanjima koje se bave ulogom kulture i umetnosti u organizaciji predela. Kultura u jednom predelu ocrta karakter i daje smisao tom mestu.

Očuvanje kulturnog predela pomera fokus sa očuvanja fizičkog okruženja na čitavo ljudsko okruženje sa svim njegovim materijalnim i nematerijalnim kvalitetima. Sva kulturna dobra moraju zadovoljiti kriterijume autentičnosti. Suština primene ovih kriterijuma u procesu nominovanih kulturnih dobara sastoji se u verifikaciji verodostojnosti izvora informacija o njihovim relevantnim vrednostima.

2. PREDMET ISTRAŽIVANJA

Predmet istraživanja doktorske disertacije je kulturni predeo posmatran u kontekstu održivog razvoja u uslovima globalnih promena (sociološko-antroposki preobražaji, promene pravnih okvira, društvena i etička odgovornost, unapređenje svesti u oblasti značaja, očuvanja, filozofije i estetike kulturnog predela). To podrazumeva da će analiza obuhvatiti društvenu, kulturno-estetsku transformaciju značenjskog sadržaja predela kroz vreme kao i analizu statusa u međunarodnom i nacionalnom zakonodavstvu, ali i instrumente, alate i politike upravljanja lokalnog liderstva i menadžmenta kulture u komunikaciji, promociji i interaktivnom uticaju održivih reursa kulturnih predela u procesu globalnih promena.

U fokusu pažnje biće studije slučaja:

1. Vekovi Bača (Franjevački samostan, pravoslavni manstir Bođani, Tursko kupatilo u Baču),
2. Održivost umetničkog koncepta
  - Primer 1. U muzikologiji: – Šenberg,
  - Primer 2. U srednjovekovnoj književnosti – Grigorije Camblsk
  - Primer 3. U umetničkoj lirici – Branko Miljković
  - Primer 4. U slikarstvu – Anita Arbidan
  - Primer 5. U filmu – Filmska muzika SFRJ između politike i poetike
3. Kreativni gradovi: Kotor – grad otvorenih trgova: trajanje istorijskog i kulturnog identiteta.
4. Autentični kulturno-istorijski značaj Senjskog Rudnika

2.1. Ciljevi istraživanja

Ciljevi istraživanja su definisani interdisciplinarno i podrazumevaju:

1. formiranje teorijskog okvira u skladu sa javnim politikama za buduća interdisciplinarna istraživanja kulturnog predela, koji bi trebalo da posluži kao model za analizu konkretnih kulturnih predela u Srbiji;

2. definisanje značenjskog okvira pojma *kulturni predeo* (analizom funkcije predela u istaknutim umetničkim delima različitih epoha) zbog interdisciplinarnog pristupa umetnosti u interakciji s naučnim principima;
3. određivanje odnosa komunikacije i kulturnog predela, uticaja stepena informisanosti čoveka o kulturnom predelu na odnos prema konkretnim predelima i predeonj baštini.

Eksplozivno-deskriptivni ciljevi: istraživanje pravnog statusa kulturnog predela u međunarodnim i domaćim zakonskim aktima, analiza praktične primene normativa na konkretnim primerima (projekti Senjski Rudnik, Vekovi Bača, Kotor – grad otvorenih trgova, održivost umetničkog koncepta u predeonj politici: muzika, literatura, film). Operativni (praktični) cilj istraživanja pretpostavlja:

1. sveobuhvatnu kontrastivnu analizu praksi upravljanja kulturnim predelima u zemlji i inostranstvu, sa ciljem da se na osnovu utvrđenog realnog stanja afirmišu primeri dobre prakse odgovornog društvenog poslovanja i daju preporuke za dalje normativno, kao i praktično delovanje (kroz formiranje odgovarajućih predeonih strategija i politika),
2. definisanje instrumenata i alata koji mogu naći konkretnu primenu u sferi menadžmenta u kulturi i održivog razvoja u Srbiji .

Na osnovu svega može se zaključiti da je osnovni zadatak istraživanja – kompleksna, sistemska, integralna analiza različitih aspekata kulturnog predela koja će dovesti do definisanja preporuka za normativno i praktično delovanje politika.

2.2. Osnovne hipoteze doktorske disertacije

1. Ideja kulturnog predela postoji i pre definisanja samog pojma, što pokazuje odnos čoveka prema prirodi iskazivan kroz vizuelne umetnosti, književnost i muziku. Shvatanje kulturnog predela i odnos prema njemu promenljivi su i uslovljeni vremenskim, kulturološkim i sociološkim činocima. Značaj i pojam kulturnog

predela u javnim politikama od presudne je važnosti za njegovu zaštitu i očuvanje prirodnih vrednosti.

2. Postoji jasna dvosmerna veza između predeonih politika i stanja u kojem se nalaze pojedinačni kulturni predeli. Osim ove opšte hipoteze, moguće je uspostaviti i niz pojedinačnih hipoteza, poput toga da komunikacija i informacija (vrsta, kvantitet i kvalitet informacija koje čovek ima o kulturnom predelu) direktno utiču na odnos prema njemu, kako u slučaju pojedinca, tako i u slučaju institucija zaduženih za kreiranje predeonih politika i upravljanje predelom.
3. Međunarodne konvencije o predelu i odgovarajuća domaća zakonodavna akta, ali i njihova primena, ukazuju na razlike u vrsti i primeni predeonih politika, koje imaju direktnog uticaja na stanje u kome se predeo nalazi. U velikoj meri upravljanje kulturnim predelom uz pomoć principa savremenog menadžmenta u kulturi omogućava održivi prostorni i ekonomski razvoj kao i održivu zaštitu kulturnog nasleđa.

2.3. Metodologija istraživanja

Kompleksnost teme je usloвила izbor interdisciplinarnog pristupa istraživanju kulturnog predela. Tokom istraživanja primeniće se multiperspektivistički pristup, koji ukazuje na tradicionalno učenje o kulturnom predelu u okviru kulturne geografije, savremeni ekološki koncept održivog razvoja i, javne i predeone "praktične" politike (u sferi turizma, ekonomije, privrede, menadžmenta u kulturi).

Kriterijumi za izbor studija slučaja u skladu su sa ciljevima istraživanja:

Istraživanje počinje primenom teorijskih metoda istraživanja kroz literaturu, kojima će biti formirana teorijska osnova istraživanja i utvrđen kategorijalni aparat.

U istraživanju će se primeniti sledeće empirijske metode:

- metode istraživanja narativa kulturnog predela u normativnim dokumentima;
- analiza narativa u umetničkim delima;

- metode analize sadržaja i kritičke analize diskursa (za razmatranje međunarodnih i domaćih zakonodavnih dokumenata);
- normativno-dogmatička metoda, kontrastivna metoda i metoda interpretativne analize koriste se za analizu programskih politika zakonodavnih akata;
- istorijsko-komparativna analiza se primenjuje za uporedno praćenje razvoja i promene pojma kulturnog predela u prostoru i vremenu;
- studije slučaja, kojima se proučavaju primene predeonih politika na izabranim primerima zaštićenih predela: Kotor: Autentični topos otvorenih trgova, Senjski Rudnik, Vekovi Bača, Filmska muzika SFRJ, Srednjevekovna književnost i umetnička muzika i poezija, slikarstvo.

2.4. Očekivani rezultati istraživanja

1. Direktni uticaj vremenskih/istorijskih, kulturoloških i socioloških činilaca na shvatanje kulturnog predela i odnos prema njemu.
2. Kontinuirani uticaj komunikacije i informacija (vrste i količine, u smislu i sadržaja i frekvencije pojavljivanja) o kulturnom predelu na odnos prema predelu, kako u slučaju pojedinca, tako i u slučaju institucija zaduženih za kreiranje predeonih politika i upravljanje predelom, odnosno veza između predeonih politika i stanja u kojem se nalaze pojedinačni kulturni predeli.
3. Identifikovane razlike u vrsti i primeni predeonih politika. Međunarodne konvencije o predelu i odgovarajuća domaća zakonodavna akta, ali i njihova primena, ukazuju na razlike u vrsti i primeni predeonih politika, koje imaju direktnog uticaja na stanje u kome se predeo nalazi.
4. Instrumenti politike upravljanja kulturnim predelom koji je zasnovan na održivom razvoju u okviru globalnih promena s ciljem obogaćenja kulturnih vrednosti, socijalnog i ekonomskog kapitala.

3. POLITIKAMA DO ZAŠTITE KULTURNOG PREDELA

U shvatanju suštine nasleđa postoje velike razlike u zavisnosti od konteksta u kojem se ovo pitanje razmatra. Ideja o nasleđu počinje od pojedinca i postepeno se proširuje na ceo svet: svaki pojedinac poseduje lično nasleđe; svaka zajednica poseduje kolektivno nasleđe koje želi da sačuva; svaki region, pokrajina ili država poseduju zajedničko prirodno, izgrađeno, ljudsko i nematerijalno nasleđe, kao što i za čitavo čovečanstvo postoje stvari, osobe i tradicije koje se smatraju globalno vrednima.

Multidisciplinarna nauka koja se bavi zaštitom kulturnog nasleđa obuhvata i zaštitu predela, nezavisno od toga da li je reč o neposrednom okruženju spomenika kulture ili o predelu kao kulturnoj vrednosti, naziva se heritologija. Savremena heritologija, se teorijski prevashodno oslanja na koncepte koje su razvili Brandi (1963), u oblasti restauracije i Vernadski (Levit, 2001), u multidisciplinarnim naukama, posebno u oblasti teorije biosfere.

Predeo je kao kulturna vrednost prepoznat poslednjih decenija, u smislu prirodnog i industrijskog nasleđa, pa je otuda reč o veoma kompleksnoj oblasti istraživanja, koja zahteva da se osim prirodnih i tehničkih fenomena, u zaštiti kulturnog nasleđa, podjednako vodi računa o uticajima urbanog okruženja i socijalne sredine. Reč je o potrebi reintegracije industrijskih i postindustrijskih pejzaža na način koji je društveno i kulturno prihvatljiv, a koji istovremeno uvažava ekološke i heritološke aspekte (Polić-Radovanović, 2010). Istovremeno, za kulturno nasleđe monumentalnih karakteristika, potrebno je razviti nove metode valorizacije industrijskog i postindustrijskog pejzaža. U tom smislu važno je formulisati savremene heritološke zahteve za menadžment u ekologiji koji, u drugoj deceniji 21. veka, dobijaju novu dimenziju, što nalaže da se u oblasti zaštite predela kao umetničko-ekološkog koncepta, planira i deluje u skladu sa kompleksnom prostornošću predela, projektima baziranim na visokim kulturnim vrednostima monumentalne prostornosti. Na taj način heritološki zahtevi dinamizuju i proširuju značaj i vrednosni domen ekološkog menadžmenta, preklapajući ga sa menadžmentom u kulturi.

Tradicionalni pristupi očuvanju kulturnih vrednosti, koji su bili fokusirani na očuvanje fizičkih aspekata kulturnih predela, nisu uspevali da utvrde način na koji ovi prostori zaista funkcionišu i koja značenja imaju za ljude. Pored toga, često se javlja konflikt između razvoja, sa jedne, i očuvanja nasleđa, sa druge strane.

Prema objašnjenju Organizacije Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu UNESCO, savremeni pristup nasleđu je holistički i integriše ciljeve zaštite urbanog nasleđa sa ciljevima društvenog i ekonomskog razvoja. To znači pomeranje fokusa sa očuvanja fizičkog okruženja na čitavo ljudsko okruženje, sa svim njegovim materijalnim i nematerijalnim kvalitetima. On teži da uveća održivost intervencija planiranja i dizajna tako što uzima u obzir postojeće izgrađeno okruženje, nematerijalno nasleđe, kulturni diverzitet, društveno-ekonomske i ekološke faktore, istovremeno sa vrednostima lokalnih zajednica.

Takođe, značajan oslonac u oblasti heritologije predstavljaju konvencije koje se odnose na zaštitu kulturnog nasleđa, među kojima je najznačajnija Evropska konvencija o predelu (European Landscape Convention ELC, Council of Europe, Firenze, 2000)²⁷, usvojena od strane država članica Saveta Evrope, 2000. godine, u Firenci. Konvencija je deo rada Saveta Evrope vezanog za prirodnu i kulturnu baštinu, prostorno planiranje, životnu sredinu i lokalnu samoupravu. Ovaj dokument usmeren je na razvijanje nove kulture prostora kao vrednosti koja ima ekološku i estetsku dimenziju, zbog čega je i neophodan holistički pristup u zaštiti, upravljanju i razvoju predela kao kulturnog dobra. U tom smislu, integrativna zaštita kulturnog nasleđa, kao prostor integracije humanističkih i tehnoloških znanja, poslednjih godina razvija se u teorijskom i praktičnom domenu, usvajajući sva do sada usvojena znanja i tehnike zaštite prirodnog okruženja, komplementarno razvijajući i specifične metodološke i tehničke aspekte primene novih tehnika u preventivnoj konzervaciji i restauraciji objekata kulturnog nasleđa.

U skladu sa Evropskom konvencijom o predelu, predeo predstavlja deo područja koji je sam po sebi shvaćen i prihvaćen od stanovništva, a čija je svojstvenost rezultat akcija i interakcija prirodnih i/ili ljudskih faktora. Definisana je i kao kulturni i socijalni sklop koji ponekad odgovara određenom socio-ekonomskom zahtevu, a sam antropogeni uticaj nad istim predstavlja prostorni potpis određene kulture. Predeo učestvuje u značajnoj meri i u opštem interesu koji je u vezi sa oblastima kulture, ekologije, životne sredine i socijalnog okruženja i predstavlja značajan izvor ekonomske aktivnosti, čijom se zaštitom, prikladnim upravljanjem i uređivanjem doprinosi otvaranju radnih mesta. Ovim sporazumom, predeo zadobija novu valencu pošto je definisana kao zajedničko nasleđe i resurs za lokalni razvoj.

---

²⁷ <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016802f3fba>

U kontekstu održivog razvoja, glavni cilj prema Evropskoj konvenciji o predelu treba da bude „upravljanje promenama koje dolaze, uz uvažavanje velike raznolikosti i kvaliteta predela koje nasleđujemo i sa željom da se ta raznolikost i kvalitet očuvaju ili unaprede, i ne prepuste propadanju (ELC, 2000)“.

Nove dimenzije predela u skladu sa shvatanjima i ciljevima navedene Konvencije, imajući u vidu da je osnovno opredeljenje Saveta Evrope postizanje većeg jedinstva među svojim članicama, u smislu očuvanja i ostvarivanja ideala i principa koji su njihovo zajedničko nasleđe²⁸:

- Predeo svojim sastavnim elementima čini okvir života, sredinu u kojoj čovek, svojom jedinstvenom percepcijom, stupa u kontakt sa životnim okruženjem. Na taj način predeo doprinosi formiranju lokalnih kultura i predstavlja jedan od osnovnih elemenata evropskog prirodnog i kulturnog nasleđa.
- Kao deo prirodnog i kulturnog nasleđa, predeo uključuje prirodne, istorijske, arhitektonske i etnografske vrednosti, poljoprivrednu praksu. On može da predstavlja element kolektivnog sećanja društva ili kolektiva određenog regiona.
- Predeo je važan činilac kvaliteta života ljudi, gde god da oni žive – u urbanim i seoskim područjima, u degradiranim oblastima ili u područjima visokog životnog kvaliteta.
- Transformacija predela je veoma brza zahvaljujući razvoju tehnike poljoprivredne proizvodnje, šumarstva, industrije, rudarstva kao i politika iz oblasti uređivanja teritorije, urbanizacije, transporta, infrastrukture i turizma.
- Predeo je resurs, on postaje tržišna vrednost za većinu privrednih aktivnosti, a zaštita, upravljanje i planiranje predela može da doprinese otvaranju novih radnih mesta.
- Predeo je vrednost identiteta, pošto on omogućava čoveku, stanovništvu sa njegovog prostora da se postave u vremenu i prostoru, da se identifikuju sa kulturom, sa kolektivom.

---

²⁸ <http://www.coe.int/en/web/landscape/about-the-convention>

Evropska konvencija o predelu sastoji se od preambule i četiri poglavlja:

1. Prvog poglavlja u kome se određuju ciljevi i polje primene Konvencije, kao i glavne definicije koje se odnose na objašnjenje različitih termina kao što su „predeo“, „politika predela“, „kvalitativni cilj predela“, „zaštita predela“, „upravljanje predelom“ i „planiranje predela“;
2. Drugog poglavlja u kome su izložene opšte i posebne mere koje treba preduzeti na nacionalnom, regionalnom ili lokalnom nivou;
3. Trećeg poglavlja u kome su izložene osnove za evropsku saradnju Saveta Evrope sa drugim međunarodnim vladinim i nevladinim organizacijama (UNESCO-m, Evropskom unijom, IUCN-om i dr.), načini međunarodne saradnje putem tehničke i naučne pomoći i razmenom stručnjaka i informacija, i uloga nadležnih komiteta odgovornih za monitoring primene Konvencije (Komitet za aktivnosti Saveta Evrope u oblasti biološke i predeone raznovrsnosti CO – DKP, Komitet za kulturnu baštinu KZ – PAT, Parlamentarna skupština i Kongres lokalnih i regionalnih vlasti Evrope KLRVE);
4. Četvrtog poglavlja koje se bavi odnosom Konvencije sa drugim međunarodnim pravnim instrumentima koji se takođe bave predelima i sličnim oblastima, kao i postupcima usvajanja Konvencije.

Konvencija obavezuje sve članice da uvedu instrumente politike predela čiji je cilj zaštita predela, upravljanje predelima i planiranje predela. U svakoj oblasti predela ravnoteža ova tri tipa aktivnosti zavisiće od karaktera oblasti i dogovorenih ciljeva vezanih za budući predeo. U nekim oblastima će biti neophodna najstroža zaštita. Za područja čiji su predeli drastično oštećeni, neophodno je potpuno preoblikovanje, a najvećem broju predela, biće potrebna kombinacija sva tri načina delovanja, uz hitnu intervenciju kod pojedinih.

Prema Konvenciji, „zaštita predela“ se sastoji od mera za očuvanje postojećeg karaktera i kvaliteta predela, čije vrednovanje zavisi od njegovih specifičnih prirodnih i kulturnih karakteristika. Takva zaštita mora biti aktivna i mora uključivati mere održavanja radi očuvanja značajnih obeležja predela.

Mere neophodne za sprovođenje Konvencije u državama potpisnicama su sledeće:

1. pravno priznavanje predela kao osnovne komponente životnog okruženja ljudi, koja odražava raznovrsnost njihovog zajedničkog prirodnog i kulturnog nasleđa i predstavlja temelj lokalnog identiteta,
2. uobličavanje i sprovođenje politike zaštite, upravljanja i planiranja predela u skladu sa odredbama Konvencije usvajanjem posebnih mera,
3. uspostavljanje procedura za uključivanje najšire javnosti, lokalnih i regionalnih vlasti i drugih zainteresovanih strana u formulisanju i sprovođenju ovih politika,
4. sistematsko uključivanje predela u politike prostornog planiranja, u urbanističke politike zemlje, kao i u kulturne, poljoprivredne, socijalne, ekonomske i politike životne sredine, kao i sve ostale politike koje mogu imati posredan ili neposredan uticaj na predeo.

Da bi se predeona politika sprovela, neophodno je na nacionalnom nivou uvesti instrumente za sprovođenje zaštite, upravljanja i planiranja predela. To je vrlo složeno pitanje koje uključuje različite javne i privatne sektore, kao i multidisciplinarni rad koji okuplja čitav spektar profesija i zanimanja. Zato je u nacionalnim okvirima potrebno obezbediti kvalitetnu stručnu obuku za vrednovanje predela i delovanje u njemu, promovisati multidisciplinarnu obuku u vezi s problemima vezanim za predele, namenjenu odabranim članovima i tehničkom osoblju lokalnih, regionalnih i državnih organa vlasti i drugih relevantnih tela iz javnog i privatnog sektora, organizovati školske i univerzitetske kurseve koji, u okviru različitih disciplina, obuhvataju pitanja koja se bave predelom i njegovom zaštitom, upravljanjem i planiranjem, tako da kod omladine, buduće stručne javnosti, razvijaju svest o problemima koji se tiču njihove životne sredine (Vasiljević, 2008).

Primena Konvencije podrazumeva identifikaciju i procenu predela na nacionalnom nivou kako bi se postavila adekvatna osnova za dugoročno delovanje u cilju njihove zaštite i unapređenja. U tom smislu, od država potpisnica se zahteva da sprovedu istraživanja i studije kako bi se identifikovali predeli na celokupnoj nacionalnoj teritoriji, analizirale njihove karakteristike i pritisci koji utiču na njih. Prilikom procene identifikovanih predela, potrebno je uzeti u obzir i posebne vrednosti koje su im dodeljene od strane javnosti, stanovništva i drugih zainteresovanih strana.

Šest godina nakon usvajanja Evropske konvencije o predelu, osnovana je Evropska mreža lokalnih i regionalnih vlasti za implementaciju Konvencije (European Network of Local and Regional Authorities for the implementation of the European Landscape Convention RECEP – ENELC). RECEP – ENELC je deo Evropske mreže predela (Eurolandscape), koja okuplja univerzitete, civilna društva, teritorijalne državne vlasti, kao podršku u implementaciji i promociji Konvencije²⁹. Osim ove mreže, postoji i Mreža za nasleđe Jugoistočne Evrope (South East European SEE Heritage), takođe osnovana 2006. godine i registrovana kao nevladina organizacija 2009. godine, sa sedištem u Crnoj Gori. Ona predstavlja mrežu nevladinih organizacija iz Jugoistočne Evrope, čije je delovanje usmereno ka zaštiti i promovisanju zajedničkog nasleđa koje vodi ka održivom i odgovornom razvoju³⁰. Mreža ima 20 članica – nevladinih organizacija iz Jugoistočne Evrope, koje se bave u celosti ili delom, programima zaštite kulturnog nasleđa. Kako mreža za nasleđe napreduje, rad članica fokusira se na brojne strateške ciljeve, uključujući sledeće: jačanje mreže regionalnih NVO; poboljšanje upravljanja kulturnom baštinom širom jugoistočne Evrope; veći uticaj na donosiocce odluka; bolji uticaj na javnost; promocija rada NVO sektora širom regiona; povećanje opšte svesti o baštini Jugoistočne Evrope; generisanje zajedničkih projekata i aktivnosti u Mreži. Oblasti u kojima bi se omogućilo ostvarivanje ovih ciljeva uključuje obrazovanje, očuvanje, podizanje svesti, upravljanje kulturnim nasleđem, istraživanje i stvaranje kapaciteta.

Najvažnije aktivnosti na primeni ostvarene su posredstvom Saveta Evrope i Evropske konferencije ministara odgovornih za prostorno/regionalno planiranje CEMAT (European Conference of Ministers responsible for Spatial/Regional Planning). CEMAT je jedini evropski forum pod pokroviteljstvom Saveta Evrope, koji okuplja države članice Evropske unije i one koje to nisu, u cilju uspostavljanja održivog prostornog i socio-ekonomskog razvoja evropskog kontinenta³¹. Od 1970. godine do današnjih dana, razvijan je celovit i složen koncept prostornog razvoja koji se, između ostalog, karakteriše organizovanjem velikog broja konferencija i simpozijuma i pripremanjem analitičkih izveštaja i dokumenata koji su namenjeni evropskim državama. Na ovaj način je omogućeno sastavljanje i usvajanje politika i strategija koje se direktno tiču razvoja predeonih prostora na evropskom nivou.

---

²⁹ <http://www.civilscape.eu/civilscape/public/en/partner/pages/1240908897.xml>

³⁰ <http://www.seeheritage.net/index.php/about-see-heritage-network>

³¹ http://www.coe.int/t/dgap/localdemocracy/cemat/default_en.asp

Svake godine, nakon usvajanja Evropske konvencije o predelu, održavaju se konferencije, seminari, radni sastanci koji su fokusirani prema temi primene i implementacije Konvencije³²: „Predeono nasleđe, uređivanje teritorije i održivi razvoj“ (Lisabon, 2001), „Uloga lokalnih i regionalnih vlasti u vezi s prekograničnom saradnjom u oblasti regionalnog razvoja, uređivanja teritorije i predela“ (Drezden, 2002), „Vodič za procenu evropskog seoskog nasleđa“ (Ljubljana, 2003), „Konferencija na kojoj su definisani termini prirodnog nasleđa, kulturnog nasleđa i nematerijalnog nasleđa“ (Jerevan, 2004), „Mreža za održivi teritorijalni razvoj evropskog kontinenta“ (Moskva, 2005), „Gradovi, okvir života i pokretači razvoja“ (Bratislava, 2006), „Pristupnost i atraktivnost ruralnih područja“ (Andora, 2007), „Strategije za metropole – vrednovanje kulturnog nasleđa, izmena urbanog predela i razvoj obnovljivih izvora energije“ (Sankt Petersburg, 2008), „Održivi teritorijalni razvoj evropskog kontinenta u svetu koji je u neprestanoj promeni“ (Kijev, 2009), „Kulturno nasleđe kao faktor teritorijalnog spajanja“ (Moskva, 2010), „Prirodno i kulturno nasleđe“ (Atina, 2011), „Predeo i buduće strategije teritorijalnog planiranja“ (Solun, 2012), „Teritorije budućnosti: identifikacija predela i njegova procena, primena u demokratiji“ (Crna Gora, 2013), „Održivi razvoj predela i ekonomija: neprocenjive prirodne i stvorene vrednosti predela“ (Turska, 2014), „Predeli i prekogranična saradnja: predeli ne poznaju granice“ (Andora, 2015). „Nacionalne politike u implementaciji Evropske konvencije o predelu: izazovi imogućnosti“ (Jerevan, Jermenija 2016). „Implementacija Evropske konvencije o predelu na lokalnom nivou i lokalna demokratija“, (Brno, Češka Republika 2017).

Ciljevi ovih konferencija, seminara i radnih sastanaka, između ostalog, su podnošenje izveštaja o aktivnostima na implementaciji Konvencije predstavnika država koje su ratifikovale Konvenciju, kao i nevladinih organizacija. Do sada Konvenciju je ratifikovalo ukupno 38 zemalja, a Island i Malta su potpisale Konvenciju bez ratifikacije. Zemlje koje još uvek nisu potpisale, niti ratifikovale Konvenciju su: Albanija, Austrija, Estonija, Nemačka, Lihenštajn, Monako, Rusija³³.

---

³² <http://www.coe.int/en/web/landscape/meetings>

³³ <http://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/176/signatures>

3.1. Odnos javnih i međuresornih praktičnih politika

Kulturna politika svake zemlje posmatra se kao deo naučne oblasti menadžmenta u kulturi zato što je njen cilj da omogući izgradnju praktičnih sistema i teorijskih modela kulturnog života utemeljenih na određenim vrednostima, definisanim estetskim i etičkim standardima. Pri tom kulturna politika treba da omogući da se u praksi uspostavi jedan konzistentan i savremen sistem u kojem se tačno zna ko ima kakvu ulogu i kakvom cilju te uloge vode (Đukić V. K, Globalizacija i kulturna različitost, Kultura, 2011).

To nije lako realizovati u posttotalitarnom društvu kao što je naše. jer su kultura i kulturne politike s jedne strane duboko zavisne od starih modela kulturne politike i organizacije sistema institucija, a s druge od iskazanih zahteva demokratski orijentisanih intelektualaca, okrenutih uglavnom prioritetima nacionalne kulture... U domenu kulture suštinski problemi jesu u činjenici da je istovremeno sa prestankom državne, ideološke kontrole prestala i državna briga, da su kulturne institucije upućene na tržište koje faktički još uvek ne postoji (Dragičević Šešić M. Stojković B, 2011).

Vlada ne treba da bude jedini državni organ uprave koji ima autoritet za politička i finansijska ovlašćenja u svim oblastima pa i kulturi. Parlament je u demokratsko uređenom društvu glavni stub vlasti, dok je vlada s ministrima njen izvršni organ. Pod pojmom uprave podrazumevamo zakonodavna tela (parlament i skupštinski odbori, nacionalni savet) U praksi Skupština na osnovu Zakona može da prenese određene nadležnosti na nacionalni savet i druga tela koji imaju kapacitet za odlučivanje o važnim pitanjima od javnog interesa (Đukić V. Kultura, 2011)

Ne treba izostaviti važnu nadležnost sekretarijata na nivou Pokrajine, regionalne i lokalne samouprave ali i neprocenjivi društveni uticaj državnih agencija. Od javne politike se očekuje da reaguje konkretno i da bude orijentisana ka strateškoj realizaciji dugoročnih ciljeva.

Kad je reč o kulturnoj politici i resornim politikama kulturnog predela (Ministarstvo kulture i informisanja, Ministarstvo zaštite životne sredine i Ministarstvo državne uprave i lokalne samouprave...), očekivani rezultati su sinergetski efekat delovanja svih zainteresovanih strana i stejkholdera u procesu odlučivanja i podrške lokalnim zajednicama

koje imaju definisane problemske situacije i projektna rešenja za unapređenja životne sredine i kulturnih predela, a zavređuju pažnju da budu na nacionalnoj listi: (Primer Studije zaštite kulturnog predela TRŠIĆ – TRONOŠA, Zavod za zaštitu prirode Srbije, 2015)

3.2. Integracija predela u strateške dokumente planiranja i upravljanja prostornim razvojem

Predeo se obično definiše u odnosu na termin „teritorija“ jer su oba termina u semantičkom smislu identična, tako da između predela i teritorije postoji izvesni sinergizam. S druge strane, očigledna je veza i između predeonih politika i prostornog planiranja. Prostorno planiranje sa svojim planskim rešenjima, utiče na predeo transformišući ga, u pozitivnom smislu kada on postaje zaštićen ili u negativnom smislu kada se degradira. S druge strane, negativne pojave u ruralnim i urbanim predelima nastale kao rezultat negativnog uticaja, mogu da utiču na prostorno planiranje. U ruralnim područjima, kao rezultat antropogenih aktivnosti česte su erozije zbog neadekvatnog korišćenja zemljišta i nestabilnosti padina brdsko-planinskih područja, radi dobijanja poljoprivrednih površina dolazi do isušivanja bara i močvara, usled preterane ispaše vegetacija postaje osiromašenija, česta je degradacija zemljišta zbog primene neadekvatnih agrotehničkih mera, usled loše drenaže dolazi do zasićivanja zemljišta vodom.

Urbane predele karakteriše, pored ostalog, zagađenost vazduha, buka, bespravna gradnja, zgrade u raspadanju, neadekvatan razvoj ulične i putne infrastrukture, čime se ističu problemi koji direktno utiču na regionalno i urbano planiranje. Sve ove negativne pojave predstavljaju manifestaciju neadekvatnih i neodrživih razvojnih politika i obrazaca života, koje utiču na specifični karakter različitih predela, pri čemu oni gube funkcionalnost i atraktivnost, odnosno ekološku, društvenu, ekonomsku i kulturnu vrednost (ERMISCHER G., 2003). Posmatrano sa tog aspekta, predeo, kao biofizički izraz teritorije, predstavlja “konstantni živi test za prostorno planiranje, set znakova koji reflektuju istoriju teritorije i primerenost ili nekonzistentnost ljudskih praksi u životnom prostoru” (Naranjo F. Z., 2006: 64).

Budući da je teritorija blisko povezana sa ekološkim, društvenim i ekonomskim sistemima i procesima, teritorijalna dimenzija predela postala je značajna za politike održivog

razvoja. Prostorno planiranje, koje ima za cilj da promoviše balansirani teritorijalni razvoj i dugoročno je orijentisano, postaje značajno sredstvo za održivost. Održivi prostorni razvoj podrazumeva da jednodimenzionalno ekonomsko ili biološko razumevanje teritorije kao resursa, koji se čuva ili eksploatiše i kojim se sa tim ciljem upravlja, bude obogaćeno sagledavanjem teritorije kao rezultata, izraza kompleksnih interakcija između različitih faktora i kao društvenog konstrukta, odnosno življenog prostora koji može biti unapređen ljudskom aktivnošću (Živković i Vasiljević, 2010:137)

Teritorijalna osnova, usmerenost ka budućnosti, kao i potreba za balansiranjem ekoloških, ekonomskih, društvenih i kulturnih ciljeva, na dugoročnim osnovama, predstavljaju osnovne odrednice održivog prostornog razvoja i čine osnovu da se upravljanje predelom blisko poveže sa integrativnom ulogom politika prostornog razvoja čiji je zadatak da koordiniraju različite sektorske politike u vezi sa njihovim uticajem na teritoriju. Politike prostornog razvoja, mogu da doprinesu očuvanju, upravljanju i unapređenju predela tako što definišu adekvatne mere zaštite, uređenja i koordinacije na najprikladnijem nivou i tako što organizuju bolje veze između različitih sektorskih politika koje ostvaruju uticaje na teritoriju, dok istovremeno poštuju lokalne specifičnosti i čuvaju identitet lokalnih predela (Festas M. J., 2002). Sa druge strane, predeone politike koje su usmerene na obezbeđivanje kvaliteta predela, moraju biti razvojno orijentisane i fleksibilne da bi se na najbolji način mogle povezati i uskladiti sa instrumentima prostornog planiranja.

Značaj odnosa između prostornog planiranja i predeonih politika jasno je utvrđen u okviru Evropske konvencije o predelima (ELC, 2000), gde se u članu 5. navodi da se strane potpisnice obavezuju da će: „integrisati predeo u politike prostornog (regionalnog) i urbanističkog planiranja, i u kulturne, poljoprivredne, socijalne, ekonomske i politike životne sredine, kao i u sve ostale politike koje mogu da imaju posredan ili neposredan uticaj na predeo“.

Za politike koje se odnose na kulturnu baštinu, životnu sredinu i održivi ekonomski razvoj, prostorno planiranje može biti instrument za uključivanje i promovisanje principa teritorijalne kohezije u cilju očuvanja identiteta ili kulturne različitosti i obezbeđivanja kvaliteta životne sredine, održivosti prirodnih resursa i njihovog prenošenja budućim generacijama. Slično tome, politika prostornog planiranja mora da odražava, uz preciznost koja se zahteva za svaki prostorni obim i nivo delovanja, lokalizaciju svih ljudskih aktivnosti,

naročito onih sa jačim uticajima na područje koje se smatra ograničenim resursom od kojeg zavise druga ograničena dobra (voda, zemljište, minerali, vegetacija, itd.). Prisustvo i raspored prirodnog i kulturnog nasleđa na nekoj teritoriji imaju značajan uticaj na stvaranje teritorijalnih identiteta i karakterističnih oblasti, što je veoma važno pitanje u globalizovanom svetu koji teži homogenizaciji. Prirodna i kulturna baština, u koju spadaju materijalne i nematerijalne vrednosti iz spektra arheološkog, istorijskog, umetničkog, etnološkog ili drugog nasleđa, predstavlja resurs koji u aktuelnim strategijama prostornog razvoja formulisanim u poslednjih nekoliko godina zauzima visoko mesto i često se pominje. Takav status pomogao je u redefinisaju uloge područja koja su donedavno smatrana marginalnim ili područjima u stagnaciji (planine, pešcare, područja u hladnim krajevima, itd.), i doprineo je postavljanju strožijih zahteva za planiranje i upravljanje dinamičnim područjima (urbane sredine, priobalje, intenzivno stočarstvo, itd.).

Vrednosti ove baštine takođe pomažu u formiranju prostornih sistema i kulturnih staza, koji imaju znatan uticaj na koheziju određenih područja ne samo iz kulturoloških razloga, već i zbog ekonomskog uticaja i podsticaja koje pružaju u naseljavanju slabo naseljenih područja.

Razumevanje suštine i vrednosti predela, a naročito njegove teritorijalne dimenzije, objašnjava razloge zbog čega se on kao tema integriše u strateška dokumenta prostornog razvoja.

Integracijom problematike predela u strateške dokumente planiranja i upravljanja prostornim razvojem uspostavljaju se osnove i daje zakonski okvir za usklađivanje ciljeva ostvarivanja kvaliteta predela sa ciljevima ukupnog prostornog razvoja teritorije. Na drugom nivou, kvalitet predela se obezbeđuje vertikalnim, horizontalnim i transverzalnim povezivanjem u planiranju i upravljanju prostornim razvojem. Vertikalno povezivanje podrazumeva integraciju problematike predela u različite nivoe planiranja i upravljanja prostorom (lokalnom, regionalnom, nacionalnom) i ostvaruje se izradom planova i studija predela (identifikacije i procene karaktera predela) kao integralnog dela prostornih planova na svim nivoima planiranja. Horizontalno povezivanje podrazumeva integraciju problematike kvaliteta predela u različite sektorske politike koje mogu imati direktan ili indirektan uticaj na razvoj predela: šumarstvo, poljoprivreda, rudarstvo, energetika, urbanizacija, izgradnja infrastrukture, turizam, rekreacija. Transverzalno povezivanje i koordinacija podrazumeva

kompleksni pristup pitanjima prostornog razvoja, koji pored naučne zajednice i državnih institucija, uključuje i različite nevladine organizacije i civilni sektor, u identifikaciju i vrednovanje predela, kao i u proces njihovog očuvanja i unapređenja.

Na taj način se promoviše jačanje opšte svesti o vrednostima predela, a participativno planiranje i upravljanje, kao i razvoj širokog spektra mera, podstiču se na svim nivoima i u svim sektorima planiranja (Selman, 2006).

U evropskim prostorno-planskim dokumentima, identifikovana su područja velike predeone raznovrsnosti. Prvobitna tipologija na ruralna, urbana, planinska, priobalna, ostrvska i prekogranična područja, nedavno je proširena i uključuje doline, rečne slivove i obnovljena područja. Za ove oblasti predložene su posebne mere prostornog planiranja, a naglašen je i značaj uzimanja u obzir njihovih pojedinačnih resursa – uključujući kulturne predele – kao osnove za endogeni razvoj. Glavni evropski dokumenti o prostornom planiranju ističu potrebu uključivanja predela u prioritete prostornog razvoja. Evropska povelja regionalnog/prostornog planiranja (Toremolinos, 1983), u svom prvom specifičnom cilju koji se odnosi na ruralna područja, poziva na „očuvanje i upravljanje prirodnim predelima“ u tim područjima. Vodeći principi za održivi prostorni razvoj evropskog kontinenta (CEMAT, Hanover, 2000) usvojeni na 12. zasedanju Evropske konferencije ministara odgovornih za regionalno planiranje (CEMAT), uključujući i Preporuku Ministarskog odbora zemalja članica Saveta Evrope po pitanju vodećih principa (CEMAT, 2002), su dokumenti koje je doneo Savet Evrope i koji razmatraju prostorno planiranje u kontekstu održivosti i održivog prostornog razvoja. U ovim dokumentima ustanovljene su detaljne mere prostornog planiranja u vezi sa kulturnim predelima. Isto stanovište, usvojeno je i prošireno u dokumentu Perspektiva prostornog razvoja Evropske unije (ESDP, Potsdam, 1999), gde se u okviru integralne politike prirodne i kulturne baštine određene teritorije, zahteva kreativno upravljanje i unapređenje kulturnih i prirodnih predela, koji predstavljaju važan resurs za teritorijalni razvoj.

Upravljanje predelima je tesno povezano sa integrativnom ulogom politike prostornog razvoja, čiji je zadatak da koordinira različite sektorske politike u vezi sa njihovim teritorijalnim uticajem. Evropska konvencija o predelu (ELC, Firenca, 2000), prepoznaje predele delom prirodne i kulturne baštine i identiteta naroda, i ima za cilj da promoviše očuvanje, upravljanje i planiranje predela.

U nastavku, dat je pregled najvažnijih strateških prostorno-planskih dokumenata, u kojima se pored ostalih prioriteta prostornog planiranja prepoznaje i značaj prirodnih i kulturnih vrednosti predela i potreba usklađivanja razvoja kulturnih predela sa ciljevima ukupnog prostornog razvoja teritorije.

Evropska povelja regionalnog/prostornog planiranja (The European Regional/Spatial Planning Charter CEMAT, Torremolinos, 1983),³⁴ usvojena na 6. Evropskoj konferenciji ministara odgovornih za prostorno planiranje (CEMAT), razmatra regionalno/prostorno planiranje kao važan instrument u razvoju Evropske zajednice i predlaže usaglašeniji napor u implementaciji različitih sektorskih politika i nekoliko nivoa odlučivanja. Njom se utvrđuje koncept prostornog/regionalnog planiranja u smislu geografskog izraza ekonomskih, socijalnih, kulturnih i ekoloških politika društva. Osim toga, Povelja poziva na uravnoteženiji socioekonomski razvoj evropskih regiona, poboljšanje kvaliteta života, odgovorno upravljanje prirodnim resursima, zaštitu životne sredine, kao i racionalno korišćenje zemljišta. Svi principi navedeni u Povelji se dodatno razvijaju u okviru specifičnih ciljeva koji se odnose na ruralna, urbana, planinska, pogranična, priobalna i ostrvska područja. Specifični cilj za ruralna područja ističe značaj ovih područja sa primarnom agrikulturnom funkcijom, i potrebu za stvaranjem prihvatljivih uslova života u takvim sredinama, a posebno se poziva na očuvanje i upravljanje prirodnim predelima. Za urbana područja, specifični cilj implicira potrebu za uravnoteženim razvojem urbane strukture koja zahteva sistematsko sprovođenje planova korišćenja zemljišta, kao i primenu smernica za razvoj privrednih aktivnosti u korist boljih uslova života u gradskim kvartovima. Restauracija arhitektonskog nasleđa, istorijskih spomenika i arheoloških lokaliteta se uvodi kao obavezni, integralni deo politike urbanističkog planiranja.

Perspektiva prostornog razvoja Evropske unije (European Spatial Development Perspective – ESDP, Potsdam, 1999),³⁵ usvojena na Neformalnom sastanku ministara nadležnih za prostorno planiranje (CEMAT), je dokument koji predstavlja politiku prostornog planiranja na nivou Evropske unije, čija se filozofija i ciljevi odnose na šire ciljeve Unije kao što su održivost, konkurentnost, ekonomska i socijalna kohezija. Glavni

---

³⁴ http://www.coe.int/t/dgap/localdemocracy/cemat/VersionCharte/Charte_bil.pdf

³⁵ http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/pdf/sum_en.pdf

principi ESDP-a su: razvoj ravnomernog i policentričnog urbanog sistema i novi vidovi partnerstva između urbanih i ruralnih područja; obezbeđivanje jednakog pristupa infrastrukturi i znanju; i održivi razvoj, mudro upravljanje i zaštita prirodnog i kulturnog nasleđa. Kada su u pitanju kulturni predeli, neke od opcija politike ESDP su: očuvanje i kreativan razvoj kulturnih predela od istorijske, estetske i ekološke važnosti; jačanje vrednosti kulturnih predela u okviru integralnih strategija prostornog razvoja; razvoj integrisanih strategija za zaštitu kulturne baštine koja je ugrožena ili propada, uključujući razvoj instrumenata za procenu faktora rizika i za upravljanje kritičnim situacijama. Kroz ESDP države članice su u saradnji s Evropskom komisijom, ukazale da dodatno sa evropskom integracijom žele sačuvati raznolikost i postići regionalno ujednačeniji i održivi razvoj u EU. Perspektiva prostornog razvoja EU (ESDP) podrazumeva saradnju između svih nivoa uprave (lokalni, regionalni, nacionalni) i svih sektora koji imaju prostorne implikacije.

Vodeći principi za održivi prostorni razvoj evropskog kontinenta (Guiding principles for sustainable spatial development of the European Continent, CEMAT, Hanover, 2000)³⁶ usvojeni na 12. zasedanju Evropske konferencije ministara odgovornih za regionalno planiranje (CEMAT) predstavljaju okvirni dokument o politici koja uzima u obzir relevantne aktivnosti Saveta Evrope i njegovih tela, posebno rad njegove Parlamentarne Skupštine i Kongresa lokalnih i regionalnih vlasti Evrope, na polju politike prostornog razvoja kontinenta koja bi mogla da doprinese jačanju procesa evropske integracije pomoću transgranične, interregionalne i transnacionalne saradnje. „Vodeći Principi” su zasnovani na Evropskoj Povelji za regionalno/prostorno planiranje (Torremolinos Charter, 1983), i na zaključcima različitih dokumenata Saveta Evrope poput: Evropske okvirne Konvencije o prekograničnoj saradnji između teritorijalnih zajednica ili vlasti, Strategije regionalnog planiranja Evrope, Evropske Povelje za lokalnu samoupravu i Nacrt Povelje regionalne samouprave, Perspektive prostornog razvoja Evrope (ESDP), Agende 21, postojeće strategije regionalnog razvoja za pojedina područja Evrope, i drugih dokumenata.

Kao dodatak principima koji se odnose na politiku održivog prostornog razvoja, u dokumentu su predložene detaljnije mere za prostorni razvoj evropskih kulturnih predela, kao i posebne mere koje su usmerene ka postizanju uravnoteženijeg i održivog razvoja u

---

³⁶ <http://www.coe.int/t/dgap/localdemocracy/cemat/VersionPrincipes/Serbe.pdf>

pojedinačnim evropskim regionima. Sama priroda ovih područja karakteriše ih kao prostore sa visokim stepenom biodiverziteta i delimičnog preklapanja.

U dokumentu se ističe značaj kulturnih predela Evrope, koji predstavljaju značajan deo evropskog nasleđa i svedok su prošlih i sadašnjih odnosa između čoveka i njegove prirodne i izgrađene sredine. Ukazuje se na uticaj proizvodnih tehnika u poljoprivredi, šumarstvu i industriji, i promena u urbanističkom planiranju, saobraćaju i drugim tipovima infrastrukture, turizmu i rekreaciji, na degradaciju i transformaciju evropskih kulturnih predela, čime se pogoršava njihov kvalitet i korišćenje. Naglašava se doprinos politika prostornog razvoja u zaštiti, upravljanju i povećanju predela usvajanjem odgovarajućih mera, a naročito organizovanjem bolje interakcije između različitih sektorskih politika, uvažavajući njihove teritorijalne uticaje.

Dominantne mere u sferi zaštite predela uključuju: integraciju razvoja predela u prostorno planiranje kao i u sektorske politike koje se odnose na ekonomiju, poljoprivredu, infrastrukturu i urbani razvoj, kulturu, životnu sredinu, održivi razvoj i energetska efikasnost. Ispitivanje i opšta procena predela, analiza karakteristike ekosistema i pritisaka koji su ih formirali su metodološki opravdane mere koje doprinose zaštiti predela u globalnom ambijentu. Definicija i upotreba kvalitativnih ciljeva predela sinergetski predstavljaju implementaciju integralnih politika usmerenih istovremeno ka zaštiti, upravljanju i planiranju predela.

Preporuka Ministarskog odbora zemalja članica Saveta Evrope po pitanju vodećih principa za održivi prostorni razvoj evropskog kontinenta (Recommendation Rec(2002)1 of the Committee of Ministers to member states on the Guiding principles for sustainable spatial development of the European Continent, CEMAT, 2002),³⁷ se zasniva na primeni „Vodećih principa za održivi prostorni razvoj evropskog kontinenta“, kao osnove nacionalnog i regionalnog planiranja i mera prostornog razvoja, njihovu implementaciju u nacionalne i interregionalne projekte prostornog razvoja, kao i u uspostavljanju regionalnih, državnih i administrativnih tela u cilju podsticanja što bolje prostorne integracije različitih regiona Evrope.

Nova Atinska povelja (The New Charter of Athens, Lisbon, 2003),³⁸ usvojena od strane

---

³⁷ <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=257311>

³⁸ <http://ectp-ceu.eu/index.php/en/component/content/article?id=85>

Evropskog saveta urbanista, ima za cilj urbani razvoj u smislu integracije posredstvom očuvanja bogatog i raznolikog kulturnog nasleđa, povezivanje u okvir jedne funkcionalne mreže, povećanje životnog standarda i integraciju prirodnih i veštačkih elemenata u okvir životnog okruženja. U okviru ove povelje, Evropski savet urbanista nudi zajedničku i opšteprihvaćenu Viziju o budućnosti evropskih gradova koja predstavlja mrežu gradova, u okviru koje će gradovi održavati svoje kulturno bogatstvo i raznovrsnost, koji su posledica njihove istorije; biti povezani u veliki broj funkcionalnih i smislenih mreža; negovati kreativan takmičarski duh i istovremeno težiti komplementarnosti i saradnji; doprinostiti blagostanju svojih stanovnika i korisnika; integrisati prirodne i veštačke elemente životne sredine.

Evropska teritorijalna agenda (Territorial Agenda of the European Union, Leipzig, 2007),³⁹ usvojena tokom Neformalnog ministarskog sastanka o urbanom razvoju i teritorijalnoj koheziji, predstavlja novi sveobuhvatni dokument koji se bavi najvažnijim prostornim izazovima i njihovom korelacijom sa sektorskim politikama EU i nacionalnim, regionalnim i lokalnim okvirima planiranja. On podrazumeva dva međusobno povezana dokumenta – političku platformu pod nazivom „Teritorijalna agenda Evropske unije – Ka konkurentnijoj i održivijoj Evropi raznovrsnih regiona“ i dokument koji je bio osnov za postizanje političkog konsenzusa i koji nosi naziv „Stanje i perspektive prostora Evropske unije – Ka jačoj evropskoj teritorijalnoj koheziji u kontekstu Lisabonske i Geteborške strategije“. Teritorijalna agenda se zasniva na tri glavna cilja Perspektive prostornog razvoja Evropske unije (ESDP) na Vodećim principima održivog prostornog razvoja evropskog kontinenta CEMAT-a, ali je u tekst dokumenta pored socijalne i ekonomske kohezije, ugrađen i pojam teritorijalne kohezije. Teritorijalna agenda se bavi aktivnostima u vezi sa teritorijalnim razvojem Evropske unije. Njen glavni cilj je jačanje teritorijalne kohezije i unapređenje buduće teritorijalne saradnje između država članica EU. U okviru Teritorijalne agende „teritorijalna kohezija“, se posmatra kao permanentan i kooperativan proces koji na različitim političkim, administrativnim i stručnim nivoima uključuje različite aktere prostornog razvoja. Saradnja je određena istorijskim, kulturološkim i institucionalnim aranžmanima unutar svake zemlje članice. Jedan od šest prioriteta Teritorijalne agende podrazumeva i jačanje evropske ekološke strukture i njenog kulturnog i prirodnog nasleđa,

---

³⁹ http://www.central2013.eu/fileadmin/user_upload/Downloads/Document_Centre/OP_Resources/Territorial_Agenda_Leipzig.pdf

posebno kulturnih predela i arhitekture, kao i očuvanje raznovrsnih kulturnih identiteta, posebno u razvojno zaostalim oblastima ili područjima koja prolaze kroz strukturne promene.

Povelja iz Lajpciga o održivim evropskim gradovima (Leipzig Charter on Sustainable European Cities, Leipzig 2007),⁴⁰ donesena na neformalnom ministarskom sastanku o urbanom razvoju i teritorijalnoj koheziji, u Lajpcigu 2007. godine, predstavlja dokument napisan od strane država članica uz široko i transparentno učešće evropskih aktera. S obzirom na različitu istorijsku, ekonomsku, socijalnu i ekološku pozadinu evropskih gradova, ministri u državama članicama nadležni za urbani razvoj, usaglasili su se u vezi sa zajedničkim načelima i strategijama politika urbanog razvoja, i u vezi sa metodologijom integracije u nacionalne, regionalne i lokalne razvojne politike; da će koristiti alat integrisanog urbanog razvoja i odgovarajućeg upravljanja u cilju njegovog sprovođenja, te da će u tu svrhu uspostaviti sve potrebne okvire na nacionalnom nivou, i da će podsticati uspostavljanje uravnotežene teritorijalne organizacije zasnovane na evropskoj policentričnoj urbanoj strukturi. U cilju zaštite, jačanja i daljeg razvoja evropskih gradova, Lajpciška povelja podržava Strategiju održivog razvoja Evropske unije (EU Sustainable Development Strategy), poentirajući sve dimenzije održivog razvoja, ekonomski prosperitet, socijalnu ravnotežu i zdravu životnu sredinu, a ekvivalentna pažnja se posvećuje i kulturnim i zdravstvenim aspektima. U Povelji se ističe da gradovi ne mogu dugoročno ispuniti svoju funkciju pokretača društvenog napretka i ekonomskog razvoja na način opisan u Lisabonskoj strategiji, ukoliko se ne održi socijalna ravnoteža unutar i između gradova, obezbeđujući njihovu kulturnu raznolikost i uspostavljajući visok kvalitet u oblasti urbanog planiranja, arhitekture i životne sredine.

Povelja o kulturnim rutama (ICOMOS Charter on cultural routes, Québec, Canada, 2008),⁴¹ usvojena na 16. zasedanju Generalne skupštine ICOMOS-a, ilustruje napredovanje ideje koja se odnosi na kulturna dobra i sve veći značaj vrednosti u vezi sa njihovim postavljanjem i prostornim obuhvatom, i otkrivanjem makrostrukture nasleđa. Povelja razmatra interaktivne, dinamične i procese razvoja interkulturalnih veza koje reflektuju bogatu raznovrsnost uticaja različitih naroda na kulturnu baštinu.

---

⁴⁰ http://ec.europa.eu/regional_policy/archive/themes/urban/leipzig_charter.pdf

⁴¹ http://www.icomos.org/charters/culturalroutes_e.pdf

Ciljevi Povelje su: uspostavljanje osnovnih principa i metoda istraživanja specifičnih za kulturne rute, koje se odnose na prethodno utvrđene kategorije kulturnih dobara; predlaganje neophodnih procedura za razvoj znanja o evaluaciji, zaštiti, konzervaciji, upravljanju i očuvanju kulturnih ruta; definisanje neophodnih smernica, principa i kriterijuma za pravilnu upotrebu kulturnih ruta kao resursa održivog društvenog i ekonomskog razvoja, istovremeno poštujući njihovu autentičnost i integritet, očuvanje i istorijski značaj; utvrđivanje osnove za nacionalnu i međunarodnu saradnju od važnosti za istraživanje, očuvanje i razvoj projekata koji se odnose na kulturne rute.

Prema Povelji, kulturna ruta se zasniva na sledećim elementima: prirodni i kulturni kontekst, očuvano kulturno i nematerijalno nasleđe, međukulturalni značaj rute, dinamički karakter različitih međukulturnih uticaja i njihovih efekata i okruženje kao geografski uslovljen prostorni obuhvat rute.⁴²

Prostorna postavka kulturnih ruta pruža okvir koji povezuje različite predele, prirodne i kulturne, koji su jedna od njihovih komponenti, ali i prostor gde se staze uspostavljaju, nalazeći se u neprekidnom odnosu i interakciji.

Teritorijalna agenda Evropske unije do 2020. godine (The Territorial Agenda of the European Union 2020 – TA2020),⁴³ usvojena je tokom Neformalnog sastanka ministara nadležnih za prostorno planiranje i teritorijalni razvoj, održanog 19. maja 2011. godine u mestu Godolo pored Budimpešte. Svetska ekonomska kriza koja je eskalirala tokom 2008. godine, navela je na preispitivanje većine sektorskih i integralnih politika Evropske unije, uključujući i politiku prostornog razvoja u okviru Teritorijalne agende Evropske unije iz 2007. godine, i kao rezultat toga nastala je njena revidirana verzija u vidu nove Teritorijalne agende TA2020.

Reviziji Teritorijalne agende prethodila je izrada nekoliko dokumenata među kojima su *Dokument za diskusiju o teritorijalnoj koheziji (Green Paper on Territorial Cohesion – Turning territorial diversity into strength)* iz 2008. godine i ažuriran dokument *Stanje i perspektive prostora Evropske unije iz 2011. godine (The Territorial State and Perspectives of the European Union, 2011)*. TA2020 ima za cilj da obezbedi strateška opredeljenja za

---

⁴² ICOMOS – 16e AG / 16th GA – Québec 2008 – Itinéraires culturels / Cultural Routes – p. 3,4

⁴³ <http://www.rapp.gov.rs/en-GB/documents/cid303-83148/territorial-agenda-of-the-european-union-2020-andterritorial-state-and-perspectives-of-the-european-union-2011-update>

teritorijalni razvoj, podsticanje integracije teritorijalne dimenzije u različite politike na svim nivoima upravljanja, kao i usklađivanje sa jednom od najvažnijih politika EU, odnosno Strategijom pametnog, održivog i inkluzivnog rasta Evrope 2020 (The Europe Strategy 2020) naslednicom Lisabonske strategije socio-ekonomskog razvoja (Lisbon Strategy, 2000; 2005). Teritorijalna agenda EU do 2020. godine, definiše šest teritorijalnih prioriteta Evropske unije koji će doprineti uspešnom sprovođenju Strategije Evropa 2020. To su:

1. Podsticanje policentričnog i ravnomernog teritorijalnog razvoja,
2. Podsticanje integralnog razvoja u gradovima, ruralnim i drugim specifičnim regionima,
3. Prostorna/teritorijalna integracija u prekograničnim i transnacionalnim funkcionalnim regionima,
4. Obezbeđivanje globalne konkurentnosti regiona na osnovu jake lokalne privrede,
5. Bolja teritorijalna povezanost za pojedince, zajednice i preduzeća, i
6. Upravljanje i povezivanje ekoloških, predeonih i kulturnih vrednosti regiona.

Poslednji prioritet ukazuje na važnost zaštite i unapređenja prirodne i kulturne baštine za dugoročan, održivi razvoj, kao i na značaj lokalnog, regionalnog i transregionalnog upravljanja kulturnom i prirodnom baštinom. Takođe je važno unapređenje regionalnog i lokalnog identiteta kroz jačanje svesti i odgovornost lokalnih i regionalnih zajednica prema njihovoj životnoj sredini, predelima, kulturama i drugim autohtonim vrednostima.

Evropska povelja o prostornom planiranju (The Charter of European Planning Barcelona, 2013),⁴⁴ usvojena na Generalnoj skupštini Evropskog saveta prostornih planera (ECTP-CEU) u Barseloni 2013. godine, nadovezuje se na Novu atinsku povelju iz 2003. i utvrđuje specifične karakteristike prostornog planiranja i njegov potencijal. Povelja nastoji da ojača poverenje, povezanost i solidarnost u okviru prakse prostornog planiranja.

---

⁴⁴ <http://www.ectp-ceu.eu/images/stories/PDF-docs/The%20Charter%20of%20European%20Planning-LowRes.pdf>

Povelja se sastoji iz tri dela A, B i C.

Deo A Evropske povelje o prostornom planiranju sadrži Viziju budućnosti evropskih gradova i regija (teritorija) formulisanu kao odgovor na izazove s kojima se Evropa suočava. To je Vizija mreže gradova i regija (teritorije) koja će: doprineti blagostanju i kvalitetu života svojih stanovnika/ca i drugih aktera; očuvati kulturno bogatstvo i raznolikost nasleđenu iz prošlosti; postati povezaniji pomoću različitih funkcionalnih, socijalnih i kulturnih veza; biti sve konkurentniji, nastojeći istovremeno da se dopunjuju i saraduju; i integrisati izgrađeno okruženje s prirodnim ekosistemima, čuvajući pri tome biodiverzitet i uzimajući u obzir potrebu rešavanja problema klimatskih promena. Principi koji se tiču predela, naglašavaju njegov značaj za kvalitet i raznovrsnost evropskog kulturnog identiteta, ekologije, životne sredine i društva, održivog razvoja i globalizacije, ističući potrebu integrisanog pristupa u politike planiranja što je od dominantne važnosti za očuvanje njegove kulturne, ekološke, socijalne i ekonomske vrednosti.

Deo B Evropske povelje o prostornom planiranju navodi uloge prostornog planiranja i planera/ki u ostvarivanju postavljene Vizije imajući u vidu ključne globalne izazove s kojima se Evropa suočava. Međutim, principi su u ovoj Povelji aktualizovani kako bi obuhvatili nova pitanja i prioritete nove politike immanentne 21. veku.

Deo C Evropske povelje o prostornom planiranju navodi obaveze evropskih planera/ki u cilju ostvarivanja Vizije postavljene u Delu A. Kroz ove obaveze planerska profesija se ujedinjuje u promovisanju profesionalnih standarda i ciljeva kompatibilnih svim zajednicama.

Implementacija Evropske konvencije o predelu na lokalnom nivou i lokalna demokratija, razmatrana je na 19. sastanku Saveta Evrope, 4-8. septembar 2017. (Brno, Češka Republika) sa ciljem da se učesnici u kontinuitetu međusobno informišu, razmene iskustva, identifikuju prepreke u realizaciji i analiziraju primeri dobre prakse sa multidisciplinarnom ekspertizom evropskih zemalja.

4. NORMATIVNE PRETPOSTAVKE ZAŠTITE PREDELA

U vremenu turbulentnih i sve bržih globalnih promena u kulturi na udaru su i kulturne politike čiji se prostor delovanja sužava i ograničava. Usledio je proces u kome su prevrednovane kulturne prakse kao i materijalno i nematerijalno nasleđe. Sve je teže sačuvati kulturni kapital koji može biti u funkciji razvoja, regiona, grada, mesta. I kulturni predeli su na udaru kulturne i etičke devastacije.

Poseban je problem kako sve te promene uskladiti sa lokalnom kulturnom tradicijom i kreirati jedinstveni kulturni ambijent. Otuda su važne preporuke da kulturna politika ne bi trebalo da bude odvojena od drugih delatnosti lokalne gradske uprave, već mora da bude osmišljena kao deo dugoročne strategije pozicioniranja i razvoja mesta... Sve javne i praktične politike moraju biti involvirane u organe lokalne vlasti. Tri ključne reči ovog procesa su:

VIZIJA, ODGOVORNOST i AKCIJA (ENERGIJA) (Dragičević, Šešić M, 2005). Njihovo pozitivno prožimanje stvoriće mapu razvoja, definisanu s tri ključna dokumenta: poveljom (konceptom) kulturne politike, strateškim planom i planom delovanja. A to podrazumeva profesionalizaciju i kontinuirano poboljšavanje lokalne administracije i kapaciteta gradskog kulturnog sektora. Donošenje programa javnih praktičnih politika mora da bude proces pri kome se svi različiti interesi – javni i privatni – susreću i u kome uloga javnih vlasti (organa lokalne samouprave) mora da bude vezana za izvođenje i koordinaciju procesa, a ne za donošenje strateških odluka i „pisanje“ samog dokumenta.

Lokalna vlast je ključni faktor koji mora da osmisli i organizuje način sprovođenja planskog procesa, da bi se postigli rezultati koji dovode do inkluzivnog i „integrisanog“ plana razvojne politike, iz koje će se dalje definisati kulturna politika i ukupna strategija (Dragičević, Šešić M, 2005).

4.1. Istorijski pregled zakonskog okvira zaštite kulturnih predela

Zaštita predela kao pravni instrument datira još od XIX veka kada su postali očigledni negativni uticaji industrijalizacije i ubrzane urbanizacije. Predeo je u XIX i XX veku postao ne samo glavno polje istraživanja, već su u isto vreme razvijani planovi zaštite u okviru

pokreta za zaštitu prirode, kao što je *Lüneburger Heide* (Nemačka), *Fontainebleau* (Francuska, koja je imala prvi proglašeni rezervat prirode 1853. pod uticajem slikara), ili *Lake District* (Ujedinjeno Kraljevstvo). Do polovine XIX veka, pioniri zaštite životne sredine otkrili su ovu temu: stoga engleski pokret za zaštitu predela predstavlja katalizator za stvaranje Nacionalnog fonda 1895. godine, prvobitno u cilju zaštite predela, a u isto vreme sa željom da ga približi sve urbanizovanijem društvu. U SAD je postojao sličan pokret, koji je i zaslužan za proglašenje prvog nacionalnog parka Jeloustoun (*Yellowstone*) 1872. godine i za osnivanje Sijera kluba (*Sierra Club*) 1892. godine.

Posle II Svetskog rata, planovi zaštite integrisani su u nacionalne propise, a prvi međunarodni naponi na očuvanju dobili su svoj oblik. Prekretnicu u razvoju ideje zaštite predstavlja razdoblje nakon velikih razaranja kulturnog nasleđa u Drugom svetskom ratu kada započinje savremeni pristup zaštiti, pa se osnivaju prve međuvladine organizacije koje među brojnim temama regulišu i problematiku zaštite dobara prirodne i kulturne baštine (Organizacija Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu UNESCO, osnovana 1946. Savet Evrope CoE, osnovan 1949.), kao i međunarodne stručne organizacije posvećene isključivo problematici zaštite kulturno-istorijskog nasleđa (Međunarodni savet za spomenike i znamenita mesta ICOMOS, osnovan 1965., Međunarodni savet muzeja ICOM, osnovan 1946. godine). Godine 1962, države članice Organizacije Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu – UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization – UNESCO) usvojile su Preporuku koja se odnosi na Očuvanje lepote i osobina predela i oblasti (Recommendation Concerning the Safeguarding of Beauty and Character of Landscapes and Sites, Paris, 1962), kojom je prvi put uspostavljen osnovni okvir zaštite ne samo prirodnih predela i područja, već i onih koji su nastali kao rezultat rada čoveka. 10 godina kasnije, 1972. godine, usvojena je **Konvencija o zaštiti svetske kulturne i prirodne baštine** (UNESCO Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, Paris, 1972), čiji je osnovni cilj identifikacija, zaštita i očuvanje područja kulturnog i prirodnog nasleđa, koja zadovoljavaju kriterijume za nominaciju za upis na Listu svetske baštine. Da bi se neko kulturno dobro ili područje nominovalo za upis na Listu svetske baštine, kao preduslov, mora posedovati izuzetnu univerzalnu vrednost koja se definiše na osnovu postavljenih kriterijuma Komiteta za svetsku baštinu (World Heritage Committee), koga sačinjavaju predstavnici 21 države potpisnice Konvencije, koji se sastaju jednom godišnje. Komitet vrši sprovođenje i nadzor Konvencije uz profesionalnu pomoć UNESCO

Sekretarijata Centra za svetsko nasleđe (UNESCO Secretariat, the World Heritage Centre) čije je sedište u Parizu. Savetodavnu podršku, Komitetu pružaju stručne institucije i organizacije, od kojih su dve nevladine - Međunarodna unija za očuvanje prirode IUCN (The International Union for the Conservation of Nature) i Međunarodni savet za spomenike i znamenita mesta ICOMOS (the International Council on Monuments and Sites), i jedna međuvladina organizacija Međunarodni centar za proučavanje konzervacije i restauracije kulturnih dobara ICCROM (the International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property). Konvenciju je do sada ratifikovala 191 zemlja, dok je na Listu svetske baštine, do 2014. godine upisano 1031 područje, od čega su 802 dobra kulturne baštine, 197 područja prirodne baštine, a 32 kao kombinovana kulturna i prirodna dobra⁴⁵. Osim ove Liste, postoji i probna lista (Tentative Lists) na kojoj se nalazi 1631 dobro, koje 174 država potpisnica razmatraju za nominaciju kao potencijalna dobra svetske baštine⁴⁶.

Prema Konvenciji, kulturno nasleđe je podeljeno u tri kategorije: *spomenici* (arhitektonska dela, monumentalna dela skulpture i slikarstva, arheološki elementi ili strukture, natpisi, manuskripti i drugi objekti koji imaju izuzetnu univerzalnu vrednost, sa istorijskog, umetničkog, ili naučnog gledišta); *grupna zdanja* (grupe izolovanih ili povezanih građevina koje po svojoj arhitekturi, homogenosti i uklopljenosti u pejzaž predstavljaju izuzetnu univerzalnu vrednost sa istorijske, umetničke ili naučne strane gledišta); *znamenita mesta* (dela ljudskih ruku ili kombinovana dela ljudskih ruku i čoveka, kao i područja koja uključuju arheološke lokalitete od izuzetnog univerzalnog značaja sa istorijske, estetske, etnološke ili antropološke tačke gledišta)⁴⁷.

U slučaju da je zaštićeno područje ugroženo opasnošću izazvanom od strane prirode ili čoveka, isto se može upisati na „Listu svetske baštine u opasnosti“ sa ciljem da se ugroženom području omogući međunarodna pomoć da bi se opasnost uklonila. U ovaj spisak dobara mogu biti uneta samo ona dobra kulturne i prirodne baštine kojima pretila ozbiljna i konkretna opasnost, kao što su pretnja uništenjem usled ubrzanog propadanja, projekti velikih javnih i privatnih radova, nagli urbani i turistički razvoj, rušenje usled promena u korišćenju ili posedu zemljišta, duboke promene iz nepoznatih razloga, napuštanje iz bilo kojih razloga, izbijanje ili pretnja da će izbiti oružani sukobi, katastrofe i kataklizme, požari, zemljotresi,

---

⁴⁵ <http://whc.unesco.org/en/list>

⁴⁶ <http://whc.unesco.org/en/tentativelists/>

⁴⁷ <http://whc.unesco.org/en/conventiontext/>

odronjavanje zemljišta, vulkanske erupcije, promene vodostaja, poplave i veliki morski seizmički talasi. U slučaju hitne potrebe, Komitet će moći u svako doba da vrši dopune Liste svetske baštine u opasnosti i o svakom novom upisu odmah da izda saopštenje.

Ukoliko se desi da zaštićeno dobro prirodne ili kulturne baštine, pretrpi oštećenja koja su umanjila njegovu univerzalnu vrednost i narušila njegovu autentičnost, zbog kojih je upisano na Listu svetske baštine i ako je kvalitet dobra Svetske baštine ugrožen od strane čoveka, a korektivne mere nisu preduzete u zadatom vremenskom roku, ono može biti izbrisano sa Liste svetske baštine. Sva zaštićena područja sa Liste svetske baštine su dobra država na čijoj teritoriji se nalaze, ali je u interesu međunarodne zajednice da se brine o svim zaštićenim područjima radi budućih generacija čovečanstva.

Većina zaštićenih dobara koja se nalaze na Listi svetske baštine, su u stvari predeli, koji su mogli biti proglašeni za kulturne predele i pre 1992. godine, kao npr. Palata i parkovi Versaja (the Palace and Park of Versailles) u Francuskoj, arheološki lokalitet Stounhendž, Ejvbri i okolna nalazišta (Stonehenge, Avebury and Associated Sites) u Engleskoj, Dolina M'Zab (M'Zab Valley) u Alžiru, Manastiri Meteora (mixed sites of Mount Athos and Meteora) u Grčkoj, greben Bandžagara (cliff of Bandiagara) u Maliju, Afrika, i antički grad Hijerapolis i „tvrđava od pamuka“ Pamukale (Hierapolis-Pamukkale) u Turskoj. Iako mnoga zaštićena prirodna dobra sa Liste svetske baštine imaju i kulturne vrednosti, poput nacionalnih parkova Sargamata u Nepal (Sagarmatha National Park), Serengeti (Serengeti National Park) u Tanzaniji, Veliki kanjon (Grand Canyon National Park) u SAD, kao i „žute planine“ Huangshan (Mount Huangshan) u Kini, ipak se smatra da ne ispunjavaju kriterijum univerzalnog značaja da bi se zaštićeno dobro kao takvo moglo proglasiti kulturnim predelom.

Na svom 16. zasedanju, Komitet za svetsku baštinu je 1992. godine je u okviru revidirane verzije *Operativnih smernica za sprovođenje Konvencije*, usvojio dopune koje se tiču kulturnih kriterijuma neophodnih za upis kulturnih predela izuzetne univerzalne vrednosti, na Listu svetske baštine. Te ispravke su se zasnivale na preporukama pripremljenim na ekspertskom skupu održanom oktobra 1992. godine u La Petite Pierre u Francuskoj⁴⁸. Ovom odlukom o usvajanju revidirane verzije *Operativnih smernica*,

---

⁴⁸ WHC-92/CONF.202/10/Add Revision of the Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention: Report of the Expert Group on Cultural Landscapes, (La Petite Pierre, France, 24-26 October 1992). <http://whc.unesco.org/en/sessions/16COM/documents/>

Konvencija o svetskoj kulturnoj baštini je 1992. godine, postala prvi međunarodni pravni instrument za identifikaciju i zaštitu kulturnih predela na globalnom nivou, uzimajući u obzir različite izraze kulturnih odnosa između ljudi i njihovog prirodnog okruženja u svakom geokulturnom kontekstu, kao i prenošenje budućim generacijama.

Decembra 1993. godine, Komitet svetske baštine je usvojio Akcioni plan za budućnost, koji se bazira na preporukama iznetim na međunarodnom sastanku eksperata na temu kulturnih predela održanom u Nemačkoj, u oktobru iste godine.⁴⁹ Ovim planom se predlaže održavanje regionalnih stručnih skupova na kojima bi bili predstavljeni rezultati uporednih istraživanja kulturnih predela i razvijeni tematski okviri za njihovu procenu, što bi pomoglo Komitetu svetske baštine u donošenju odluka koje se tiču nominacije kulturnih predela za upis na Listu svetske baštine. Kako je navedeno u Akcionom planu: „konkretne smernice za upravljanje kulturnim predelima, uključujući i njihovo očuvanje i razvoj, biće integrisane u okviru postojećih Smernica za upravljanje dobrima svetske baštine, uzimajući u obzir i primere dobre prakse“. U Akcionom planu se takođe zahteva i „razmena informacija i iskustava, studija slučaja, i iskustva u upravljanju na regionalnom nivou, kao i iskustva lokalnih zajednica u zaštiti kulturnih predela između država članica“. Osim toga, zatraženo je da „mnoge ekspertske grupe i nevladine organizacije (ICOMOS IUCN/CNPPA, IFLA, ILAA, IALE) budu ohrabrene da promovišu šire razumevanje kulturnih predela i njihovog potencijala za uključivanje na Listu svetske baštine“.

Od 1992. godine do sada, održani su brojni sastanci eksperata na temu kulturnih predela. Ovi stručni sastanci su bili prekretnica u sprovođenju odluka Komiteta svetske baštine za identifikaciju različitih metoda koje države potpisnice Konvencije mogu izabrati prilikom predlaganja kulturnih predela za upis na Listu svetske baštine. Kao rezultat ovih sastanaka razvijene su brojne metodologije za utvrđivanje kulturnih predela i donete brojne preporuke u vezi sa prepoznavanjem, klasifikacijom, evaluacijom, zaštitom i upravljanjem kulturnim predelima, u specifičnom tematskom ili regionalnom kontekstu. Mnoge diskusije koje su se vodile među ekspertima iz svih krajeva sveta, ukazale su na značaj priznavanja asocijativnih vrednosti predela i predeonih karakteristika za starosedeoce, kao i na značaj zaštite biološke i kulturne raznovrsnosti u okviru kulturnih predela.

---

⁴⁹ Report of the International Expert Meeting on Cultural Landscapes of Outstanding Universal Value. Templin, Germany (12 - 17 October 1993). [WHC-93/CONF.002/INF.4]

U junu 1994. godine, na zahtev Komiteta za svetsku baštinu, Centra svetske baštine i ICOMOS-a, organizovan je stručni sastanak kako bi se ispitala reprezentativnost Liste svetske baštine i metodologije za njeno tumačenje i sprovođenje. Sastanak je organizovan kao odgovor na uočene neravnoteže u kategorijama baštine koje se nalaze na Listi, kao i na njenu regionalnu reprezentativnost. Kao rešenje uočenih nepravilnosti, na sastanku je predložena Globalna strategija za reprezentativnu i verodostojnu Listu svetske baštine, koju je kasnije usvojio Komitet za svetsku baštinu na svom XVIII zasedanju, u decembru 1994. godine.

Globalna strategija istovremeno predstavlja i konceptualni i pragmatični i operativni okvir metodologije za sprovođenje Konvencije o svetskoj baštini. Ona se odnosi na regionalne i tematske definicije kategorije nasleđa koje imaju izuzetnu univerzalnu vrednost, kako bi se obezbedila verodostojna i reprezentativna lista Svetske baštine, kroz podsticanje zemalja da postanu države potpisnice Konvencije, da sastave privremene spiskove (tentative lists) i da ih usklade, kao i da pripreme nominacije za različite kategorije kulturnih dobara i regione koji nisu dobro predstavljeni na Listi svetske kulturne baštine.

U poslednjih nekoliko godina, organizovan je veliki broj regionalnih i tematskih sastanaka povodom Globalne strategije, od strane Centra za svetsko nasleđe, a među njima i veliki broj globalnih i regionalnih stručnih skupova na temu kulturnih predela.

Nakon usvajanja Globalne strategije, naredne revizije Operativnih smernica u vezi sa primenom Konvencije, prepoznale su kontinuum odnosa između kulture i prirode. Globalna strategija se takođe poziva na antropološki pristup definiciji kulturne baštine i odnosa ljudi sa okruženjem. Ovaj pravac odražava sve veće priznavanje činjenice da su materijalni i nematerijalni, prirodni i duhovni, i kulturni faktori, isprepleteni u okviru fizičkog nasleđa mnogih zemalja.

Očigledno je da Konvencija o svetskoj baštini može da posluži kao katalizator za prepoznavanje i zaštitu različitih svetskih predela. Iako samo odabrani predeli mogu biti upisani na Listu svetske baštine, međunarodno priznavanje ove vrste dobara, unapređuje zaštitu drugim sredstvima, uz stimulisanje dodatne zaštite na regionalnom i nacionalnom nivou. Tako, npr. svojim iskustvom u implementaciji Konvencije o svetskoj baštini, UNESCO Centar za svetsku baštinu, je pomogao Savetu Evrope u pripremi Evropske

konvencije o predelu. Komitet za svetsku baštinu je pozdravio ovu inicijativu Saveta Evrope, i nastavlja da podstiče druge regionalne i nacionalne napore koje služe očuvanju baštine.

4.2. Normativni okvir zaštite i očuvanja kulturnih predela

Ako se posmatra na međunarodnom nivou, postoji niz pristupa pojmu zaštite i očuvanja predela u okviru analizirane oblasti: institucionalni i zakonski (normativni) okvir.

Institucionalni okvir čini mreža međunarodnih institucija koje se bave zaštitom kulturnih predela. Najznačajnije organizacije među njima su već pomenute: Organizacija Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization UNESCO), Savet Evrope (Council of Europe), Međunarodni savet za spomenike i znamenita mesta ICOMOS (the International Council on Monuments and Sites) i Međunarodna unija za očuvanje prirode IUCN (The International Union for the Conservation of Nature).

*Organizacija Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu (UNESCO)*⁵⁰ je formirana 1946. godine, sa ciljem da se kroz obrazovanje, nauku i kulturu doprinese miru i saradnji među nacijama, pospešivanju univerzalnog poštovanja pravde i osnovnih ljudskih sloboda. UNESCO danas podržava mnoge programe, između ostalog i programe očuvanja svetske kulturne i prirodne baštine, kao i programe uspostavljanja svetske mreže rezervata biosfere „Čovek i biosfera“ – Man and the Biosphere (MAB). Sedište UNESCO-a smešteno je u Parizu, a 193 države članice aktivno saraduju zahvaljujući mreži od 50 kancelarija širom sveta. UNESCO je doneo brojne dokumente (konvencije, preporuke) koji se tiču zaštite kulturnoistorijskog nasleđa, među kojima je najvažnija Konvencija o zaštiti svetske kulturne i prirodne baštine (UNESCO Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, Paris, 1972), gde je po prvi put uočena razlika između dobara prirodne i kulturne baštine. Konvencija se zasniva na stanovištu da je kultura neophodan uslov za dobrobit ljudskog društva, a baština kao kulturni proizvod sadrži suštinsku povezanost s pojmom univerzalnosti, te kao takva poseduje opštu, univerzalnu vrednost. Konvencija o svetskoj baštini, dopunjena je 1992. godine uvođenjem pojma kulturnih predela, pa su u *Operativnim smernicama za sprovođenje Konvencije* kao pratećem dokumentu Konvencije

---

⁵⁰ <http://whc.unesco.org/>

revidirani i dopunjeni kriterijumi za nominaciju za upis na Listu svetske baštine. U Operativnim smernicama određene su zakonodavne i regulatorne mere na nacionalnom i lokalnom nivou koje treba da osiguraju opstanak kulturnog dobra i njegovu zaštitu od razvoja i promena koje bi mogle negativno uticati na izuzetne vrednosti, odnosno integritet i autentičnost.

*Savet Evrope (Council of Europe)*⁵¹ je ustanovljen, kao prva međunarodna organizacija na teritoriji Evrope posle Drugog svetskog rata, Londonskim ugovorom od 5. maja 1949. godine sa sedištem u Strazburu. Osnovan je u cilju pronalaženja zajedničkih načela i osnovnih vrednosti zemalja članica, i očuvanja i razvoja ljudskih prava i osnovnih sloboda kroz zajedničku akciju u ekonomskoj, socijalnoj, kulturnoj, naučnoj, pravnoj i administrativnoj oblasti. Savet Evrope je takođe doneo brojne dokumente (konvencije, preporuke), od kojih se Evropska konvencija o predelu (*European Landscape Convention ELC, Council of Europe, Firenze, 2000*)⁵², najdirektnije bavi predelima, a samim tim i kulturnim predelima. Konvencija o predelu, je dinamičan pravni instrument, koji definiše relevantne procese neophodne za traženje odgovarajućih modela za sagledavanje predela (uspostavljanje predeone politike, upravljanje predelom, zaštita i planiranje predela), uz težnju da se istovremeno stvori i okvir evropske saradnje u ovoj oblasti. Iako postoji određeni broj međunarodnih propisa koji se u nekoj meri bave predelima, ne postoji ni jedan međunarodni propis koji se direktno, posebno i sveobuhvatno bavi evropskim predelima i njihovim očuvanjem, uprkos njihovoj ogromnoj kulturnoj i prirodnoj vrednosti i opasnostima koje im prete. Predviđeno je da Evropska konvencija o predelu bude dopuna postojećim međunarodnim pravnim propisima. Za uobličavanje i definisanje ciljeva i teksta Evropske konvencije o predelu uzeto je u obzir više zakonskih markera koji su usvojeni prethodnih godina. Konvencija pokriva tematiku koja se odnosi na životnu sredinu, na zaštitu i očuvanje iste kao i na različite elemente svetskog prirodnog i kulturnog nasleđa, ali i aspekte koje su u vezi sa pristupom informacijama u oblasti životne sredine i lokalne autonomije, u skladu sa principom komplementarnosti.

Osim Evropske konvencije o predelu, druge dve konvencije Saveta Evrope, koje se tiču kulturnih predela su Konvencija o zaštiti evropskog arhitektonskog nasleđa (*Convention*

---

⁵¹ <http://www.coe.int/en/>

⁵² <http://www.coe.int/en/web/landscape>

for the Protection of the Architectural Heritage of Europe, Council of Europe, Granada, 1985) i Konvencija o zaštiti evropskog arheološkog nasleđa (revidirana) (Convention for the Protection of the Archaeological Heritage of Europe – revised, Council of Europe, Valletta, Malta, 1992). Iako se u ovim konvencijama, nigde jasno ne pominju predeli, ipak se u članu 1. Konvencije o zaštiti evropskog arhitektonskog nasleđa iz 1985. godine, posredno pominju u okviru definicije arhitektonskih celina i lokaliteta. Arheološki lokaliteti (nalazišta) se opisuju kao „zajednička dela čoveka i prirode, odnosno područja koja su delimično izgrađena i dovoljno prepoznatljiva i homogena da se mogu topografski definisati, koja su od izuzetnog istorijskog, arheološkog, umetničkog, naučnog, socijalnog ili stručnog značaja“.⁵³ Arheološka nalazišta zajedno sa kulturnim predelima, svakako zauzimaju važno mesto, u prenošenju sećanja budućim generacijama, kroz sećanja o području. Profesionalna mreža osnovana 1999. godine, od strane Evropskog arheološkog saveta posvetila je svoj drugi simpozijum, održan u martu 2001. godine, u Strazburu, kulturnim predelima i održivom razvoju. U svojoj strategiji, ova organizacija naglašava značaj istorijske i arheološke dimenzije predela i zahteva da to zakon uzme u razmatranje.

Međunarodni savet za spomenike i znamenita mesta (ICOMOS), je jedina međunarodna nevladina organizacija, na globalnom nivou, koja se kroz interdisciplinarnu saradnju svojih članova različitih profesija (arhitekata, arheologa, istoričara umetnosti, istoričara, inženjera, prostornih planera, restauratora) zalaže za unapređenje zaštite i očuvanja svih vrsta kulturnog nasleđa (kulturno-istorijskih spomenika, istorijskih gradova, arheoloških lokaliteta, kulturnih predela), poboljšanje standarda i tehnika, primenu novih metodologija i postupaka. Kao profesionalna i naučna organizacija, zvanično je priznat kao savetodavno telo UNESCO-a koje aktivno doprinosi radu Komiteta za Svetsku baštinu i učestvuje u implementaciji Konvencije o zaštiti Svetske kulturne i prirodne baštine iz 1972. godine.

ICOMOS je doneo čitav niz dokumenata (povelja, deklaracija), koja se bave pitanjima zaštite i očuvanja različitih vrsta kulturne baštine u skladu sa njihovim specifičnostima (istorijski parkovi i vrtovi, istorijski gradovi, urbana područja, arheološko nasleđe, podvodna kulturna baština, kulturni turizam, kulturne rute). Ova dokumenta nisu pravno obavezujuća i

---

⁵³

<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168007a08>

7

predstavljaju stručnu i teorijsku osnovu zaštite kulturno-istorijskog nasleđa na svetskom nivou. Zasnivaju se na radu međunarodnih naučnih komiteta (International Scientific Committees, ISC), stručnih tela, koja okupljaju eksperte za određena područja. Oni se bave raznim istraživanjima, razvojem teorije očuvanja, usvajanjem smernica i povelja, podsticanjem obuke za bolje očuvanje kulturne baštine, promovisanjem međunarodne razmene naučnih informacija i sprovođenjem zajedničkih projekata.

Jedna od najznačajnijih povelja koju je ICOMOS usvojio je Venecijanska povelja: Međunarodna povelja o konzervaciji i restauraciji spomenika i područja (The Venice Charter: International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites, ICOMOS, Venice, 1964), usvojena na II Međunarodnom kongresu arhitekata i stručnjaka istorijskih građevina, održanom u Veneciji 1964. godine. Tom prilikom je inicirano i formiranje Međunarodnog saveta za spomenike i znamenita mesta (ICOMOS). Podršku takvoj inicijativi dali su UNESCO, ICOM i međuvladin Centar u Rimu ICCROM (Međunarodni centar za proučavanje, očuvanje i restauraciju kulturnih dobara).

Kao savetodavna tela, ICOMOS i *Međunarodna unija za zaštitu prirode (IUCN)*,⁵⁴ zajedno učestvuju u evaluaciji i monitoringu kulturnih predela, pružajući podršku Komitetu svetske baštine prilikom njihove nominacije za upis na Listu svetske baštine. Izveštaji njihove evaluacije i procene da li je područje od „izuzetne univerzalne vrednosti“, predaju se Birou svetske baštine. U slučaju kulturnih predela, razmatraju se „njihov specifični karakter i komponente“ (odnosno test autentičnosti za kulturna dobra ili stanje očuvanosti prirodnih vrednosti za zaštićene predele).

Od usvajanja Konvencije o svetskoj baštini, 1992. godine, eksperti IUCN-a saraduju sa ekspertima ICOMOS-a i pomažu u sprovođenju Operativnih smernica za sprovođenje Konvencije koje se odnose na kulturne predele i to na nekoliko načina:

---

⁵⁴ Međunarodna unija za zaštitu prirode (IUCN), osnovana je 1948. godine, sa sedištem u švajcarskom gradu Glandu i organizovanom mrežom regionalnih kancelarija. Od samog početka, postala je jedna od vodećih institucija u oblasti očuvanja prirode i biološke raznovrsnosti. Međunarodna unija za zaštitu prirode podržava vlade, nevladine organizacije, međunarodne konvencije, UN, organizacije, kompanije i zajednice da razvijaju zakone, politike i najbolje prakse, pomaže njihovo sprovođenje obezbeđujući resurse, obuku i praćenje rezultata. IUCN objedinjava aktivnosti 6 komisija – komisije za edukaciju i komunikaciju, komisije za ekonomsku i socijalnu politiku, komisije za zakonodavstvo, komisije za upravljanje ekosistemima, komisije za zaštitu vrsta i komisije za zaštićena područja. ⁶¹ Videti: Fowler, P. J. (2003): World Heritage Cultural Landscapes 1992-2002, UNESCO World Heritage Centre, Paris, Anex F

- učešćem sa ekspertima ICOMOS-a u zajedničkoj evaluaciji nominovanih kulturnih predela, onih gde postoji važan interes očuvanja prirode;
- izveštavanjem o konzervacionom statusu i evaluacijom upisanih kulturnih predela sa Liste svetske baštine, područjima koja su isto tako značajna i za zaštitu prirode;
- pružanjem tehničke podrške na brojnim globalnim i regionalni sastancima posvećenim svetskim kulturnim predelima;
- promocijom koncepta kulturnih predela, u širem smislu, i interesovanja za njih, i objavljivanjem u njihovim publikacijama, smernicama i dr.;
- izradom uputstva za identifikaciju prirodnih vrednosti svetske kulturne baštine, i njihovo uključivanje u predloženu novu verziju Operativnih smernica.

Evaluacija kulturnih predela od strane IUCN-a, zasniva se na identifikaciji njihovih prirodnih vrednosti, od kojih su najvažnije: prisustvo značajnih prirodnih i poluprirodnih ekosistema i vrsta divlje flore i faune; prisustvo značajnih genetičkih resursa agrobiodiverziteta (varijeteti poljoprivrednih useva i stočnog fonda); praksa održivog korišćenja zemljišta; postojanje izuzetne predeone lepote koja proističe iz kontrasta prirodnih i veštačkih elemenata predela. Obzirom da kulturni predeli sadrže i kulturne vrednosti, još jedan faktor koji se ponavlja, a značajan je prilikom evaluacije, je i prisustvo urbanih i ruralnih područja u okviru određenog predela.

4.2.1. Međunarodni zakonski okvir zaštite kulturnih predela

Zakonski okvir u pogledu kulturnih predela kreće od načina na koji je predeo definisan u različitim zakonskim aktima i normativima. U radu se analiziraju različite vrste međunarodnih dokumenata: konvencije, preporuke, povelja, načela i propisi koje se prema procesu donošenja mogu podeliti na stručne i političke, zavisno od organizacije koja ih donosi. Od navedenih dokumenata za države potpisnice pravno su obavezujuće samo ratifikovane međunarodne konvencije, dok ostali međunarodni dokumenti (povelje, preporuke, načela, propisi) predstavljaju temeljnu teorijsku osnovu i stručne i etičke standarde u sprovođenju zaštite.

U skladu sa Statutom Međunarodnog suda pravde (International Court of Justice) postoje četiri izvora zakona, odnosno načina na koji se kreira zakon. Jedan takav izvor su

međunarodni ugovori (sporazumi) i konvencije (convention), koje mogu biti opšte ili pojedinačne i njima se ustanovljavaju pravila potpisana od država članica. Pojam *konvencija* (*convention*) danas se uopšteno koristi za formalne multilateralne sporazume s većim brojem stranaka. Obično su otvorene za učešće celokupne međunarodne zajednice ili velikog broja država.⁵⁵ Termin konvencija se uobičajeno koristi za instrumente i dokumente dogovorene pod pokroviteljstvom međunarodnih organizacija, u slučaju kulturnih dobara, relevantne su konvencije UNESCO-a i Saveta Evrope).

Međunarodne konvencije predstavljaju okvir na kome se zasnivaju nacionalni zakoni koji regulišu brigu o nasleđu svake zemlje potpisnice. Potpisivanjem konvencija, države se obavezuju da će poštovati i implementirati sadržaj dokumenta, a kroz nacionalne zakone i detaljne podzakonske akte države definišu nasleđe i na koji način će se ono štiti.

Stručne povelje (*charters*)⁵⁶ su za razliku od povelja u međunarodnom zakonu, etički kodeks kojima se propisuju stručni standardi delovanja i ne podležu ratifikaciji, niti imaju pravno dejstvo. One, kao moralni kodeks propisuju smernice kojih se moraju pridržavati stručna tela zemalja članica.

Preporuke (*recomendations*) su vrsta dokumenta koji sadrži načela, kriterijume i pravila (norme) za međunarodnu regulaciju pojedinog pitanja zaštite, a zemlje članice (npr. UNESCO-a) pozvane su da u skladu sa svojim institucionalnim uređenjem primene principe na svojim teritorijama. One takođe predstavljaju stručne standarde, čiji je cilj da se utiče na razvoj nacionalnih zakonodavstava i praksi.

Deklaracije (*declarations*)⁵⁷ kao oblik preporuke koje, nisu obavezujuće, ali imaju tendenciju da budu snažnije od preporuka (*recommendation*). One mogu biti pretpostavka za donošenje povelja kako bi im se omogućilo da budu direktno prenesene u nacionalni zakonski okvir i politike.

Međunarodni dokumenti (konvencije, povelje, deklaracije, preporuke i načela) analiziraju se kroz: definisanje pojma predela; prepoznavanje i identifikaciju osobina predela;

---

⁵⁵ https://treaties.un.org/Pages/Overview.aspx?path=overview/definition/page1_en.xml#conventions

⁵⁶ Pojam *povelja* (*charter*) koristi se za posebno formalne i svečane instrumente i dokumente u kojima se postavljaju odnosno proklamuju osnovna načela nekoga međunarodnog sporazuma ili osnove međunarodne politike.
https://treaties.un.org/Pages/Overview.aspx?path=overview/definition/page1_en.xml#charters

⁵⁷ Pojam *deklaracija* (*declaration*) se koristi za različite međunarodne instrumente/dokumente, koji nisu uvek pravno obavezujući. Često se pojam namerno koristi kako bi se istaklo da stranke nisu pravno vezane već samo žele istaknuti određene težnje.

ocenu vrednosti predela kroz utvrđivanje kriterijuma autentičnosti i integriteta; postupke, metode i instrumente zaštite predela; planiranje i upravljanje predelima.

U poglavlju 11. PRILOZI dat je pregled međunarodnih konvencija, po hronološkom rasporedu, usvojenih od strane UNESCO-a, Saveta Evrope, ICOMOS-a, koje su od značaja za zaštitu i očuvanje kulturnih predela⁵⁸.

---

⁵⁸ Istorijski pregled i rezime međunarodnih dokumenata koji se bave politikama vezanim za očuvanje kulturnog nasleđa priredio je Getty institut za konzervaciju (The Getty Conservation Institute). Getty institut je međunarodna neprofitna institucija, sa sedištem u Los Angelesu, koja se bavi unapređenjem prakse u očuvanju svetske kulturne baštine, kroz naučna istraživanja, edukaciju i obuke, razvojem modela konzervacionih strategija, diseminacijom znanja i iskustva, inovativnim pristupom.
http://www.getty.edu/conservation/publications_resources/research_resources/charters.html

5. PRAKSE ZAŠTITE I OČUVANJA PRIRODNIH VREDNOSTI PREDELA

Globalni ekološki pokret zainteresovan je za kulturne predele jer su mnogi od njih značajni za očuvanje prirode i mogu sadržati ekološki vredna staništa za očuvanje biodiverziteta. Čak se i neki dizajnirani predeli sada smatraju važnim bankama gena.

Zaštićene predele i kulturne predele povezuju mnoge zajedničke karakteristike, među kojima je najznačajnije to što su fokusirani na predele gde interakcija čoveka sa prirodnim okruženjem tokom vremena definiše njihov osnovni karakter. U zaštićenim predelima, glavni akcenat dat je na prirodno okruženje, očuvanje biodiverziteta i integritet ekosistema. Nasuprot tome, kod kulturnih predela naglašava se ljudska istorija, kontinuitet kulturnih tradicija, i društvene vrednosti i težnje. Ipak, uprkos snažnoj dihotomnoj tradiciji, nedavno iskustvo je pokazalo, da su u mnogim predelima prirodno i kulturno nasleđe neraskidivo povezani i da se treba fokusirati na integrativni pristup očuvanju.

Godine 1992., nakon skoro deceniju rasprave, Komitet UNESCO za zaštitu svetske baštine (međunarodni Komitet odgovoran za sprovođenje Konvencije o Svetskoj kulturnoj i prirodnoj baštini, usvojene 1972. godine) se složio da kulturni predeli ispunjavaju kriterijume „izuzetne univerzalne vrednosti“ i revidirao, u skladu s tim smernice Konvencije (MITCHELL & BUGGEY, 2000). U vezi s tim, Komitet je prepoznao da kulturni predeli imaju specifične vrednosti koje se razlikuju od naučnih i perceptivno zasnovanih živopisnih predeonih odlika vrednovanih u odnosu na njihove prirodne karakteristike. U Smernicama se takođe posebno obraća pažnja na odnos između vrednosti kulturnog nasleđa i prirodnih resursa, uz priznavanje činjenice da kulturni predeli predstavljaju „kombinovano delovanje prirode i čoveka“ kao što je određeno u članu 1. Konvencije: „Predeli su ilustracija evolucije ljudskog društva i ambijenta naselja tokom vremena, pod uticajem fizičkih ograničenja i/ili mogućnosti koje su stvorili njihova prirodna okruženja i pod uticajem društvenih, ekonomskih i kulturnih faktora, kako eksternih i internih.“ Termin „kulturni predeo“ je definisan kao „različitost manifestacija interakcije između čovečanstva i njegovog prirodnog okruženja“. Prema ovoj definiciji, kulturni predeo je stvoren kroz međusobnu povezanost kulture i prirode, koji oblikuje okruženje tokom vremena, pri čemu kao krajnji ishod nastaju predeli kakve danas poznajemo.

Smernice UNESCO-a o očuvanju svetske baštine, u okviru definicije kulturnih predela takođe integrišu očuvanje prirode, pozivajući se na ulogu kulturnih predela u održivoj upotrebi zemljišta i njihovom značaju, u određenim situacijama, za održavanje korišćenje biološke raznovrsnosti. Kako se dalje navodi u Smernicama: „Kulturni predeli često odražavaju specifične tehnike održivog korišćenja zemljišta, s obzirom na karakteristike i ograničenja prirodnog okruženja u kome se nalaze, kao i specifičnom duhovnom odnosu prema prirodi. Zaštita kulturnih predela može doprineti savremenim tehnikama održivog korišćenja zemljišta i može održavati prirodne vrednosti predela. Kontinuirano postojanje tradicionalnih oblika korišćenja zemljišta podržava biološku raznovrsnost u mnogim regionima sveta“.⁵⁹ Zaštita tradicionalnih kulturnih predela je stoga korisna za održavanje biološke raznovrsnosti. S obzirom na to da mnogi kulturni predeli imaju i prirodne, pored kulturnih vrednosti, njihovo uključivanje u Listu svetske baštine često zahteva stručne savete kako ICOMOS tako i Međunarodne unije za zaštitu prirode (International Union for Conservation of Nature - IUCN).

Prema definiciji zaštićenog područja Međunarodne unije za zaštitu prirode IUCN, utvrđenoj na IV Svetskom kongresu o nacionalnim parkovima i zaštićenim područjima 1994. godine, zaštićeno područje predstavlja prepoznato i jasno definisano geografsko područje namenjeno isključivo zaštiti i očuvanju biološke raznovrsnosti kao i prirodnih i sa njima povezanih kulturnih vrednosti, i kojim se upravlja putem legalnih i drugih praktičnih mera.

U cilju zaštite najbolje očuvanih delova prirode, tokom poslednjih 20 godina, uočava se trend širenja zaštićenih područja i po brojnosti i po površini i danas se pod zaštitom nalazi 13% površine svetskog kopna i 1,6 % površine svetskog mora (IUCN i UNEP-WCMC, 2011).

Komisija za zaštićena područja Svetske unije za zaštitu prirode (IUCN World Commission on Protected Areas) definisala je osnovne kategorije zaštićenih područja i načine upravljanja njima (Guidelines for Protected Area Management Categories, 1994). Ova kategorizacija urađena je u formi vodiča za načine upravljanja zaštićenim područjima i predstavlja smernice za usaglašavanje načina upravljanja zaštićenim područjima na globalnom nivou.

---

⁵⁹ WHC 1999 = Intergovernmental Committee for the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*, UNESCO, World Heritage Centre, Paris (WHC-99/2, revised March 1999)

Kategorizacijom Međunarodne unije za zaštitu prirode (IUCN, 1994) utvrđeno je šest osnovnih kategorija zaštićenih područja za koje se preporučuju specifični ciljevi i načini upravljanja (Tabela 1).

Upravljači zaštićenih područja na nacionalnom nivou, su sve više zabrinuti zbog problema u upravljanju predelima u okviru zaštićenih područja. Ovo je naročito slučaj sa kategorijom V zaštićenih područja (zaštićeni kopneni/morski predeo), koji predstavljaju predele koji zbog izuzetnih prirodnih i kulturnih vrednosti, zahtevaju preduzimanje mera njihove zaštite. To su predeli u kojima je interakcija prirode i čoveka tokom vremena dala područjima poseban karakter i značajne ekološke, biološke, kulturne i pejzažne vrednosti i gde je očuvanje integriteta i interakcije od vitalnog značaja za zaštitu i održavanje područja i njegove prirodne i druge vrednosti. Ovi zaštićeni predeli mogu da pruže neke važne lekcije o tome kako postići održiv način života. Ono što je važno je da oni predstavljaju praktičan način za postizanje konzervacionih ciljeva na privatnom radnom zemljištu. Ova kategorija zaštićenih područja se najpribližnije odnosi na kulturne predele koja pripadaju kategoriji zaštićene svetske baštine, iako postoje zaštićena područja drugih kategorija koja su upisana na listu svetske kulturne baštine.

IUCN je takođe identifikovao sledeće prednosti ovih zaštićenih predela: očuvanje prirode i biodiverziteta; održavanje kulturnih predela u postojećem stanju; intenzivniji načini korišćenja zemljišta (poljoprivreda, šumarstvo, turizam); mogu da se koriste kao zaštitni pojas oko jednog ili više strogo zaštićenih područja; mogu da povežu staništa između više zaštićenih područja; održavanje tradicionalnog načina života; pružanje usluga rekreacije i duhovnosti; obezbeđivanje obrazovanja i edukacije stanovništva; promovisanje dugoročnih sistema korišćenja u skladu sa prirodom.

Tabela 1. IUCN Kategorije zaštićenih područja (IUCN, 1994)	
Kategorija	Opis
Ia	Strogi prirodni rezervati: zaštićena područja kojima se upravlja pretežno radi zaštite prirodnih vrednosti i u naučne svrhe
Ib	Rezervati prirode: zaštićena područja kojima se upravlja radi zaštite divljine
II	Nacionalni park: zaštićeno područje kojem se upravlja radi očuvanja prirodnih ekosistema i rekreacije
III	Spomenik prirode: zaštićeno područje kojim se upravlja radi zaštite posebnih prirodnih vrednosti
IV	Područje upravljanja staništem/vrstom: zaštićeno područje kojim se pretežno upravlja putem upravljačkih intervencija
V	Zaštićen kopneni/morski predeo: zaštićeno područje kojima se upravlja pretežno radi zaštite predela i rekreaciju
VI	Područja za upravljanje resursima: zaštićena područja kojima se upravlja pretežno radi održivog korišćenja prirodnih ekosistema

Na osnovu analize IUCN procedura za identifikaciju prirodnih vrednosti u kulturnim predelima, utvrđeno je da postoje dva glavna načina na koji se interesi IUCN-a prepliću sa interesima vezanim za kulturne predele:

- konkretno preklapanje se može javiti između kategorije organski razvijenih kulturnih predela i kategorije V – zaštićeni kopneni/morski predeo u okviru IUCN kategorizacije zaštićenih područja;
- određeni asocijativni kulturni predeli takođe se mogu svrstati u zaštićena područja.

Pristup zaštite predela najviše se koristi u Evropi, ali postoje dokazi i njegove šire primene, na primer, u malim ostrvskim državama na Pacifiku i Karibima, u planinama Anda, u područjima Centralne Amerike gde se tradicionalo gaji kafa, predelima nove Engleske i na

Filipinima gde se na stepenastim terasama uzgaja pirinač. Mnoge od tih oblasti su takođe kulturni predeli koji pripadaju nekoj od kategorija zaštićene svetske baštine.

5.1 Razlike između prirodnih i kulturnih vrednosti predela

Uporedno ispitivanje oblasti zaštite prirode i očuvanja kulturnih resursa, ilustruje dramatičnu dihotomiju u percepciji predela i odnosa između ljudi i životne sredine. Postoje dva suprotstavljena mišljenja: jedno je biocentrično, bazirano na suštinskoj vrednosti divljine i složenosti njenih vrsta u odsustvu ljudi, a drugo antropocentrično mišljenje, zasniva se na glorifikaciji mnogih aspekata kulturnih dostignuća i razvoja.

Komitet Svetske baštine, pokušao je da poništi razlike koje se javljaju između prirodnih i kulturnih vrednosti, ali postoje izvesne poteškoće u prevazilaženju ovog jaza. Evidentna je razlika između različitih načina razmišljanja i naučnih istraživanja, posebno između naučnika iz oblasti istorije umetnosti i oblasti zaštite prirode. Dok su istoričari umetnosti bili fokusirani na pojedinačne spomenike, naučnici iz oblasti prirodnih nauka nisu uvažavali snažan uticaj kulture na prirodu. Za naučnike prirodnjake, glavni cilj je bila zaštita ugroženih vrsta i netaknutih prirodnih oblasti od ljudskog uticaja. Priroda modifikovana od strane ljudi, za njih je bila zanemarljivog značaja i nije prepoznata kao vrednost koju treba očuvati. Bavljenje kulturnim predelima je uticalo na promenu u stavovima i proceni kulturnih dobara i divljine (PLACHTER & RÖSSLER, 1995:16).

Američki istoričar životne sredine, Vilijam Kronon (William Cronon) potvrdio je da stvorena dihotomija u cilju konceptualizacije prirode i kulture, nije od pomoći prilikom razvoja integriranih modela (Tabela 2). On dalje ističe potrebu da se usvoji kontinuitet prirodnog predela koji je istovremeno i kulturni, u kome urbani, suburbani, kultivisani predeo, i netaknuti predeo (divlja priroda), imaju svoje pravo mesto, kojima je dozvoljeno da se samostalno razvijaju bez nepotrebnog omalovažavanja drugih. Ova sredina je plodno tlo za razvoj novih pravaca u očuvanju.

Imajući u vidu ovu razliku u vrednostima i tradiciji, izazovi multidisciplinarnog pristupa su jasni i veoma značajni. Mnoga mesta se odlikuju kompleksnim resursima i višestrukim vrednostima, što predstavlja problem, jer kao takva nisu uključena u razvoj

planova upravljanja. Međutim, savremeni trendovi, u svakoj od navedenih disciplina, ukazuju na njihovo uzajamno približavanje.

Tab lica 2. Podela između kulture i prirode (Adaptirano prema: Kronon, 1995)		
Kultura	Kulturni predeli/Zaštićeni predeli	Priroda
civilizacija	Middle Ground “Home”	divljina
ljudsko		prirodno
svetovno		duhovno

Savremeni trendovi u očuvanju prirodnih resursa, ukazuju na to da se sve više priznaje činjenica da je u cilju zaštite vrsta i njihovih staništa, potrebno obuhvatiti veće površine u odnosu na one koje su već zaštićene. Ovo povećanje površine pod zaštitom, može značajno uticati na poboljšanje uslova u neposrednoj blizini mesta gde ljudi žive i rade.

Ekološka istraživanja su pokazala prožimanje ljudskog uticaja i razumevanje uloge koju mogu imati promene, bilo da su prirodne ili veštački izazvane, u modifikovanju ekosistema. Ova istraživanja i iskustva u upravljanju ovim ekosistemima, pokazuju da su u određenim situacijama potrebne delotvorne intervencije kako bi se stanište za pojedine vrste, održalo u stabilnom stanju.

Osim toga, sve više se priznaje značaj uključivanja lokalnog stanovništva, najšire javnosti, lokalnih, nacionalnih i regionalnih vlasti u konzervacione programe. U mnogim zemljama širom sveta, ističe se sve veći značaj rada sa lokalnim stanovništvom i njihovim kulturnim običajima, u razvoju programa očuvanja prirode.

Savremeni trendovi u očuvanju kulturnih resursa, prepoznaju kulturne predele kao reprezentativne predstavnike u okviru širokog spektra dobara kulturne baštine. Izvesno je i prepoznavanje potencijalnih prirodnih vrednosti kulturnih predela.

Mesta od kulturnog značaja mogu se prostirati na stotine ili čak hiljade hektara. Kulturni predeli ove veličine imaju ogroman potencijal da obuhvate i značajna prirodna područja. Kao i kod očuvanja prirodnih, tako i kod očuvanja kulturnih resursa, sve više

dominira mišljenje da u današnje vreme, vrednosti kulturnih resursa postaju prioritet u integralnoj proceni resursa.

5.2. Međusobna povezanost kulturnih predela i zaštićenih predela

Kulturni predeli su imanentna različitost koja suštinski pripada prirodi i kulturi. Oni predstavljaju neprestanu interakciju između ljudi i njihovog okruženja. Brz društveni i ekonomski razvoj, uticao je na to da kulturni predeli postanu jedno od najosetljivih i najugroženijih mesta na zemlji. U vezi s tim, potrebno je da se preduzmu adaptivne mere zaštite i pravilno upravljanje ovim predelima (Von Droste, Plachter, i Rössler 1995).

Nove inicijative indikuju nekoliko dodirnih tačaka između kulturnih i zaštićenih predela. Predloženi antropološki pristup u okviru Globalne strategije Komiteta svetske baštine, fokusira se na dve teme koje se odnose na ljudsku koegzistenciju sa zemljom i ljudskim bićima u društvu. Ovaj pravac priznaje da su materijalni i nematerijalni, prirodni, duhovni i kulturni faktori kompleksno isprepleteni u okviru nasleđa mnogih država u globalnim razmerama i dizajnu održivog razvoja.

Na međunarodnoj stručnoj konferenciji, u organizaciji UNESCO-a u Amsterdamu, održana u martu 1998. godine, diskutovalo se pitanje o izmenama i dopunama metoda za procenu nominacija uspostavljanjem jedinstvenog skupa kriterijuma, umesto dotadašnjih posebnih kriterijuma za prirodna i kulturna dobra. Većina studija slučaja prikazuje mesta specifična po kombinaciji prirodnih i kulturnih predela, a neka od njih su već upisana na Listu svetske baštine.

Koncept integralnog skupa kriterijuma, postavljen na sastanku održanom 1996. godine u La Vanoise u Francuskoj, usvojen je na inicijativu tri savetodavne organizacije Komiteta svetske baštine: Međunarodne unije za zaštitu prirode IUCN, ICOMOS i Međunarodnog centra za proučavanje, zaštitu i restauraciju kulturnih dobara (The International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property ICCROM). Umesto iniciranja novog skupa kriterijuma, predloženo je pripajanje postojećih kriterijuma za prirodna i kulturna dobra u jedan set, koji bi se primenjivao na svu baštinu. Uslovi integriteta takođe moraju biti zadovoljeni i primenjivi na sva nominovana dobra. Na taj način, predloženi

amandman bi olakšao prepoznavanje različitih vrednosti kulturnih predela i zaštićenih područja.

Profesor Adrijan Filips (Adrian Phillips) sa Departmana za urbano i regionalno planiranje, Univerziteta u Velsu, Kardif, UK, primetio je sve veći interes za kulturne predele u okviru zaštite prirode. On to pripisuje mnogim faktorima, kao što su: opadanje interesa za ideju netaknute prirode, spoznaja da su mnogi ugroženi ekosistemi takođe značajni za zaštitu prirode, da agrobiodiverzitet kao resurs takođe treba da bude zaštićen kao i biodiverzitet, i na kraju, potreba da se pronađu modeli održivog korišćenja zemljišta (Phillips, 1998:21).

Jedan od doprinosa kulturnih predela u procesu upravljanja svetskom kulturnom baštinom je priznanje da u proceduri nominovanja i u aktivnostima na zaštiti, treba uključiti i lokalno stanovništvo koje živi u blizini tih zaštićenih područja. Značaj uključivanja lokalnih zajednica u procese donošenja odluka u vezi sa kulturnim predelima, od identifikacije i opisivanja njihovih vrednosti do imenovanja za zaštitu, zatim implementacije tih odluka, obrazovnih uloga i dugoročnih ishoda, što je od presudnog značaja za njihovu održivost. U Kanadi, uključivanje plemenskih starešina starosedelaca, u ranim fazama procesa imenovanja za zaštitu, postao je odnedavno standard na federalnom nivou, uz uključivanje zemljišta koje je povezano sa istorijom starosedelačkog stanovništva.

U najmanje tri značajna projekta, učešće starosedelaca dovelo je do znatnih promena u načinu istraživanja i identifikaciji mesta od kulturnog značaja, koja su duboko usađena u sećanja starosedelaca. Iz mnogih razloga, angažovanje ljudi i zajednica koji su direktno povezani sa procesom identifikacije kulturnih predela, kao i opisom njihovih vrednosti, od suštinskog je značaja za efikasan proces kako kratkoročnog, tako i dugoročnog upravljanja ovim mestima. Iskustvo sa očuvanjem zaštićenih predela (područja), takođe je pokazalo da je rad sa lokalnom zajednicom ključna komponenta u strategiji očuvanja.

Iskustva stečena u istraživanju kulturnih predela uputila su nas na značaj osluškivanja vrednosti, prioriteta, potreba, zabrinutosti i aspiracija zajednica koje su povezane s tim predelima. One će uobličiti njihov odnos u radu sa ciljevima očuvanja, bilo da se radi o komemorativnim ili ekološkim razlozima. Ova mesta obuhvataju njihovu istoriju, i ove zajednice, predstavljaju upravljače ovih predela. One poznaju ova mesta, jer su to mesta na kojima su one provele i žive svoj život, kao što su vekovima unazad u istim tim predelima živeli i njihovi preci. Lokalne zajednice poznaju ove predele iz bliskog posmatranja kao i iz

predanja o tim predelima koja se prenose kroz generacije. Važno je poštovati njihovu tradiciju i ritam njihove kulture, objedinjene u kosmologiji, pripovedanju, ponašanju, ritualima, i tradicionalnom poznavanju okruženja, kako bismo bolje razumeli same predele.

Potrebni su mehanizmi za delotvorno učešće zajednica u upravljanju i razvoju kulturnih i zaštićenih predela, kao i u razvoju održivih pristupa predelima. Neophodno je prepoznavanje i autohtono planiranje u lokalnoj životnoj sredini. Pristupi upravljanju koji se zasnivaju na principima (npr. javna korist, razumevanje, integritet i poštovanje) i vrednostima, kao i kodeksu etičkih principa, a ne na propisima, mogu da motivišu zajednicu na aktivno učestvovanje. Pretpostavlja se da se u procenu životne sredine uključi tradicionalno znanje o životnoj sredini i kulturi kao neodvojivi deo baze znanja, i bliže povezivanje procesa i rezultata sa zajednicom. Problemi koji se mogu javiti najčešće su pitanja više nadležnosti i multikulturalnosti, ali i potreba za procesima kojima će se zainteresovanim stranama pomoći u borbi sa sukobljenim, ambivalentnim interesima i ciljevima.

5.3. Savremeni pristup zaštite kulturnog predela u Srbiji

Studija slučaja 1.

OČUVANJE KULTURNIH IDENTITETA I KULTURNE RAZNOLIKOSTI

(metoda interpretativne analize)

Konvencija UNESCO (2005) koja se bavi zaštitom, promocijom raznovrsnosti kulturnog izraza okvirni je dokument za podsticaj nacionalne kulturne politike u oblasti multikulturalnosti, verske raznolikosti i multilingvističkog izraza. To je bilo i polazište u izboru prve studije slučaja koja se odvija po projektnom principu VEKOVI BAČA.

Narodna Skupština Republike Srbije je 2011. ratifikovala Evropsku konvenciju o predelu. Ciljevi ove konvencije su promovisanje ljudskih prava na adekvatnu životnu sredinu, promovisanje zaštite, upravljanja i planiranja predela kao i transver znanja u oblasti održivog razvoja kulturnog predela. Verifikacijom ove konvencije Srbija se obavezala na njenu sveobuhvatnu primenu. Sačinjeni su Akcioni plan implementaciji Konvencije za period 2015-2020. i Pravilnik i identifikaciji karaktera predela.

Projekat pod nazivom VEKOVI BAČA koji se vodi od 2006. godine je od regionalnog značaja baziran na vrednovanju kulturnog nasleđa i njegovoj konzervaciji spojio je kulturu sa naukom, umetnošću, ekologijom i zelenom ekonomijom.

Opština Bač nalazi se u jugozapadnom delu Autonomne pokrajine Vojvodine, u Bačkoj, koja je ime dobila po ovom drevnom gradu. Zapadnu granicu opštine čini reka Dunav, u dužini od 43 km, koji je ujedno i državna granica sa Republikom Hrvatskom. Opštinu čini šest naselja, solidno povezanih putnom mrežom, sa ukupno oko 18.000 stanovnika naglašeno multietničkog sastava (Srbi, Slovaci, Šokci/Hrvati, Mađari, Romi, muslimani...). Bač poseduje izuzetne resurse u kulturnom i prirodnom nasleđu. U prečniku od petnaestak kilometara nalaze se tri kulturna dobra i celine od izuzetnog značaja (srednjovekovna tvrđava, franjevački samostan i manastir Bođani), tri od velikog značaja (hamam, crkva Sv. Pavla sa samostanom časnih sestara Notr dam i crkva Sv. Antuna pustinjaka), kao i brojna evidentirana kulturna dobra. Veoma su značajni vodeni resursi, ovog nekada močvarnog područja, od kojih najveći značaj ima reka Dunav, važan evropski plovni (koridor F7) i kulturni put, korito Mostonge, ribnjaci, jezero – kupalište Provala.

Franjevački manastir u Baču (Bački samostan), lociran u centru Bača, od izuzetnog je značaja za Republiku Srbiju i predstavlja jedinstveni objekat urbanog srednjeg veka. Kompleks obuhvata crkvu Velike Gospojine, i manastirske objekte sa centralnim trgom. Izgradnja kompleksa započeta je u drugoj polovini 12. veka, kada su ekviti crkve Vaskrsenja Gospodnjeg iz Jerusalima izgradili jednobrodnu crkvu u romanskom stilu. U 14. veku Franjevci su restaurirali kompleks, oblikovavši ga u gotskom stilu. Izgradili su bogomolju i visoku masivni zvonik. Kada je Bač pao pod tursku vlast, crkva je preuređena u džamiju, o čemu svedoči niša za merhab u južnom zidu. Franjevci su 1688. godine preuzeli bogomolju od bosanske vlasti. Konverzija crkve u manastir izvršena je u doba baroka, u periodu od 1724. do 1770, kada je izgrađen karakteristični unutrašnji trg u obliku kvadrata.

Slika 8. Detalj sa ulaznih vrata samostana u Baču

Među mnogobrojnim umetničkim delima dominira slika *Tajne večere* iz 1737, ikona *Bogorodice (glykophilousa)* italo - kretske škole, rad umetnika Dime (1684), veliki broj rukopisa i štampane reči iz 17. i 18. veka, takozvana *Biblioteca Slavica (Croatica)*, kao i nekoliko skulptura i autentična odeća poslužitelja.

Pravoslavni manastir Bođani jedan je od dominantnih sadržaja kulturnog diverziteta. Nalazi se u selu Bođani, nedaleko od Bača, na području koje pripada širem pojasu stare obale Dunava.

Slika 9. Freska u manastiru Bođani – autor fotografije Biljana Jovanović Ilić

Celo područje predstavlja važan višeslojni arheološki lokalitet i istorijsko mesto, sa materijalnim tragovima kultura od praistorije, preko Rima pa tokom srednjeg veka. Istorijat manastira počinje 1478. godine kada je u tadašnjoj Ugarskoj za vreme vladavine Matije Korvina izgrađen prvi manastir. U dugoj istoriji manastir je više puta rušen i obnavljan, a krajem 17. veka postaje središte bačke episkopije. Trudom Mihajla Temišvarlije izgrađena je 1722. crkva Vavedenja Bogorodice, koju je 1737. godine živopisao jeromonah Hristifor Žefarović, unoseći u tradicionalnu vizantijsku umetnost ideje zapadnog slikarskog programa.

Ikonostas je slikan u periodu od 1745. do 1748. godine i delo je ukrajinskih ikonopisaca Jova Vasiljevića i Vasilija Romanovića. Godine 1755. dozidan je zvonik, a 1786-1810. završeno je formiranje manastirskog kompleksa.

Tursko kupatilo – hamam u Baču, zajedno sa mihrabskom nišom u franjevačkom samostanu predstavlja vredno i retko svedočanstvo o vremenu osmanske dominacije na prostoru Vojvodine, čime se upotpunjava istorijski i multikonfesionalni milje istraživane teritorije. Hamam se nalazi u delu Bača koje gravitira ulaznoj kapiji podgrađa, gde su se u prošlosti sticale brojne komunikacije i most preko reke Mostonge. Ovaj prostor bio je od velike važnosti za javne funkcije, a naslanjao se neposredno na zonu trgovišta. Javno kupatilo je izgrađeno nakon 1578. godine, pošto se u starijim turskim popisima, defterima ne spominje. Zabeležio ga je Evlija Čelebija prilikom posete Baču 1665. godine, navodeći da se radi o jednodostornom hamamu.

Nakon odlaska Turaka 1687. godine hamam je napušten i devastiran.

Preduzimanjem promišljenih akcija u kontekstu lokalnog razvoja na bazi valorizacije kulturnog i prirodnog nasleđa projekat je potpuno održiv u svim ključnim aspektima ovog koncepta i samoodrživ za nasleđe koje bude dobilo odgovarajuću namenu. Utvrđivanjem karakteristika ovog kulturnog predela na obuhvaćenom prostoru stvaraju se uslovi za uporedna istraživanja i utvrđivanje identiteta šireg područja, odnosno regije.

6. KULTURNI PREDELI KAO INDIKATOR ODRŽIVOG PROSTORNOG RAZVOJA

Vrednosti predela se, pored ostalog, mogu sagledati i kroz njihov specifični karakter i međusobne veze koje formiraju u okviru određene teritorije. U tom kontekstu, vrednosti predela se pojavljuju u vidu identiteta predela i predeone raznovrsnosti kao elemenata kulturnog identiteta teritorije.

Predeli i naselja se vremenom menjaju, a njihov identitet se oblikuje, prepoznaje i definiše u kompleksnim interakcijama prirodnih, građenih i društvenih elemenata. Intenzitet, karakter i način građenja, uređivanja, korišćenja i održavanja prostora predstavljaju značajne odrednice pozitivnog ili negativnog prostornog identiteta, ali su i izraz kulture društvene zajednice (ŽIVKOVIĆ & VASILJEVIĆ, 2010). Predeli se sastoje od „mesta“, a „mesta“ imaju snažno egzistencijalno značenje (MUIR, 1999). Oni doprinose stvaranju kulturnog identiteta tako što „prostor koji ljudi naseljavaju postaje vremenom simbol načina na koji to oni čine. Prostor postaje teritorija, a teritorija, ispunjena kulturnim i istorijskim značenjima koje mu pridaju stanovnici, postaje predeo. Na taj način se kreiranje grupnog identiteta odvija istovremeno sa kulturnom konstrukcijom predela. Kao rezultat ovog dvosmernog procesa, predeo postaje deo, element kolektivnog identiteta grupe. Drugim rečima, predeo postaje jedan od načina na koji grupe, na primer nacionalne grupe, reprezentuju sebe. Prema tome, kada grad doživljava tako drastične i nagle promene predela, on više ne predstavlja identitet građana ili su delovi njihovog identiteta razrušeni“ (Rabehl, 2006).

Predeli se stalno razvijaju, a odnos između prirodnih i kulturnih vrednosti se menja u odnosu na vreme i prostor. Promene mogu biti stalne i spontane tamo gde nema prisustva čoveka, kao npr. u prirodnim predelima gde spontane sukcesije i restitucije dovode do klimaksa ili dinamičke ravnoteže u predelu. Promene u kulturnim predelima su pod uticajem dva tipa faktora: čoveka i njegovih aktivnosti u predelu; i prirode i njene sposobnosti da „povrati zemlju koja je u prošlosti bila izgubljena“. Uočavanje tipa i brzine promena predela u savremenom društvu, nameće pitanje i diskusiju o tome da li su sve promene predela loše i kako se treba odnositi prema tim promenama. Ove promene mogu da dovedu do potpune degradacije predela čime oni gube specifični karakter. Zato je važno razumeti ove procese kako bi se na adekvatan način moglo upravljati predelima.

Antropocentričan pristup vrednovanju predela, fokusiran na ljudsko blagostanje, predeo posmatra kao prirodni resurs, podrazumevajući pritom zavisnost ljudi od prirode, tj. prirodnih ekosistema. Istovremeno, ukazuje se i na činjenicu da ljudska kultura svoju egzistenciju duguje prirodi. Takođe, naglašava se i uloga predela u obezbeđenju kvaliteta života ljudi, čime se fokus vrednovanja predela usmerava na sve predele, konceptualizovane kao životni okvir stanovništva u kome predstavljaju osnovu, ali i posledicu razvoja. U tom kontekstu menja se i odnos prema vrednostima predela, pa se težište aktivnosti pomera sa njihove zaštite na održivi razvoj, koji je zasnovan na polidimenzionalnom sagledavanju predela. U okviru koncepta održivosti, pored ekološke, ekonomske i društvene, ukazuje se i na značaj kulturne dimenzije predela i njegove uloge u obezbeđenju kulturnog identiteta i diverziteta teritorije.

Predeo predstavlja mesto kao sistem koegzistencije prirodnog, društvenog, ekonomskog i kulturnog kapitala, i ukoliko je predeo održiv onda postoje različite povratne veze koje omogućavaju da se navedeni kapitali očuvaju i akumuliraju (Selamn i Knight, 2005). Ovi oblici kapitala, svaki pojedinačno, obuhvataju:

- Prirodni kapital – čine geomorfološke, hidrološke, pedološke i ekološke vrednosti i resursi koje obezbeđuju neophodne predulove za nesmetano odvijanje funkcija ekosistema. Mudro korišćenje prirodnog kapitala zahteva dobro poznavanje njegovih funkcija (u smislu održivosti i obnovljivosti), i oblika (korišćenje/pokrivenost zemljišta, sastav i struktura zemljišta) i mere zaštite za karakteristične predele i autohtone biljne i životinjske vrste, kao i očuvanje integriteta i regenerativnog kapaciteta prirodnih ekosistema i usluga.
- Društveni kapital – se odnosi na ljude koji su povezani sa predelom i zavise od njega. Pod ovim kapitalom podrazumeva se i viši nivo kapitala – institucionalna struktura. Društveni kapital čini najšira javnost (stanovnici i posetioci), određene zainteresovane strane koje predstavljaju različite interese proizvodnje i potrošnje, konstelaciju interesa upravljačkih struktura (uključujući privatne i volonterske organizacije), kao i formalne i neformalne mreže odnosa unutar i između njih.
- Ekonomski kapital – podrazumeva proizvodnju lokalnog karaktera, kao i šire trgovinske i investicione veze. U okviru održivih predela, verovatno je da će lokalna

ekonomija ispoljiti visok stepen ugrađivanja, tj. postojaće endogena ekonomska vitalnost sa mnogobrojnim horizontalnim vezama, što će dovesti do zadržavanja dodatnih vrednosti i usluga. Istorijski gledano, poljoprivreda je predstavljala dominantni ekonomski kapital kulturnih predela, ali ova situacija se znatno menja kako ruralna i urbana ekonomija postaju sve sličnije.

- Kulturni kapital – predstavlja drevno nasleđe zajedničke istorije i artefakata. Ponekad se kulturni kapital pojavljuje samo u vidu istorijskih i arheoloških tragova, ali obično se pojam proširuje i na kulturne oblike izražavanja.

U razumevanju razvoja predela, važno je napraviti razliku između termina društveni i kulturni kapital. Društveni kapital se odnosi na ljudske resurse, odnose, institucije koje upravljaju međuljudskim interakcijama i doprinose privrednom i društvenom razvoju. Kulturni kapital čine izgrađeni kulturno-istorijski objekti i način korišćenja zemljišta, koji zajedno sa prirodnim kapitalom čine fizički i društveni sistem.

Sagledavanje značaja predela u obezbeđivanju održivog razvoja zasniva se na mogućnosti prepoznavanja ekoloških, ekonomskih, socijalnih i kulturnih dimenzija vrednosti predela (KAUFMANN-HAYOZ R. *et al.*, 2007), što ukazuje na kompleksne i raznovrsne mogućnosti doprinosa kvalitetnih predela održivom ekološkom, ekonomskom, društvenom i kulturnom razvoju. U tom kontekstu, predeo je održiv ako ljudima obezbeđuje dobra i usluge ne smanjujući kapacitet sistema, čime se obezbeđuje dobrobit i budućim generacijama. Na taj način se integriše logika zaštite u logiku održivog razvoja, povezivanjem ekonomske i društvene dimenzije sa zahtevom za zaštitom prirodnih resursa i razmatranjem ekoloških kapaciteta prostora (Gailing, 2005). Drugim rečima, održivost znači korišćenje prirodnih i kulturnih resursa, tako da se njihova sposobnost da zadovolje ljudske potrebe u budućnosti ne umanjuje.

Vrednost predela za održivi razvoj može se sagledati i u situacijama gde zapuštanje, loše gazdovanje i narušavanje pozitivne identifikacije sa predelom dovode do ekološke degradacije, ekonomskog slabljenja oblasti i jačanja vandalizma, čime predeo dobija novu ulogu indikatora održivog razvoja. Na taj način predeli gube funkcionalnost i atraktivnost, odnosno ekološku, društvenu, ekonomsku i kulturnu vrednost (Ermischer, 2004).

Globalno prihvaćen i institucionalizovan koncept održivog razvoja, prihvaćen na Konferenciji Ujedinjenih nacija o životnoj sredini i razvoju (United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro, 1992), poznatij i kao Samit iz Rija, teži da integriše problematiku životne sredine i društveno-ekonomskog razvoja sa ciljem “zadovoljavanja osnovnih potreba, poboljšanja standarda kvaliteta života za sve, bolje zaštite i upravljanja ekosistemima, kao i bezbednije i perspektivnije budućnosti”. U oblasti planiranja i upravljanja prostorom ovakav pristup predstavlja iskorak u odnosu na tradicionalne pokrete zaštite i unapređenja životne sredine fokusirane, uglavnom na kvalitet prirodnog okruženja i njegovu zaštitu.⁶⁰

Održivo korišćenje kako je definisano u Konvenciji o biološkoj raznovrsnosti iz 1992. godine, pokazuje da koncept ima smisla samo u odnosu na čitave ekosisteme, a ne pojedinačne vrste. Koncept održivosti je evoluirao u odnosu na uočavanje pretnji po prirodne resurse. Ovo se takođe odnosi i na kulturne predele koji zahtevaju sveobuhvatni ekološki pristup. Oni koji su uključeni u upravljanje kulturnim predelima preneli su relevantne koncepte održivosti na kulturne resurse, istorijske spomenike, arheološke lokalitete i predele. U vezi s tim, postavlja se pitanje šta čini održivost svetske kulturne baštine. Odgovor na ovo pitanje zavisi od toga koji elementi kulturnog predela treba da budu sačuvani po svaku cenu, ili su podložni promenama pod uslovom da se održavaju opšte karakteristike i značaj resursa, ili su pogodni kao supstitucija za druge namene.

Nakon Svetskog samita u Riju 1992. godine i proklamovanja akcionog plana Agende 21, predeona raznovrsnost prepoznata je kao resurs na koga utiču na ekonomski, socijalni i kulturni procesi globalizacije i tehnološki napredak koji imaju homogenizacioni efekat. Osim toga, predeli su prepoznati kao suštinski faktor u uspostavljanju ravnoteže između očuvanja prirodnog i kulturnog nasleđa, kao izraza evropskog identiteta i raznolikosti, i njegovog korišćenja kao ekonomskog potencijala koji može da omogući otvaranje novih radnih mesta, a u kontekstu razvoja održivog turizma. Ciljevi održivosti, prvobitno formulisani na globalnom nivou, posebno se odražavaju na prostornom nivou. Na evropskom nivou, predeo može biti instrument u definisanju, sprovođenju, monitoringu i podsticanju ovih ciljeva,

---

⁶⁰ Agenda 21 - Chapter 1, Preamble; United Nations Conference on Environment and Development (UNCED), *Agenda 21*, Rio de Janeiro, Brazil, 3-14 June 1992

uglavnom zbog toga što elementi prirode formiraju osnovu ogromne predeone raznovrsnosti. Stoga, ako se predeli menjaju, može se videti i promena osnovnih procesa i faktora evropske prirodne raznovrsnosti.

Osim toga, sistematsko uvođenje predeonih politika, kroz njihovo uključivanje u instrumente prostornog planiranja ili na druge načine, može pomoći da se postigne efikasna implementacija ciljeva održivosti.

Prostorno planiranje, kao disciplina i politička i administrativna praksa, podrazumeva svestan postupak delovanja na određeno područje. Proces lokalnog održivog razvoja, podrazumeva primenu uzastopnih i neposrednih mera kojima se uređuju današnja područja, koja se obično doživljavaju kao statična područja ili ona sa sporim promenama. Međutim, činjenica je da su predeli izloženi sve većoj degradaciji i transformaciji, što se mora uzeti u obzir prilikom planiranja celokupnog područja, i vrednovanja uočenih osobina predela, koje se često tumače kao kulturne karakteristike. Vrednosti pripisane predelima od strane lokalnog stanovništva i posetilaca, odražavaju osećaj trajnosti i postojanosti, za razliku od njihovih prolaznih života. Iz tog razloga, predeo može da bude prikladan način za postizanje ciljeva održivog razvoja. Isti argumenti mogu se koristiti i za povezivanje predela sa predeonom raznovrsnošću, poređenjem sličnosti i razlika između različitih područja, podrazumevajući pritom, pod predeonom raznovrsnošću skup vrednosti određenog mesta koje mora biti očuvano ili unapređeno, uprkos brzom širenju standardizovanih i homogenizovanih modela. Razmera i brzina širenja sadašnjih promena dovela je do jednoličnosti i homogenizacije većine urbanih i ruralnih područja. Tako da je jedna od glavnih funkcija prostornog planiranja, kao svesnog delovanja na čitavom području, da se sačuvaju karakteristična obeležja svake teritorije i njene jedinstvenosti uopšte.

Uključivanje prirodnih i kulturnih vrednosti predela, može biti korisno za postizanje ciljeva održivosti iz tri glavna razloga: kao prvo, u tradicionalnim i autohtonim kulturama, sa prirodnim resursima postupa se sa velikom pažnjom, pri čemu se stvaraju u velikoj meri estetski predeli od velikog značaja za životnu sredinu; ova činjenica, ako je uzmemo u obzir, omogućava nam da shvatimo životni prostor nastao pod uticajem date kulture; kao drugo, očuvanje vrednosti predela svakog područja, povezano je sa opstankom kulturnih modela koji su obeležili morfologiju prostora; kao treće, predeli tokom svoje prirodne evolucije, mogu

konkretno i dokazano odražavati kulturne i ekološke ciljeve, često formulisane terminima koji su nejasni i teško proverljivi.

Evropska konvencija o predelu, osnažuje ciljeve afirmisane na Svetskom samitu u Rijju 1992. godine i drugom Svetskom samitu o održivom razvoju (World Summit on Sustainable Development, Johannesburg, 2002) održanom u Johanesburgu 2002. godine. Konvencija podržava rad brojnih međunarodnih tela, naročito Svetske zdravstvene organizacije (The World Health Organization WHO), čija je poruka na Samitu bila da podseti učesnike, da ulaganje u zdravlje i smanjenje ugrožavanja životne sredine, proizvodi dugoročne koristi koje favorizuju razvoj u društvenom, ekonomskom i ekološkom smislu.

Međutim, jedan od najvažnijih doprinosa Evropske konvencije o predelu je, bez sumnje, da se pitanja zaštite, upravljanja i planiranja, kao dela regionalnog planiranja, moraju sagledati holistički, bez razdvajanja različitih dimenzija predela – ekonomske, društvene ili ekološke. Afirmišući potrebu da se ove dimenzije uključe na istom nivou i bez razdvajanja, Evropska konvencija o predelu doprinosi kako individualnoj, tako i društvenoj dobrobiti, kao i materijalnom, fizičkom i duhovnom blagostanju. Konačno, implementacija Evropske konvencije o predelu mora da bude u osnovi prožeta duhom socijalne jednakosti, čime se distancira od ideje, predložene u 19. veku od Aleksis de Tokvil-a (Alexis de Tocqueville, 1805-1859), jednog od najvećih francuskih teoretičara principa i prakse demokratije, koja za svoj koncept blagostanja duguje isključivo postojanju srednje klase. Umesto toga, ona predstavlja univerzalni koncept održivosti, o kome svi razmišljaju i kome teže da se ostvari, uključujući i najugroženije grupe evropskog društva, a jedna od dužnosti onih, koji već žive u blagostanju je da se osigura da bude dostupan svima. Princip demokratičnosti se izražava kroz stav da svi ljudi imaju pravo na zdrave i kvalitetne predele, koji su deo njihovog kulturnog identiteta, kao i na pravo da učestvuju u procesu odlučivanja o njihovom razvoju (Luginbühl, 2006).

Uzimajući u obzir kulturne i prirodne vrednosti predela, Savet Evrope nastoji da zaštiti kvalitet života i blagostanja građana Evrope u perspektivi održivog razvoja. Aktualni opšti stav, da svi predeli imaju socijalnu, ekonomsku, kulturnu i ekološku funkciju, dominira zahvaljujući značaju predela – kako se u preambuli Konvencije izričito navodi – za dobrobit zajednice, i za održivi razvoj. Uprkos očiglednoj apstraktnosti, predeo, posredstvom svoje fizičke strukture i psihološke dimenzije, zadovoljava značajne društvene i kulturne potrebe, a

takođe ima ekološku i ekonomsku funkciju. Ova kombinacija karakteristika, koja odražava raznovrsnost funkcija predela, je jedinstvena. Evropska konvencija o predelu, pored ostalog, uspostavlja mehanizme za uključivanje najšire javnosti, lokalnih i regionalnih vlasti, kao i drugih zainteresovanih strana za određivanje i sprovođenje predeone politike.

U duhu Evropske konvencije o predelu, interpretacija predela je proces koji podrazumeva različite načine korišćenja i metode predstavljanja određenog predela čiji je cilj da se obezbedi evolucioni kontinuitet specifičnosti i adekvatan doživljaj neke regije. Racionalnost ovog procesa zapaža se u načinu korišćenja tako uspostavljenog predela čime bi on postao osnovni medijum – sredstvo za upravljanje prostorom i pristup urbanizmu, a time i osnovna kategorija održivosti (WALDHEIM, 2006). Održivi regioni će se teško zamisliti bez savremenog pristupa interpretacije predela. Međutim, inovativni duh Konvencije ostaje u senci realnosti upravljanja prostorom kroz strateška dokumenta i sektorske politike, kao i tradicionalnog, dualističkog pristupa razdvajanja onoga što je prirodno od onoga što je kulturno. Sa tim u vezi, upravljanje predelom zaslužuje odgovarajuće strategije prostornog razvoja kroz instrumente prostornog i urbanističkog planiranja.

Za pravilno upravljanje kulturnim predelima potrebne su predeone politike usmerene ka održivosti, kao što je istaknuto u Preporuci Komiteta ministara Saveta Evrope R (95) 9 od 11. septembra 1995. godine o integralnom očuvanju kulturnih predela područja (Council of Europe Committee of Ministers Recommendation No. R (95) 9 of 11 September 1995 on the integrated conservation of cultural landscape): „Važno je da se predeone politike oslanjaju na principe održivog razvoja, dok nastoje da preduzimanjem odgovarajućih mera kompatibilnosti između izvedene evolucije predela i ekonomskih i socijalnih promena koje imaju tendenciju da menjaju okolinu“.⁶¹

Na Četvrtoj evropskoj konferenciji održanoj u Helsinkiju 1996. godine⁶², Evropski ministri odgovorni za kulturno nasleđe, usvojili su pored Helsinške deklaracije o političkoj dimenziji očuvanja kulturnog nasleđa u Evropi, Rezolucije br. 1 - Kulturno nasleđe kao faktor izgradnje Evrope i Rezoluciju br. 2 - Kulturno nasleđe kao faktor održivog razvoja. U okviru Rezolucije br. 2, Odbor ministara Saveta Evrope zahteva od Saveta za kulturnu saradnju (The

---

⁶¹ Article 6.1 of the Council of Europe Committee of Ministers Recommendation No. R (95) 10 of 11 September 1995 on a sustainable tourist development policy in protected areas

⁶² Fourth European Conference of Ministers responsible for the Cultural heritage, Helsinki, 30-31 May 1996, http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/Resources/Texts/Conf4_EN.pdf

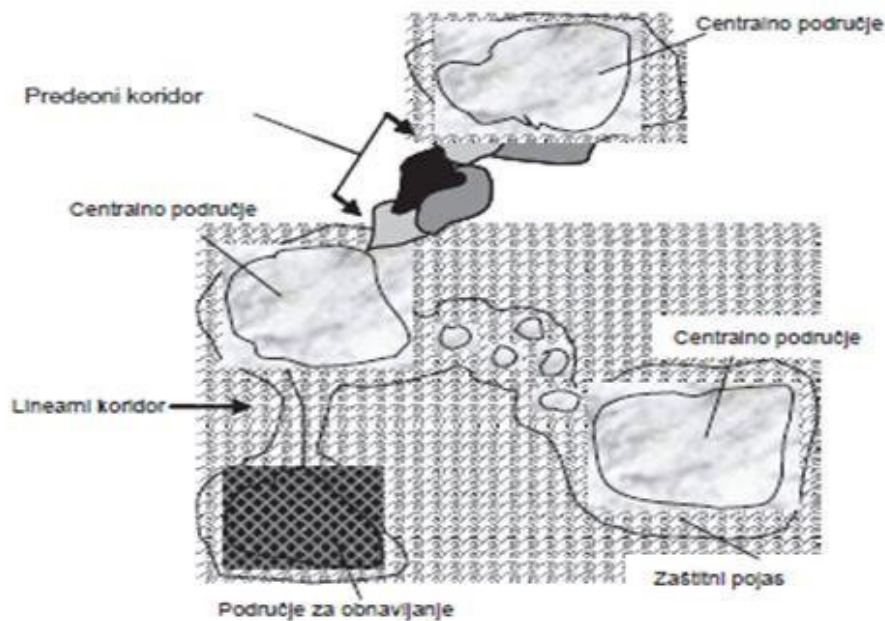
Council for Cultural Co-operation – CDCC) i njegovog Odbora za kulturno nasleđe sledeće zadatke:

1. da razvije evropsku metodologiju za upravljanje nasleđem u okviru održivog nasleđa;
2. da pripremi, na osnovu rezultata rada međunarodnih ili nacionalnih agencija, preporuku državama članicama o održivim strategijama kulturnog turizma, usmerenim ka unapređivanju nasleđa;
3. da okupi, pod pokroviteljstvom Saveta Evrope, prvu međuministarsku radnu grupu sastavljenu od predstavnika ministarstava odgovornih za nasleđe, finansije, zapošljavanje i životnu sredinu, radi predlaganja finansijskih i zakonskih opcija, kako bi se podstaklo otvaranje novih radnih mesta povezanih sa korišćenjem, očuvanjem i restauracijom izgrađenog nasleđa.

6.1. Ekološke mreže zaštićenih predela i prostorno planiranje

Primenom umrežavanja zaštićenih područja, kao predeono-ekološkog principa u zaštiti predela, uspostavljen je koncept ekoloških mreža koji podrazumeva sistem povezanih prirodnih i/ili poluprirodnih predeonih elemenata. Koncept ekološke mreže, počeo je da se razvija u proteklih 45-50 godina, kao posledica intenzivnijeg korišćenja zemljišta i sve veće fragmentacije predela u Evropi. Glavni cilj formiranja ekoloških mreža je očuvanje biodiverziteta, ali i obezbeđivanje odgovarajućih mogućnosti za održivo korišćenje prirodnih resursa u cilju smanjenja uticaja ljudskih aktivnosti na biodiverzitet i povećanja vrednosti biodiverziteta predela kojim upravlja čovek (Bennet & Wit, 2001).

Ekološke mreže su zasnovane na modelu koji se sastoji od centralnih područja, ekoloških koridora, prelaznih pojaseva i područja za obnavljanje (Slika 4). Sve ekološke mreže imaju zajedničke ciljeve očuvanja i operativne karakteristike, kao i specifičnu prostornu arhitekturu koja je rezultat prostornih odnosa i procesa ključnih za očuvanje biodiverziteta, naročito u pogledu rasprostranjenosti populacija lokalnih vrsta, rasporeda staništa, geografskih procesa i ljudskih aktivnosti.

Slika 10. Model ekološke mreže (Adaptirano prema Bouwma et.al, 2002)

Elementi ekološke mreže imaju svoje specifične funkcije u zavisnosti od njihove ekološke vrednosti i prirodno-resursnog potencijala (Bennet, 2004):

- Centralna područja imaju za primarni cilj očuvanje karakterističnih staništa i populacija vrsta. To su područja u kojima je uspostavljena zaštita na nacionalnom nivou, područja koja su međunarodno značajna i koja predstavljaju deo mreže NATURA 2000 i Emerald, kao i staništa važna za očuvanje ugroženih vrsta.
- Koridori služe za očuvanje vitalnih ekoloških interakcija ostvarivanjem veze između centralnih područja. U vezi s tim razlikuju se *linearni koridori* (žive ograde, nizovi drveća, šume i reke ili infrastrukture kao što su tuneli i prelazi za divlje životinje koji omogućavaju vrstama da pređu prepreku), *prelazna područja* ('stepping stones') kao nizovi malih prirodnih objekata ili staništa koje pojedine vrste koriste tokom kretanja kao sklonište, mesto za ishranu, odmaralište ili za druge ekološke funkcije i *predeoni koridori* (delovi predela koji su zadržali prirodne elemente u područjima koja se ekstenzivno koriste). Funkcionalnost koridora je u direktnoj zavisnosti od načina upotrebe zemljišta na područjima koja imaju ulogu koridora, te se pozitivan efekat koridora dovodi u direktnu vezu i sa opštim planiranjem prostora.

- Zaštitni pojasevi odvajaju područja u kojima je primarni cilj očuvanje biodiverziteta od potencijalno štetnih spoljnih uticaja, a naročito od uticaja izazvanih neodgovarajućim vidovima korišćenja zemljišta (zagađenje voda i zemljišta, upotreba pesticida, erozija zemljišta, introdukcija invazivnih, alohtonih vrsta, nelegalna izgradnja turističke infrastrukture i dr.).
- Područja za obnavljanje su područja u kojima degradirane funkcije jednog ekosistema mogu biti obnovljene, naročito u slučajevima kada fragmentacija staništa onemogućava normalno funkcionisanje ekosistema ili ugrožava lokalne populacije.
- Područja održivog korišćenja mogu okruživati ekološku mrežu i u njima se nastavlja sa korišćenjem zemljišta unutar mozaika predela uz održivo korišćenje prirodnih resursa i održanje većine usluga ekosistema⁶³.

Model ekološke mreže se može primeniti na raznim nivoima. Mnoge ekološke mreže obuhvataju geografsku regiju, kao što je sliv, planinski venac ili biom (npr. širokolisne šume). S druge strane, ako je model ekološke mreže deo državne politike ili planiranja, ona može biti nacionalna, regionalna (npr. zemlja ili provincija) ili prekogranična mreža između susjednih zemalja.

Umesto termina ekološka mreža, u planskoj i urbanističkoj praksi, često se koristi termin „zelena infrastruktura“. Ona predstavlja novi koncept koji je uključen u Strategiju EU o zaštiti biodiverziteta do 2020. i dugoročnu viziju do 2050. godine čiji je cilj zaustavljanje gubitka biodiverziteta na teritorijama država članica EU i predstavlja odgovor na Aiči ciljeve usvojene na desetoj Konferenciji ugovornih strana CBD (EC, 2011). To je koncept koji se razvio kao protivteža saobraćajnoj i komunalnoj (sivoj) infrastrukturi kako bi, u urbanističkom i prostornom planiranju, zeleni prostori dobili vrednost resursa i suštinskog elementa strukture i funkcionisanja prostora. Pristup definisanju zelene infrastrukture zavisi od oblasti i perioda, ali gotovo sve definicije imaju zajednički cilj, a to je holistički pristup u sagledavanju multifunkcionalne vrednosti prirodnih resursa kao i ostvarivanje fizičke veze između različitih tipova zelenih prostora koji na taj način obrazuju mrežu (sistem). Ova mreža se može uspostaviti u različitim tipovima predela i na različitim prostornim nivoima (lokalni,

---

⁶³ Prema Milenijumskoj proceni ekosistema (The Millennium Ecosystem Assessment www.maweb.org), ekosistemske usluge se definišu kao mnogostruke koristi koje prirodni ekosistemi obezbeđuju čovečanstvu, počev od hrane, goriva, čiste vode i vazduha, do inspiracije za umetnička i naučna dela.

regionalni) (Ahern, 1995), sa različitim elementima koji grade njenu fizičku strukturu. Prema (Benedict & McMahon, 2006), zelena infrastruktura koristi planiranje, dizajn i pristupe implementaciji, slične onima koji se koriste za puteve, sistem upravljanja vodama i drugim komunalnim objektima, u različitim razmerama i preko administrativnih granica.

Zelena infrastruktura u svojoj osnovi ima oblik koherentne ekološke mreže, gde se ispod nivoa ekoloških koridora, koji se prostiru unutar i između zemalja, nalaze zelena i plava infrastruktura koje izgrađuju mozaik karaktera multifunkcionalnih predela kojima se tradicionalno upravlja. Na gradskom i regionalnom nivou to je multifunkcionalna mreža otvorenih prostora koju čine: gradski parkovi, gradske šume, ulični drvoredi, krovne bašte, vodotokovi ("plavo-zeleni" koridori), zeleni koridori, zaštitno zelenilo oko naselja, zaštitno zelenilo duž saobraćajnica kojima se ostvaruje veza sa elementima strukture ruralnih predela (šume, živice, poljozaštitni pojasevi). (Rouse & Bunster-Ossa, 2013).

Ekspertska radna grupa o zelenoj infrastrukturi koju je oformila Evropska komisija je dala preporuke o polju delovanja Evropske komisije vezanom za zelenu infrastrukturu sa tačke gledišta zainteresovanih strana, država članica i naučnika. Tokom svog rada, radna grupa je identifikovala mnogobrojne koristi koje donosi zelena infrastruktura (EC, 2011):

- Ona pruža ekološke, ekonomske i društvene usluge, podržavajući partnerstva uz aktivno učešće relevantnih zainteresovanih strana i upravljača resursa.
- Promoviše integrisano prostorno planiranje identifikujući multifunkcionalne pojaseve i uključujući mere za obnavljanje staništa i druge elemente povezivanja u različite planove i politike upotrebe zemljišta.
- Omogućava zdravo funkcionisanje ekosistema, njihovu zaštitu i pružanje i održivo korišćenje usluga ekosistema, uz ublažavanje i prilagođavanje na klimatske promene.
- Ona je efikasan i jeftin instrument za apsorpciju i odvajanje atmosferskog ugljendioksida (CO₂);
- Doprinosi smanjenju rizika od prirodnih nepogoda, koristeći pristupe zasnovane na ekosistemima u cilju zaštite obala obnavljanjem bara, poplavnih dolina, a ne izgradnjom brana;

- Efikasnim korišćenjem zelene infrastrukture moguće je smanjiti potrošnju energije kroz pasivno zagrevanje i hlađenje, prečišćavati vazduh i vode, smanjiti solarno zagrevanje, obezbediti staništa za divlji biljni i životinjski svet, smanjiti javne troškove upravljanja kišnicom i kontrolisati poplave, obezbediti izvore hrane i stabilizovati zemljište u cilju sprečavanja ili smanjenja erozije;
- Može doprineti opštoj estetici predela, očuvanju arheološke i kulturne baštine, dostupnosti otvorenih prostora, održivom saobraćaju i energiji, mogućnostima za obrazovanje u oblasti životne sredine i ojačati osećaj zajednice za prirodu i kvalitet života.
- Zelena infrastruktura teži da doprinese razvoju održivije ekonomije ulaganjem u pristupe zasnovane na ekosistemima koji donose mnogobrojne koristi i ublažavaju štetne uticaje saobraćajne i energetske infrastrukture. Dominantni cilj je ustanovljavanje okvira za teritorijalni razvoj zelene ekonomije sa niskom emisijom ugljenika.

6.1.1. Programске politike ekoloških mreža u Evropi

Politike kojima se kreiraju prirodne i ekološke mreže kroz uspostavljanje zaštićenih, osetljivih i prirodno ugroženih područja i obnovu oštećenih područja mogu da imaju povoljne efekte na planiranje prostora koordinacijom i saradnjom između različitih političkih nivoa.

U kontinentalnom delu Evrope, procesi ekonomske konvergencije i socijalne i prostorne kohezije javljaju se u definicijama specifičnih razvojnih politika za velika područja (urbana, ruralna, planinska, obalna, ostrvska, prekogranična), u raspodeli strukturnih fondova za smanjenje prostornog disbalansa između evropskih regiona. Takođe se mogu naći u predlozima za policentrični prostorni razvoj, izgradnji transevropskih mreža i prioritetima za poboljšanje manje opremljenih evropskih koridora, kao i u razvoju strateških povezanih projekata ili veza. Postojeće mreže zaštićenih područja na evropskom nivou (lokaliteti svetske kulturne baštine, rezervati biosfere, Ramsar područja, bioenergetski rezervati, zaštićena područja sa evropskim sertifikatima, specijalno zaštićena područja u Mediteranu, zaštićena područja u Baltiku, mreža Natura 2000) povezuju politike životne sredine (naročito one koje se tiču prirode) sa drugim socijalnim i ekonomskim funkcijama.

Dakle, postojeće mreže zaštićenih područja na evropskom nivou mogu se tumačiti kao glavna infrastruktura u Evropi sa višestrukom funkcijom, kao grupa područja koje karakteriše izraženo prisustvo prirode, uprkos velikim različitostima (vrhovi planina, relativno očuvana priobalna područja, šume, područja namenjena za intenzivnu ispašu stoke, rečne obale, nenaseljena ostrva, itd.), što omogućava očuvanje biodiverziteta i životne sredine u Evropi uopšte. Ovo grupisanje područja od velikog prirodnog značaja može se takođe posmatrati kao teritorijalna mreža, geografski organizovana tako da prirodu približi ljudima, da bi je građani mogli bolje razumeti i u njoj uživati. Ove mreže postale bi kontinentalni faktor u prostornom planiranju kada bi se nacionalne i regionalne mreže iskombinovale na svim nivoima, i kada bi imale iste ciljeve. Postojeće mreže zaštićenih područja na evropskom nivou znatno se razlikuju u predeonom smislu. Pre svega, one sadrže bogat i sveobuhvatan kontekst evropskih prirodnih i kulturnih predela koje tek treba uspostaviti. Kao drugo, relativni prostorni kontinuitet ovih predela odlikava prirodnu bazu različitosti koje odlikuju Evropu. Konačno, preusmjeravanje kontinuiranog trenda udaljavanja od prirode omogućava koncentrisanje na obnavljanje veza između građana Evrope i njihovog prirodnog okruženja (Naranjo, 2006).

Koncept ekoloških mreža je prisutan u međunarodnim konvencijama koje se bave zaštitom biodiverziteta (Konvencija o biološkoj raznovrsnosti, Ramsarska konvencija, Bernska konvencija, Bonska konvencija, Karpatska konvencija), evropskim sporazumima (Direktiva o pticama, Direktiva o staništima) i odgovarajućim implementacijama politika (ekološke mreže Natura 2000 i Emerald). Koncept je postao operativan u nacionalnim i evropskim strategijama (Jongman *et al.*, 2004).

Program *Konvencije o biološkoj raznovrsnosti* o radu u oblasti zaštićenih područja posebno naglašava potrebu za ekološkom povezanošću i odnosi se na koncept ekoloških mreža.

U okviru cilja 1.2 navodi se da treba obezbediti da sva zaštićena područja i sistemi zaštićenih područja budu integrisani u šire kopnene i vodene predele do 2015. godine. Ovo će se, između ostalog, postići uzimanjem u obzir ekološke povezanosti i, gde je moguće, koncepta ekoloških mreža.⁶⁴ Osim toga, Plan o implementaciji, usvojen 2002. godine na Svetskom samitu o održivom razvoju, ističe ulogu unapređenja razvoja nacionalnih i

---

⁶⁴ CBD (2004) Decision VII/28, Annex Programme of Work on Protected Areas.
<http://www.cbd.int/decision/cop/?id=7765>

regionalnih ekoloških mreža i koridora kako bi se dostigli ciljevi biodiverziteta do 2010. godine.⁶⁵

Na osmoj Konferenciji ugovornih strana *Ramsarske konvencije* (COP) održane 2002. godine usvojene su nove smernice za planiranje upravljanja Ramsarskim područjima i drugim vodenim područjima koje preporučuju sistem zoniranja koji treba da uzme u obzir značaj povezanosti centralnih područja Ramsarskih područja.⁶⁶

Bonska konvencija o očuvanju migratornih vrsta divljih životinja (CMS) ima za cilj očuvanje kopnenih, morskih i migratornih vrsta ornitofaune unutar njihovog područja rasprostranjenosti. Ovakvo obnavljanje ili zaštita migratornih ruta je jedna od funkcija svojstvenih konceptu ekološke mreže (Bonin *et al.*, 2007).

Član 4. *Bernske konvencije* o zaštiti prirode i prirodnih staništa u Evropi naglašava važnost prekograničnih zaštićenih područja. Osim toga, stalni odbor Bernske konvencije je nekoliko puta pozivao države da uvedu ekološke mreže. Preporuka br. 25 o zaštiti prirodnih područja izvan zaštićenih područja podstiče očuvanje, implementaciju mera ublažavanja, i tamo gde je potrebno, obnavljanje ekoloških koridora⁶⁷. Ovo se naročito predlaže kada je reč o izgradnji i održavanju puteva, pruga i visokonaponskih vodova, kao i intervencijama na vodenim tokovima (Savet Evrope, 1991). Na osnovu ovih preporuka, 1996. godine je započet proces osnivanja Emerald mreže područja od posebnog interesa za očuvanje (ASCIs) sa mogućnošću učestvovanja zemalja posmatrača.

Karpatska konvencija je prvi međunarodni sporazum koji se eksplicitno odnosi na potrebu država da razviju i implementiraju Karpatsku ekološku mrežu. Član 4. (1) Konvencije zahteva od ugovornih strana da „preduzmu odgovarajuće mere za obezbeđivanje visokog nivoa zaštite i održivog korišćenja prirodnih i poluprirodnih staništa, njihovog kontinuiteta i povezanosti“. Osim toga, Konvencija poziva na integrisano upravljanje koritima reka kako bi se smanjila fragmentacija vodenih staništa i ističe značaj uključivanja biodiverziteta u sektorske politike (Bonin *et al.*, 2007).

---

⁶⁵ CBD (2002). Plan of Implementation of the World Summit on Sustainable Development. Paragraph 44. (g). http://www.un.org/esa/sustdev/documents/WSSD_POI_PD/English/WSSD_PlanImpl.pdf

⁶⁶ Ramsar (2002). Resolution VIII/14, Annex New Guidelines for Management Planning for Ramsar Sites and other Wetlands, paragraph 55-57, page 14 <http://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/new-mgt-guide.pdf>

⁶⁷ Council of Europe (1991). Recommendation No. 25 (1991), Appendix Examples of Conservation Measures. <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1485897&Site=>

Pristup predelu u evropskom zakonodavstvu koji je u direktnoj vezi sa zaštićenim područjima prirode polazi od *Direktive o staništima* – Direktiva Saveta Evrope (Council Directive 92/43/EEC on the Conservation of natural habitats and of wild fauna and flora) koja se odnosi na očuvanje prirodnih staništa, divlje flore i faune, usvojene 21. maja 1992. godine, koja u članu 10 ističe: „Tamo gde se pokaže neophodnim, u okviru prostornog planiranja i svojih razvojnih politika, posebno u smislu poboljšanja ekološke povezanosti mreže NATURA 2000, zemlje članice se obavezuju da unaprede upravljanje predeonim elementima koji su od neprocenjive važnosti za divlju floru i faunu. Ovo su elementi koji svojom kontinualnom i linijskom strukturom (poput reka sa svojim obalama ili tradicionalnih sistema obeležavanja seoskog atara) ili njihovih funkcija kao prelaznih područja (tipa ustava ili malih šuma) predstavljaju suštinsku vrednost za migracije, geografsku rasprostranjenost i genetsku razmenu divljih vrsta“.⁶⁸ Planiranje načina za korišćenje zemljišta, kao i razvoj politika neophodno je da unapređuje upravljanje predeonih odlika koje su od izuzetne važnosti za divlju floru i faunu.

Direktiva o staništima (Habitats Directive 92/43/EC) doneta je kao podrška Bernskoj konvenciji radi očuvanja najznačajnijih prirodnih staništa divljih biljnih i životinjskih vrsta Evrope. Direktiva o staništima predstavlja pravne temelje za zaštitu prirode Evropske unije jer predviđa izdvajanje zaštićenih područja koja čine deo mreže NATURA 2000. Deo obaveza koje proizilaze iz primene Bernske konvencije, Savet Evrope je ispunio realizujući program NATURA 2000 namenjen državama koje su članice Evropske Unije. Evropska ekološka mreža NATURA 2000 je mreža proglašanih područja zaštite prirode čiji je cilj obezbeđivanje dugoročnog opstanka najvrednijih i najugroženijih prirodnih staništa i divljih vrsta. U formiranju ekološke mreže NATURA 2000, polazna osnova bila su dva projekta. Prvi projekt se odnosio na utvrđivanje posebno zaštićenih područja (*Special Protection Areas* - SPAs) koja se određuju u skladu sa Direktivom o pticama (Birds Directive 79/409/EEC), dok je drugi projekt bilo utvrđivanje posebnih područja konzervacije (*Special Areas of Conservation* – SACs) usklađenih sa Direktivom o staništima, divlje faune i flore. Izdvojena SPAs i SACs područja na nivou svake države članice EU zajedno čine ekološku mrežu NATURA 2000. Pored već definisanih vrsta i stanišnih tipova, svaka zemlja mogla je da unese i svoje nacionalne specifičnosti čime je povećan broj tipova staništa i značajnih vrsta na

---

⁶⁸ <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31992L0043&from=EN>

međunarodnom nivou. Mreža NATURA 2000 obuhvata 18% Evrope i sastavljena je od 28.500 ekološki značajnih oblasti.⁶⁹

Evropske države koje se nalaze u procesu pridruživanja EU imaju obavezu da primenjuju iste konvencije i direktive, izrade i realizuju projekt Emerald. Emerald mreža (*srp.* smaragdna mreža) zasniva se na sličnim principima kao i mreža NATURA 2000, i formalno se tretira kao priprema za implementaciju Direktive o staništima. Cilj Emerald projekta je uspostavljanje ekološke mreže sastavljene od područja od posebne važnosti za zaštitu prirode (*Areas of Special Conservation Interest – ASCIs*), odnosno prostornih celina i staništa koje su od naročitog nacionalnog i međunarodnog značaja sa aspekta očuvanja biološke raznovrsnosti.⁷⁰ Kako su sve države kandidati za EU u obavezi da predaju popis predloženih područja za ekološku mrežu NATURA 2000 sa odgovarajućom bazom podataka, Emerald projekt predstavlja direktan doprinos u ostvarenju ovog cilja.

Koncept ekoloških mreža postaje danas sve značajniji i za strategiju i za praksu u oblasti očuvanja prirode. Podrška projektima NATURA 2000 i Emerald kao i Pan-evropskoj strategiji očuvanja biološke i predeone raznovrsnosti (*Pan-European Biological and Landscape Diversity Strategy – PEBLDS*) ozvaničena je na Ministarskoj konferenciji u Kijevu održanoj 1995. godine. Tom prilikom definisana je akciona tema izrade Pan-evropske ekološke mreže (*The PanEuropean Ecological Network – PEEN*). Pan-evropskom ekološkom mrežom treba da budu obuhvaćena sva zaštićena područja od nacionalnog i međunarodnog značaja, sva područja izdvojena u projektima NATURA 2000 i Emerald, sva Ramsarska područja, međunarodno značajna biljna područja (IPA), međunarodno značajna područja za ptice (IBA), odabrana područja za dnevne leptire (PBA), staništa retkih i ugroženih vrsta od nacionalnog i međunarodnog značaja, prirodna ili poluprirodna staništa koja se nalaze unutar veštačkih ekosistema (prevashodno velikih poljoprivrednih površina), kao i pogranična područja koja omogućuju povezivanje sa ekološkom mrežom susednih država. Ciljevi Panevropske ekološke mreže (PEEN) su (Rientjes i Romelioti, 2003):

- Očuvanje punog raspona ekosistema, staništa, vrsta i predela od evropskog značaja;
- Dovoljna prostranost staništa u cilju obezbeđivanja povoljnog statusa očuvanja ključnih vrsta;

---

⁶⁹ http://ec.europa.eu/environment/nature/natura2000/index_en.htm

⁷⁰ <http://www.coe.int/en/web/bern-convention/emerald-network>

- Pružanje dovoljno mogućnosti za rasprostiranje i migraciju vrsta;
- Obnavljanje oštećenih delova ključnih sistema životne sredine;
- Zaštita ključnih sistema životne sredine od pretnji.

UNESCO program *Čovek i biosfera – Man and the Biosphere (MAB), UNESCO*⁷¹ izložen je 1971. godine kao ideja o stvaranju svetske mreže zaštićenih područja nazvanih „rezervati biosfere“. Koncept rezervata biosfere jasno je postavljen 1974. godine, a prvi rezervati biosfere proglašeni su 1976. godine. Akcioni plan za rezervate biosfere sačinjen je 1984. godine nakon Prvog međunarodnog kongresa o rezervatima biosfere u Minsku, dok je nova strategija njihovog uspostavljanja i povezivanja usvojena na Drugom kongresu održanom u Sevilji 1995. godine. Svetska mreža danas obuhvata 553 rezervata biosfere u 107 država. Centralna kancelarija programa MaB nalazi se u sedištu Uneska u Parizu, dok u svakoj državi članici postoji Komitet za MaB u okviru Nacionalne komisije za UNESCO.

Rezervati biosfere uspostavljaju se radi promovisanja uravnoteženog odnosa između čoveka i prirode, tako da su njihove osnovne funkcije:

- zaštita predeone, ekosistemske, specijske i genetičke raznovrsnosti;
- društveno-ekonomski razvoj zasnovan na principima održivosti;
- podrška naučnom i istraživačkom radu, obrazovanju i razmeni informacija.

6.1.2. Prostorno planiranje i sektorska integracija ekoloških mreža

Primarna funkcija prostornog planiranja je vođenje i usmeravanje odluka vezanih za upotrebu zemljišta, kao što su projektovanje i lokacija izgradnje i drugih vidova razvoja (nasuprot upravljanju zemljištem). Kao prostorni koncept, karte na kojima su predstavljene ekološke mreže prostorni planeri lako mogu prilagoditi i uključiti u svoja strateška dokumenta.

Povezivanje ekoloških mreža sa prostornim planiranjem na različitim geografskim nivoima može, prema tome, biti posmatrano kao ključni korak za budućnost, i to ne samo zbog očiglednog funkcionalnog odnosa koji postoji između ekoloških mreža i drugih vidova

⁷¹ <http://www.unesco.org/new/en/natural-sciences/environment/ecological-sciences/man-and-biosphere-programme/>

korišćenja zemljišta i infrastrukture, već i zato što je ostvarivanje ovog koncepta kroz prostorno planiranje jedan od glavnih mehanizama za sektorsku integraciju. Ostvarivanje koncepta ekološke mreže kroz prostorno planiranje jedan je od glavnih mehanizama za sektorsku integraciju i stvaranje okvira za uključivanje pune vrednosti ekoloških mreža u političke mehanizme i procese donošenja odluka.

Prostorno planiranje može da obezbedi koristan okvir unutar kog bi aspektima ekološke mreže (i zelenoj infrastrukturi) bilo moguće dodeliti vrednosti i specifične usluge ekosistema kao deo buduće politike i procesa donošenja odluka u okviru pristupa zasnovanog na kartama.

Holandsko Ministarstvo za poljoprivredu, prirodu i kvalitet hrane je prepoznalo ulogu prostornog planiranja, pa je 2009. godine podržalo SPEN projekat Evropskog centra za zaštitu prirode (ECNC) u okviru kog se istražuju veze između prostornog planiranja i ekoloških mreža, kao i veće učešće prostornog planiranja u budućem razvoju ekoloških mreža u Evropi. U ovom projektu učestvovalo je pet zemalja članica EU (Češka, Danska, Nemačka, Holandije i Španije).

U zaključcima ovog projekta⁷², navode se sledeći elementi od suštinske važnosti za korišćenje politike prostornog planiranja kao instrumenta za implementaciju ekoloških mreža:

1. omogućavanje lakšeg pristupa informacijama o pristupu i funkcionisanju ekoloških mreža
2. znanja kako da se steknu neophodna iskustva i znanja o tematici
3. uspostavljanje dijaloga između prostornih planera i ekologa za predele
4. učenje na praktičnom primeru
5. izgrađivanje stvarnih procesa, instrumenata i mreža da bi se koordinirao i standardizovao pristup u evropskom kontekstu
6. potpuno integrisanje razvoja ekoloških mreža u prostorno planiranje i planiranje predela.

---

⁷² <http://www.ecnc.org/uploads/documents/spen-country-overview-conclusions-and-recommendations.pdf>

6.2. Održivost umetničkog koncepta u kulturnom predelu u kontekstu globalnih promena

Primer 1.

Metaforička značenja i civilizacijske globalne vrednosti u muzikologiji

– Arnold Šenberg

Muzikologija, kao i savremena kulturna istorija, pod velikim je uticajem simboličke antropologije, koja se pokazala kao dominantna teza u kontekstu prelaska iz empirizma ka pozitivizmu, odnosno ka identifikaciji novog senzibiliteta u odnosu na simbolički kontekst. To u suštini znači da istoričar i muzikolog ne bi trebalo isključivo da se oslanja na empirijsku opservaciju ili širu oblast, već na suštinu, pri čemu se umetničkom delu – estetskom kulturnom predelu – ne pristupa u bukvalnom, već u širem metaforičkom značenju i vrednosti.

Metod pristupa kompozicionom kontrapunktu je takođe predeo muzičkog identiteta, s kojim se susrećemo u elementima ne samo savremene muzičke kompozicije već i arhetipskog muzičkog tradicionalnog identiteta nekog predela. Uprkos afirmaciji eksperimenta i emocionalne fleksibilnosti, dodekafonija je ostavila značajan uticaj na kompozicioni ambijent i održivost muzičkog ambijenta.

Šenberg (Schoenberg) je razvio najuticajniji oblik dodekafonije (poznate i kao muzika dvanaest tonova) kao metode komponovanja, koja u francuskoj i engleskoj verziji ima i alternativno ime serializam. Ovu tehniku preuzeo je veliki broj njegovih studenata, koji su oformili tzv. Drugu bečku školu. Poznati predstavnici ove škole su i Anton Vebern, Olban Berg i Hans Ajzler, koji su bili pod snažnim uticajem Šenberga. Ovaj kompozitor je objavio veliki broj knjiga, uključujući i Teoriju harmonije i Osnove muzičke kompozicije. Mnoga od ovih izdanja i danas se štampaju kao udžbenici za mlade buduće muzičare.

Posle smrti kompozitora Feruča Busonija 1924. godine, maestra i profesora na postdiplomskim studijama u klasi kompozicije na Pruskoj akademiji umetnosti u Berlinu, Šenberg je postavljen na njegovo mesto već naredne godine, ali nije preuzeo katedru sve do 1926. godine usled zdravstvenih problema. Među njegovim poznatim studentima u tom periodu bili su i Roberto Gerhard, Nikos Skalkotas i Jozef Rufer.

Slika 11. Arnold Šenberg. Autor: Egon Šile, 1917. godine

Primer 2.

Srednjevekovna srpska književnost kao univerzalni princip trajnih vrednosti i održivog kulturnog i humanog nasleđa – Gligorije Camblak (14. vek)

Uloga literature u kreiranju i unapređenju etničkog, rodnog ili verskog identiteta motiviše nas na prihvatanje globalnog i održivog modela književnosti koja je involvirana u sve sfere društvene egzistencije. Odnos književnosti i nacionalnog identiteta treba permanentno istraživati kao ekvivalent adekvatnih nacionalnih politika.

Vekovi srpske srednjevekovne duhovnosti, materijalne i kulturne baštine integrišu stvarnost u entitet kulturnog predela već u 13. veku. Ilustrativan je primer opisa Grigorija Camblaka koji u Žitju Stefana Dečanskog slika predeo prilikom izgradnje manastira Dečani.

"...A sam postavivši šatore, tu prebivaše diveći se krasnom mestu...sačišćeno svakim drvećem, mnogogranim i mnogoplodnim, a ujedno ravno i travno, a odasvud teku najslađe vode. Tu izviru veliki izvori i napaja ga bistra reka, čija voda pre ukusa daje veliko rumenilo licu, a posle ukusa veliko dobro rastvorenje telu, tako da se niko ne može nasititi naslade vode. Sa zapadne strane zatvaraju ga najviše gore i njihove strmine, i otuda je tamo zdrav vazduh. Sa istočne strane ovome se priupodobljava veliko polje, navodnjavano istom rekom. Takvo je, dakle mesto časno i dostohvalno za podizanje manastira..."

A pored svega ovoga on podiže dobrolepni i bogolepni hram, koji unutra ima veliku dužinu i širinu, a visinu toliku, da se umaraju i oči onih koji gledaju. Drže ga stubovi od mramora crvenoga ujedno i beloga. I kamenje jednoga sa drugim sačlanjeno je divno i najumetničkije, tako da izgleda a je lice celoga onoga hrama jedan kamen, predivno sastavljen veštinom da izgleda kao da je srastao u jedan, koji se javlja u neiskazanoj nekoj lepoti, tako da se velika blagodet sija onima koji gledaju, i uvek lepota kamena i veličina daje hramu najveću krasotu, pošto je savršeno izvajan kamen, na dostojanstvenost onima koji su ga učinili. A zlatne i srebrne sasude, i sveštene odežde i svilene tkanine, koje su imale bisere i dragoceno kamenje, ne mogu ih ni opisivati.!"

Primer 3.

Umetnička lirika kao sinteza održivog humanog, prirodnog i estetskog izraza, kao trajne vrednosti i u uslovima globalnih promena – Branko Miljković (20. vek)

Književnici u svojim autorskim delima reflektuju etnografsku perspektivu, odnosno pretpostavljaju da shvatanje književnog stvaralaštva zahteva detaljnu i analitičkosintetičku spoznaju aktuelne prakse u različitim kulturnim kontekstima.

Primer poezije srpskog pesnika XX veka Branka Miljkovića jeste apoteoza poetskog trajanja u pogledu sinteze estetskog, humanog, metafizički lirskog spaja se u jedinstveni poetski izraz. Cvet postaje paradigma predela, katarza emocionalne i objektivne stvarnosti.

*Jedan maleni cvet
Jedan maleni cvet
još ni progovorio
nije,
a već je znao sve tajne
Sunca i sve što zemlja
krije.*

*Jedan maleni cvet
još nije ni
prohod'o,*

*a već je umeo da se hrani
svetlošću, vazduhom i vodom.*

*Jedan maleni
cvet ne zna da čita i
piše,
al' zna šta je život, šta je
svet, i miriše, miriše.*

Umetnička ekspresija, humana poruka, estetska sublimiranost ima svoju visoku umetničku vrednost uprkos novim i drugačijim izražajnim sredstvima i ekspanziji postmodernističkih uticaja koji se influentno šire u uslovima novih globalnih procesa

Primer 4.

Polivalentnost umetničkog izraza u slikarstvu letonske umetnice Anite Arbidan

Anita Arbidan je savremena letonska umetnica koja kroz svoja dela izražava polivalentnost tematskih provokacija i pretenduje pozitivnom humoru za razliku od aktuelnih negativnih stavova koji se danas najčešće izražavaju kroz umetnička dela. Elegantno spajajući vidljivi svet, mistiku, ironiju, lepotu i grotesku, ova umetnica ispituje tipična savremena pitanja umetnosti na prefinjeniji način, kroz estitku. Iz tog razloga je izraz ove umetnice zainteresovao međunarodnu javnost, ali i slikarske kritičare mnogih zemalja.

Slika 12 - 14. (Izvor: Naturopa, 103/2005, Council of Europe)

Primer 5.

FILMSKA MUZIKA SFRJ: Između politike i poetike (uporedna analiza)

Interdisciplinarna studija (muzikologija, sociologija i istorija filma) Maje Vasiljević utemeljila je u kulturi drugačiji odnos prema jugoslovenskom filmu iz vremena

komunističke Jugoslavije koji je s razlogom potiskivan u kulturi sećanja novonastalih država, nakon raspada Jugoslavije devedestih godina XX veka. Ovaj kulturni segment bio je visoko vrednovan u međunarodnim okvirima. Primeri jugoslovenskih kompozitora koji su svoj doprinos ostavili u svetu kinematografije u globalnim razmerama (SAD, Kina, Rusija) navedeni su u istoimenoj knjizi koja je promovisana u Sloveniji, Crnoj Gori i Hrvatskoj.

Upoređujući referentne segmente u ovoj oblasti u Regionu i na globalnom nivou, susrećemo se sa pozitivnim primerima interaktivnog doživljaja prilikom javnih izvođenja filmske muzike koja je u svetu obeležila 20. vek. U kojoj meri je taj kulturni fenomen sećanja značajan za savremenu muzikologiju potvrđuju i danas brojni koncerti najpoznatijih orkestara u prestižnim svetskim dvoranama na kojima se izvodi filmska muzika Džona Viliijamsa, Morikonea, Vangelisa...

Kompozitori sa prostora nekadašnje Jugoslavije, sredinom dvadesetog veka, uprkos tome što su pripadali socijalističkom miljeu, bili su veoma poštovani u svetskoj kinematografiji. Neki od njih i danas nose oreol poznatih i priznatih umetnika, poput Zorana Hristića, Vasilija Mokranjca i Enrika Josifa iz Beograda, Redže Mulića iz Podgorice, Bojana Adamića i Alojza Sabotnjaka iz Ljubljane, Alfi Kabilja i Vladimira Sakača iz Zagreba... Ne mogu biti zaboravljeni ni oni koji su komponovali muziku za holivudske spektakle kao na primer Dušan Radić, redovni član SANU, /filmovi Džingis Kan, Dugi brodovi). Svi oni ostavili su neizbrisiv pečat ne samo u jednom vremenu i prostoru, već su do osamdesetih godina 20. veka utemeljili jednu novu filmsku poetiku. Godinama postoji zahtev nadležnim kulturnim institucijama Srbije od kompozitora filmske muzike, da sa sačini jedinstvena baza video i audio zapisa prošlog veka reprezentativne filmske muzike sa ovog jedinstvenog prostora (Zoran Simjanović, 2016).

Celinu umetničkog konteksta u okviru filmske umetnosti nije mogla narušiti ni podela ni raspad nekadašnje Jugoslavije jer su svi oni tvorili muziku jedinstvenu na relaciji jednog određenog podneblja bez obzira da li su pripadali različitim narodima jer ta muzika nije imala obeležja republika i kad je bila visokoumetnička, popularna ili u okviru folklornih praksi za potrebe jugoslovenske kinematografije.

To je potvrdila i muzikološkinja, istoričarka i sociološkinja Maja Vasiljević u svom multidisciplinarnom istraživanju koje je objavila u knjizi FILMSKA MUZIKA SFRJ: Između politike i poetike (Beograd, 2016) Knjiga je značajna i po tome što je obuhvatila umetnost u jednom prostoru, sagledavajući na integrativan način mrežu institucija, autora, interpretatora muzike pa sve do fenomena masovne popularnosti kontinuiranim kreiranjem interesa filmske publike. Ova knjiga interesantna ne samo za muzikologiju već i širu publiku zainteresovanu za masovnu kulturu.

6. 3. Kreativni gradovi - Kultura u marketingu grada

Studija slučaja 3.

KOTOR: Autentični topos otvorenih trgova

(istraživanje na terenu)

Ključne vrednosti predela mogle bi se ocenjivati kroz istraživanje i argumentovati kroz dokaze o asocijativnim vezama ljudi i prirode, odnosno karaktera tog mesta. Primer grada Kotora ukazuje nam na pozitivnu praksu konceptualizacije i implementacije ideje o kulturnom predelu, a to presudno utiče na promovisanje nasleđa, zasnovanog na zajednici, društvenoj inkluziji i vitalnosti kulture.

Kotor je jedan od najbolje utvrđenih gradova Mediterana. Uklješten u prirodnom kontrastu ogromne stene odvaljene od planine Lovćen i šarenog bokokotorskog zaliva, omeđen je sa dve ponornice Škudrom i Gurdićem. Sa Jadrana Stari grad štiti zid dugačak 4 kilometra, visine 20 metara i 15. metara debljine koji je odoleo brojnim ratovima i zemljotresima. Danas kotorske zidine predstavljaju jedno od svetskih istorijskih vrednosti na UNESCO-ovoj listi "Svetskih prirodnih i kulturnih bogatstava".

Kotorski vremeplov

Svake subote
od 22.07.2017.
do 09.09. 2017.
Od 09:00h do 11:00h

Ovaj projekat je podržao Sekretarijat za kulturu, sport i društvene djelatnosti Opštine Kotor u okviru manifestacije "Bokeljski vremeplov".

Jedan od prvih zapisa o ovom gradu datira iz 256. godine p.n.e (grčki putopisac sa pseudonimom Skilaks iz Male Azije). Od prvog spominjanja grada, Kotorom je prohujalo 14 stranih i domaćih vladavina. Geografski položaj je uslovljen

zvučnim toponimima Balkan i Mediteran. Grad multinacionalnog karaktera i bez konflikta različitih verskih konfesija. Kada se prođe kroz glavna gradska vrata, namah se nađete na Trgu od oružija. Formiran u obliku latinskog slova L, kao da se razlikuje od brojnih drugih, asimetrično poređanih trgova tako da se na malom prostoru krećete kao u lavirintu zamršenog spleta ulica nastalih viševekovnim postepenim stvaranjem regulacije plana. Tu je i Kneževa palata i "Napoleonov teatar", sagrađen u 18. veku, drugi po redu na tlu kasnije Jugoslavije.

Trg Svetog Trifuna (zaštitnika grada Kotora) koji spaja severna i južna vrata grada, nalazi se u samom centru i u neposrednoj blizini današnjeg opštinskog zdanja, kao da je tu da sačuva ugled i dostojanstvo Uprave grada. Katedrala je podignuta na temeljima preromaničke rotonde iz 809. godine, da bi po prenosu moštiju Sv. Trifuna iz Carigrada u devetom veku one bile položene u Katedralu 1166. godine, kada je katedrala završena.

Grad pomoraca i pomorske trgovine sa svojom čudesnom istorijom, vrednim arhitektonskim zdanjima i nesvakidašnjom kulturnom tradicijom našao se na prekretnici vekova i novom milenijumu, u novoj turbulentnoj globalnoj storiji bez sentimenta i nostalgije. Žitelji starog jezgra grada kao da su se povukli u nove udobnije stambene jedinice. U jeku tržišnog buma nekretnina na Crngorskom primorju, stare stanove su pokupovali stranci, uglavnom Irci, Rusi, Englezi...Zgrade bi bile zatvorene sve do letnjih meseci, a u užem jezgru grada ostalo je tek 200 domaćih žitelja koji su odoleli ponudi povoljne cene za kvadrat starog zdanja. A bilo ih je preko 2000 u zidinama vrelog starog grada, zapetljanih u besparici kada je običan život postao sve skuplji i lošiji, te su izlaz tražili u prodaji sopstvenih stanova i kupovini jeftinijih stambenih kvadrata. A onda odjednom veliki kruzeri koji izliju na hiljade turista što se razmile uskim ulicama bez većeg zadržavanja, tragajući za skupim suvenirima, krznima i atraktivnim ugostiteljskim ponudama. Otuda i sve veći broj trgovina sa skupim firmiranim odevnim komadima. Užurbano prolazeći kraj istorijskih zdanja iz 12. i 13. veka uz jednako monoton opis profesionalnih vodiča koji se ne udubljuju baš najbolje u bogatstvo različitosti.

A Kotor bi morao biti Kotor i ništa drugo. Pod naletom globalnih društvenih promena koje se ne uočavaju odmah i direktno, sve je teže gradovima da odbrane

svoju posebnost. A grad poseduje i karakter, i energiju i memoriju (Bogdanović, B. 2005). To su najzad shvatili i predstavnici lokalnih vlasti u Kotoru i bez ideoloških i partijskih predrasuda, sastavljeni od 5 različitih opozicionih stranaka krenuli u akciju za dobrobit svih građana. Prioritet je bio sačuvati identitet grada koji je počeo da gubi svoje viševjekovno lice, ozračje i ćud.

Prvi korak koji je usledio, odnosio se na odluke povećanja izdvajanja za infrastrukturu, kulturu i NVO – 4 % od opštinskog budžeta rezervisano je bilo za kulturu i isto toliko za nevladin sektor. Drugi korak odnosio se na komunalnu disciplinu, odnošenje smeća, čišćenja kanala i otpadnih voda i uređenje grada, zelenih površina, kresanje isušenih palmi, sadilo se i dva puta dnevno zalivalo sveže cveće. Potom je usledio novi projekat osvetljenja trgova, ulica, i obeležavanje 126 artefakta na spoljnim zidovima starih zgrada. Efikasnija organizacija odnošenje smeća od ponoći do dva časa ujutro. Zabrana glasne muzike iza 1 sat posle ponoći. Kazne za nedisciplinovane i naplata zaostalih potraživanja po osnovu opštinskih taksi i poreza. I ugostitelji su prihvatili novi režim, oslobodili deo prostora na gradskim trgovima od načičkanih stolova i udobnih fotelja. Za kulturno leto obezbeđen je i dovoljan broj umetnika, animatora, volontera, studenata umetničkih akademija ali i uglednih gostiju Kotor Art festivala, poput svetski priznatih violinista Nemanje Radulovića i Stefana Milenkovića. Umesto skupih pozorišnih predstava samo za elitnu publiku koje su se prethodnih godina namenski pripremale i izvodile samo za jednu sezonu, gostovali su teatri iz Regiona. Tu je bio i nezaobilazni Dečiji pozorišni festival sada sa naglašenom vizuelnom najavom koja se mogla uočiti iz svakog automobila koji prolazi obalom, pa sve do tradicionalnog karnevala u avgustu kada je Kotor domaćin gostima iz desetak zemalja. Nisu zaboravljeni ni lokalni umetnici, izvođači slikari.

Upućen je poziv i nevladinom sektoru od koji su pojedini ponudili izuzetne kulturne programe (NVO "Che nova") u saradnji sa opštinskom turističkom organizacijom. Za turbo folk nije bilo otvorenih prostora u ovom gradu, niti se mogao čuti dobovani zvuk iz privatne diskoteke u koje staje do 1000 ljudi.

Kulturno leto odvijalo se u tri divergentna pravca - Vrhunska umetnost: Kotor Art festival; Teatar na trgovima sa simboličnim nazivom **SMIJEH U SRIJEDU**, koncerti na letnjoj pozornici (Vasil Hadžimanov, Bisera Veletanlić, Matija Dedić,

Gabi Novak, Ivan Bosiljčić, Amira Medunjanin) i možda najneobičniji gradski spektakl KOTORSKI VREMEPLOV, ulični teatar uživo, subotom pre podne od 09,00 do 11,00 koji je zapravo replika nekadašnjeg kotorskog života. Mladi ljudi uz pomoć dramskih minijatura vode građane i turiste od jednog do drugog trga sve do severnih vrata, simulirajući izdavanje dozvola za privremeni boravak u gradu ali uz vešto režirane scenske izvedbe: o mehanizmu ogromnog starog sata koji je zahvaljujući jednoj kotorskoj porodici sačuvan tri stotine godina, ili o prvoj apoteci iz 1326. godine, premda su "Mleci lekarije prodavali u Kotoru još u 13. veku", potom tu su i vrcavi dijalozi prodavačica, na Tgu škaljarske pijace na kojoj se odavno ne prodaje ni meso, ni riba, ni povrće, ima tu i ženskih nadgovornjavanja, ljubavnih izjava na kotorskim pjacama i balkonima, podsećanja na znamenitog renesansnog slikara Lovru Dobričevića u liku glumca koji sada na nekoliko stranih jezika zagovara strance, pa sve do podsećanja na zabavu starog Kotora: kartašku igru briškula i trešeta. Glavni narator, dobošar sa svitom obilazi trgovce, najavljuje bučno ove dramske minijature jednako dobro na maternjem i engleskom jeziku. Devet pozornica sa približno po sto posetilaca. Među njima ima domaćih žitelja koji uživaju u podsećanju na slavnu prošlost, ali i gostiju iz Regiona, stranih turista, a naročito Italijana kojima prija romanska melodija kotorskog izgovora.

Kad se završi Teatar na trgovima, onda vas zadivi slika mladih izvođača umetničke, klasične muzike ispred ugostiteljskih kužina gotovo na svim trgovima u prepodnevnom satima. Nema kioska, ni montažnih tezgi, iznudica brze hrane. Sve je upakovano i sređeno u jedinstven vizuelni utisak.

Ovo je ogledni primer kako stvoriti i unaprediti autentični topos otvorenih trgova grada Kotora, po meri starosedelaca, građana i turista.

Poput arhetipskog *Civisa* branitelja utvrđenja, prisutna je teza iz pozicije građanina: Što više gradu pripadam, to jače štitim ono što je u njemu svačije, zato što je moje (Gojenović S, 2012). Samo u takvoj sintezi kultura nalazi svoj visoki izraz. Njen nosilac je osvešćeni građanin, a ne puki stanovnik, već sopstvenik s vrhovnim pravom na takvu svojinu. (Bogunović S. 2012.) Građanin treba da bude u empatičnom, moralnom i estetskom odnosu sa gradom i sa kulturnim predelom u kojem živi.

Studija slučaja (avgust, 2017.) u Kotoru potvrđuje model delotvornog upravljanja: Lokalni lideri sa jasno postavljenim ciljevima, uz timski rad i pomoć raznorodnih stejkholdera, uz uvažavanje dobrobiti zajednice omogućili su prostor koji čoveka integriše u njegovu prirodnu sredinu, prostor koji potvrđuje autohtoni identitet i prostor koji će sutra pretvoriti u socijalni kapital.

Slika 15. Grad otvorenih trgova – autor fotografije Biljana Jovanović Ilić

Jasne smernice lokalne politike, uz profesionalni rad i angažovanje svih dobronamernih društvenih subjekata (škole, neformalne obrazovne ustanove, nevladin sektor, kancelarije mladih, organizacije kulture i umetničkih zanata i opštinske turističke organizacije) kao važnih stejkholdera, može biti model kako sačuvati kulturni predeo ali i kako ublažiti devastaciju ambijenta koja je nadošla u tranziciji i u vremenu finasijske krize, opadanja životnog standarda i masovnog osiromašenja.

Slika 16. Scenske minijature na trgovima – autor fotografije Biljana Jovanović Ilić

Urbani predeo ne može da bude jednostrani odraz ni ekonomije ni politike jednog područja, već rezultat svakodnevnih društvenih aktivnosti koje čine identitet jednog mesta. To treba da bude novi fokus lokalnih lidera u kreiranju strategije razvoja. To je preduslov za skok na lestvici očuvanja i promovisanja kulturno-istorijskog i prirodnog nasleđa kao zajedničkog evropskog kulturnog identiteta.

Studija slučaja KOTOR – Grad otvorenih trgova kao primer dobre prakse urbanog predela održivog razvoja, može biti polazna osnova u matrici aktivnosti i drugih lidera lokalne zajednice. Operativno upravljanje podrazumeva da se startuje sledećim koracima:

- 1) analizirati i prepoznati vrednost i značaj koju pojedini predeli mogu imati za lokalnu zajednicu i održivi razvoj;
- 2) definisati suštinske prednosti i nedostatke predela, kao i karakter mesta i smisao budućeg razvoja; očuvati vizuelni i funkcionalni integritet kulturnog predela u kontekstu globalnih promena. Da bi ovaj koncept o kulturnom predelu zaživeo sveobuhvatnije u praksi, neophodno je strateški postaviti smernice održivosti, kontinuiranim delovanjem, stalnom brigom, učinkovitim radom kompetentnih i posvećenih ljudi i to pre nego što se krene u kreiranje strategije održivog ekonomskog razvoja kulturnog predela.

6.4. Kulturni predeo kao resurs održivog razvoja turizma

Poslednjih godina, turizam i kultura se kao sektori sve više prožimaju. Uobičajeno je da se u stručnoj literaturi ali i percepciji turista baština povezuje s kulturom u kojoj je nastala, a to ujedno znači i sa tačno određenim fizičkim mestom. Za razliku od nematerijalne i pokretne materijalne baštine koja se može razgledati, poslušati, osetiti i bez odlaska sa mesta stanovanja (putujuće izložbe slika, skulptura, sajmovi, muzičko stvaralaštvo i sl.), da bi se doživela nepokretna materijalna baština (spomenici, arheološka nalazišta) na turistički način potrebno je doputovati na lokalitet gde se ona nalazi. Svako putovanje koje za cilj ima posetu kulturnoj baštini ili je motivisano kulturnim razlozima uobičajeno se naziva kulturnim turizmom. Koncept kulturnog turizma danas je prepoznat kao jedan od najperspektivnijih u planiranju razvoja područja s velikim kulturnim i prirodnim potencijalima, a u tome posebno mesto zauzimaju kulturna dobra koja se nalaze na popisu svetske baštine UNESCO.

U uslovima kada je turističko tržište zasićeno raznoraznim sadržajima, kulturna dobra postaju jedna od atraktivnih turističkih destinacija i važan agens turizma. Pojmovi „kulturna baština“ i „kulturni turizam“ se pored ostalog, odnose i na turistički proizvod zasnovan na nasleđu i kulturi.

U današnje vreme, evidentno je da su pored ostalih, motivi turističkih kretanja kulturni, zbog čega se kulturno-istorijski spomenici i kulturna baština ne posmatraju samo kao deo istorijskog nasleđa, već se uključuju u savremene tokove turizma. U gotovo svim gradskim i seoskim sredinama postoji veliki broj lokaliteta kulturno-istorijskog nasleđa, koja se mogu uvrstiti u postojeću turističku ponudu.

Sva materijalna i nematerijalna, prirodna ili kulturna dobra, kao činioci ambijentalnih celina, čine osnovu razvoja kulturnog turizma. Takvi kulturni resursi mogu postati turistički resursi samo planskim oblikovanjem, a nakon procesa prezentacije i interpretacije, postaju kulturni proizvodi. Način interpretacije kulturnih dobara, a među njima i predela, treba da omogući turistima doživljaj kulture u prošlosti ili sadašnjosti i da dovede do adekvatne satisfakcije potrošača. Kulturni proizvod nisu same građevine ili predmeti iz prošlosti već je proizvod način njihove interpretacije. Po Vrtiprahu (2006:288), „kulturni resursi moraju biti za turiste izvor emocija, pružiti im određeni doživljaj“.

Kulturno-turistički proizvod je spoj atraktivnosti glavnog (kulturno-istorijski spomenici, manifestacije i usluge muzejskog, odnosno spomeničkog turističkog vođenja) i dodatnog proizvoda (lokacija, smeštaj, prevoz, opšte turističke usluge, ponude turističko-informativnih centara, saobraćajna infrastruktura) kao elemenata opšteg turističkog proizvoda (Sigala i Lesli, 2005:28-29).

Najčešći nosioci ponude kulturnog turizma su oblasti sa značajnim i vrednim kulturnim resursima i lokalno stanovništvo. Ove predele posećuje veliki broj turista, koji mogu imati značajan negativni uticaj na kulturne resurse. Aktivnostima kulturnog turizma, prvenstveno nekontrolisanim turističkim korišćenjem, kulturna baština se oštećuje, a lokalnom stanovništvu se umanjuje kvalitet života. Osnovni problem koji se ovde javlja je usaglašavanje zaštite prirodnih i kulturnih resursa i identiteta lokalne zajednice sa njihovim korišćenjem u turizmu. S druge strane, postoji i pozitivan ekonomski efekat koji se postiže kroz kulturni turizam, a to su finansijska sredstva koja se mogu iskoristiti za očuvanje

kulturnih resursa. Iz tog razloga, u ovakvim područjima potrebno je razviti menadžment kulturnih resursa, kako bi se obezbedilo njihovo racionalno i održivo korišćenje.

Potreba za upoznavanjem drugih kultura uvek je bila motivacija za putovanjem još od doba starih Rimljana do današnjih dana. Upoznavanjem drugih kultura nadograđuje se vlastita kultura tako da svako turističko putovanje motivisano kulturom predstavlja neku vrstu edukacije. Boravak u drugom gradu, mestu, destinaciji donosi novo iskustvo, upoznavanje nove kulture i novih običaja te na određeni način obogaćuje i oplemenjuje samog turistu. Danas ima mnogo različitih vrsta kulturnog turizma kroz koje se kulturni turisti mogu okarakterisati prema motivaciji, interesima, doživljenom iskustvu ili aktivnostima u koje su bili uključeni (StylianouLambert, 2011).

Poslednjih desetak godina, u stručnoj literaturi postoji sukob mišljenja oko definisanja turizma nasleđa (heritage tourism) i kulturnog turizma (cultural tourism). Jedna grupa naučnih teoretičara, turizam nasleđa definiše kao podvrstu kulturnog turizma. Druga grupa naučnih teoretičara je usvojio turizam nasleđa kao posebnu vrstu selektivnog turizma jer se potražnja može iskazati kvantitativno kroz ostvareni turistički promet, i podrazumeva statističke pokazatelje broja posetilaca kulturnoj baštini i turističke potrošnje. Pitanja stavova i motivacije, iako postoje, nisu relevantni pokazatelji zbog prirode samih istraživanja u društvenim naukama.

Kao deo ukupne potražnje i potrošnje turizam nasleđa se zbog svojih merljivih podataka može nazvati vrstom selektivnog turizma (Karamehmedović, 2011).

Svetska turistička organizacija (WTO) je 1985. godine usvojila dve definicije pojma kulturnog turizma – u užem i širem smislu. U užem smislu kulturni turizam podrazumeva „kretanje ljudi sa jakom kulturnom motivacijom – scenske umetnosti, putovanja do festivalskih i drugih kulturnih događaja, posete znamenitosti i spomenika“. U tom smislu, kulturni turizam označava putovanja ljudi koji imaju visoko razvijenu turističku kulturu. Definicija u širem smislu obuhvata „sva kretanja ljudi sa jakom kulturnom motivacijom – scenske umetnosti, putovanja do festivalskih i drugih kulturnih događaja, posete znamenitosti i spomenika, zbog zadovoljavanja ljudskih potreba za raznovrsnošću, usmerenim ka povećanju kulturnog nivoa pojedinca i stvaranju novih znanja i iskustava“. Ova definicija upućuje na zaključak da je motivacija kod ljudi koji putuju različita i rezultat je različitih faktora.

Jedna od najprihvaćenijih definicija kulturnog turizma je stručna definicija formulirana od strane RICHARDS-a (1996:24) prema kojoj kulturni turizam označava: „kretanje ljudi, koje je uzrokovano kulturnim atrakcijama izvan njihovog uobičajenog mesta stanovanja, sa namerom sakupljanja novih informacija i iskustava kako bi zadovoljili svoje potrebe“. Uopšteno govoreći, kulturni turizam predstavlja kretanje ljudi ka kulturnim atrakcijama i zanimljivostima, izvan mesta stanovanja, sa namerom da upoznaju druge narode, njihovu kulturu i tradiciju, da sakupe nove informacije i iskustva da bi zadovoljili svoju kulturnu turističku potrebu.

Evropska mreža za kulturni turizam (The European Cultural Tourism Network ECTN)⁷³ prihvatila je postojeću definiciju kulturnog turizma prema kojoj kulturni turizam može biti definisan kao turizam zasnovan na lokalnim i regionalnim kulturnim resursima. U kulturne resurse se ubrajaju: kulturna tradicija, jezik, istorija, kultura, predeli, izgrađeno okruženje, arheološka nalazišta, muzeji i kulturne aktivnosti poput festivala, galerija, umetničkih atrakcija, pozorišta, ali takođe i atrakcije vezane za osnovu proizvodnje, zanate, društvenu istoriju i način života.

Među mnogobrojnim definicijama kulturnog turizma trebalo bi spomenuti i definiciju u okviru ICOMOS-ove Povelje o kulturnom turizmu iz 1976. godine, koja predstavlja prvi dokument o kulturnom turizmu: „Kulturni turizam je oblik turizma čija je svrha, između ostalog, otkrivanje turistima spomenika i lokaliteta. Zbog toga on ima pozitivan učinak na iste, utoliko što doprinosi njihovom održavanju i očuvanju. Ovaj oblik turizma ustvari opravdava napore koje pomenuto održavanje i očuvanje zahtevaju od zajednice, zbog socio-kulturne i ekonomske dobrobiti koje donose stanovništvu“. Nakon donošenja ove Povelje preduzeti su prvi koraci u zaštiti kulturne baštine i njenog korišćenja u turističke svrhe. S ciljem što većeg povezivanja kulture i turizma na globalnom nivou ICOMOS 1999. donosi novu Povelju o međunarodnom kulturnom turizmu gde se naglašava važnost upravljanja turizmom i turističkim kretanjima u destinacijama koje su od značaja za kulturnu baštinu.

---

⁷³ Evropska mreža za kulturni turizam (The European Cultural Tourism Network ECTN) osnovana je 2003. godine u okviru INTERREG IIIC Programa u svrhu povezivanja sektora turizma i kulture u Evropi. Glavni ciljevi mreže su: da omogući razmenu iskustava i učenje na primerima dobre prakse; da omogući učešće u naučnim istraživanjima; da obezbedi pojačanu saradnju i integraciju između sektora turizma i kulture; da postigne zajedničke dogovore na EU savetovanjima i da se poveže sa drugim mrežama. ⁸¹ ICOMOS Charter of Cultural Tourism, 1976.

<http://www.univeur.org/cuebc/downloads/PDF%20carte/51.%20Cultural%20tourism.PDF>

6.4.1. Turizam u kulturnim predelima

Turizam se zasniva na korišćenju prirodnih resursa, uključujući i korišćenje predela, topografije, vode, terena, vegetacije i divljih biljaka i životinja. Stoga turistički predeo predstavlja posebnu kategoriju kulturnog predela.

Neki gradovi mogu da budu industrijski, ali i da imaju turistički ili poljoprivredni predeo. Turizam se smatra nosiocem promene i komponentom određenog kulturnog predela. U tom smislu, Batler (Butler, 1991) je 1991. godine sugerisao da je turizam instrument razvoja i promene i da kao takav mora da bude prepoznat. On je potrošač, kao i svaka druga industrija, a nivo potrošnje se određuje stepenom i načinom razvijenosti turizma.

Kulturni predeli su najčešće atraktivni za turiste – za nekoga ko želi da „iskoči“ iz svakodnevnog života i poseti drugu zajednicu, bilo da se radi o zajednicama koje su u smislu prostora ili kulture promenjene turističkom delatnošću, fizički i percepcijski.

Pristup kulturnom predelu u cilju razvoja turizma predstavlja osnovu za razvoj analiza i intervencija u osobenim i dinamičkim naseljenim područjima. Po rečima Daniela O'Hare (O'Hare, 1997), pretpostavke i praksa koje su u vezi sa kulturnim predelom uglavnom se razvijaju izvan urbanih područja, tako da je potrebno razviti metode za urbana područja. Kako se dalje navodi (O'Hare, 1997), humanističke i kulturno-geografske metode mogu se integrisati u istraživanja o kulturnom predelu. One na taj način mogu da doprinesu razumevanju kulturnog predela i područja koje trpe velike promene usled razvoja turizma. Cilj svega ovoga je da se otkriju ključne osobine kulturnog predela iz više izvora, što bi rezultiralo bogatijim tumačenjima.

Ova ideja uključuje i morfološki koncept predela, kao i fizičke i kulturne procese u okviru predela.

Prema O'Hare (1997), prilikom istraživanja razvoja kulturnog predela treba razmotriti pet vrsta podataka, i to:

1. *Zvanična literatura*: selektivni pregled literature koja se bavi proučavanjem istorije, razvoja, karaktera, politike i planiranja prostora.
2. *Efemeri*: pregled slika područja iz turističke literature i savremenih medija.
3. *Razgovori*: ciljni razgovori sa ljudima koji su bili ili su i dalje bitan deo nekog mesta.

4. *Vizuelno ispitivanje*: analiza i portret morfologije naselja korišćenjem kartografske ili fotografske arhive.
5. *Terenska ispitivanja*: terensko istraživanje činilaca kulturnog predela, i međusobni uticaji tih činilaca.

Prva tri metodološka pristupa u vezi su sa narativnim obrascima, dok se preostala dva više odnose na opipljive morfološke obrasce (O'Hare, 1997). Ako bi se neki od ovih pristupa posmatrao izolovano, time se ne bi obuhvatio ceo kulturni predeo jer samo kombinovanjem svih navedenih uspostavljaju se metodološki pristupi. Na slici 14. prikazane su sličnosti i razlike između tih činilaca, koje ukazuju na konvergenciju i divergenciju između narativnih i fizičkih pitanja predela (O'Hare, 1997).

UNESCO Konvencija o svetskoj kulturnoj baštini uticala je na politiku turizma: Ostrva Galapagos su primer u kojem su stručnjaci uz podršku Fonda za svetsko kulturno nasleđe preporučili održavanje određenog nivoa turizma na ostrvima, kao i radnje za smanjenje uticaja posetilaca. Kada je reč o drugim mestima, turizam se smatra aktivnošću koja proizvodi dodatnu vrednost uz druge ekonomske aktivnosti, što je doprinelo isticanju kulturnog predela.

Ovo je naročito slučaj kod razvoja organskih tipova predela, kao što su ruralni predeli, i asocijativni kulturni predeli. Ovo je slučaj kod velikog porasta broja turista u poslednjih deset godina u mediteranskom priobalnom području Italije *Cinque Terre*, koji do destinacije stižu vozom i peške, dok je veći broj turista u nacionalnom parku Australije *Uluru-Kata Tjuta* rezultat marketinga u kombinaciji sa omogućavanjem pristupa i ponude izvan, ali u neposrednoj blizini parka.

Slika 17. Baza podataka komponenti evolucije turističkog predela (Adaptirano prema: O' Hare, 1997)

Uključivanje kulturnih predela u moguće turističke destinacije može rezultirati *pozitivnim odnosima*, i to: turističke kompanije plaćaju taksu za svakog posetioca kojeg dovedu na lokalitet, a taj prihod ide lokalitetu; podrška nacionalne vlade za očuvanje i obezbeđivanje sredstava za kapitalne radove potrebne zbog sve većeg priliva turista; održavanje tradicionalnih praksi upravljanja predelom radi subvencija EU za razvoj poljoprivrede i zadržavanje farmera na poljoprivrednom zemljištu; otvaranje lokalnih preduzeća za zadovoljavanje turističkih potreba; razvoj partnerstava za razmenu informacija, istraživanja i razmenu iskustava između zaposlenih i onih koji su zainteresovani za slične predele.

Međutim, moguća je pojava i *negativnih uticaja*, i to: bez državnog plana namene zemljišta, razvoj turizma može da ošteti izuzetne univerzalne vrednosti predela; takav slučaj je izgradnja lokalnih hotela u neposrednoj blizini osetljivog lokaliteta svetske kulturne baštine, *Pamukkale* u Turskoj.

Prihod od turizma može da uništi tradicionalne fizički i kadrovski zahtevne industrije, jer turizam donosi lakšu zaradu. Na primer, mladi ljudi iz *Cinque Terre* mogu da zarade više od izdavanja soba turistima u selima nego radeći težak posao u terasastim vinogradima na strmim padinama; mladi ljudi na Filipinima radije idu u grad da nađu posao nego da rade kao vodiči turistima po poljima pirinča ili da rade u tim poljima.

Turisti takođe prekidaju svojim posetama rad i koriste predeo kao turističku atrakciju u slučaju terasastih vinograda, ili krađu delove istorijskih tkanina i koriste ih u druge svrhe.

Rast broja turista može da dovede do gubitka autentičnosti u lokalnim navikama i ponašanju, kao što je zahtevanje privatnosti za kulturne aktivnosti koje su zasnovane na zajednici, i nisu predmet javnog angažovanja za široku publiku; takođe mogu da dovedu do izmena u izvornim oblicima građevina radi podizanja stepena privatnosti, kao što je slučaj sa mestom *Vlkolínec* u planinama Slovačke.

Turizam u kulturnim predelima nameće dileme jer može da dovede do razaranja kulturnog nasleđa, ali je i alat za ekonomski razvoj, izgradnju kapaciteta u zajednici i lično obrazovanje i uživanje. Turizam kao industrija novijeg doba može da vrši mali uticaj na kulturni predeo, a može s druge strane da pomogne u prelasku na složenije i raznovrsnije ekonomske baze u nekim zajednicama, a naročito onim zajednicama koje žive daleko od gradskih centara. Oblici doprinosa ekonomskom razvoju, planiranju u životnoj sredini, odnosima između životne sredine i ekonomije i standarda moraju se dalje istražiti – to su istraživanja koja se odnose na povraćaj koristi lokalnim zajednicama, promociju autentičnih lokalnih proizvoda, strateško partnerstvo u pružanju usluga prevoza i smeštaja.

Turizam takođe nudi glavni način za društvenu procenu vrednosti kulturnih predela svetske baštine. Turistička politika kulturnih predela mora biti izvedena iz politike očuvanja kulturnih vrednosti tih predela. U načelima ICOMOS Povelje kulturnog turizma iz 1999. godine, navodi se sledeće: „Dinamički odnos između kulturne baštine i turizma treba da bude uspostavljen kako bi se ostvarila održiva budućnost za njih“.

Postoje opšti principi, kao primeri najbolje prakse u kulturnom turizmu, koji se mogu koristiti kao vodič kako za turističke operatere, tako i za upravljače kulturne baštine. U nastavku su dati neki principi uspešnog turizma u mestima od kulturnog značaja, odnosno Vodič priređen od strane Australijske Komisije za baštinu i Istraživačkog centra za saradnju u oblasti održivog turizma (Pedersen, 2001):

1. Prepoznati značaj mesta kulturnog nasleđa;
2. Starati se o mestima kulturnog nasleđa
3. Razviti uzajamno korisno partnerstvo
4. Uključiti pitanja nasleđa u poslovno planiranje
5. Investirati u lokalno stanovništvo i njihovo mesto

6. Odgovorno tržište i promocija kulturno-turističkog proizvoda
7. Obezbediti iskustva visokog kvaliteta posetiocima
8. Poštovati prava i obaveze starosedelaca

Kako nasleđe nije materijalni, kulturni obnovljivi resurs, upravljači ovih kulturnih predela, imaju primarnu dužnost, često sadržanu u zakonodavstvu, da zaštite i sačuvaju svoju imovinu i prezentuju ih za zadovoljstvo posetilaca. Mnogi takođe imaju obavezu da podignu prihode od mesta kako bi nadoknadili neke troškove upravljanja. Zbog toga su informacije o lokaciji i pristupu kulturnim dobrima od fundamentalnog značaja.

Interpretacija vrednosti kulturnog nasleđa u obrazovne svrhe ili za lično uživanje je značajan način izgradnje javne podrške za očuvanje nasleđa. Zbog kulturnih protokola i trošnosti (osetljivosti) kulturnih resursa, pristup nekim oblastima mora biti ograničen. Zaštita i očuvanje kulturnog nasleđa treba da imaju prednost u odnosu na druge aktivnosti, ali i opravdanost u okviru društvenog, političkog, ekonomskog i kulturnog stanovišta. Ovo ima efekte za turističke operatere koji imaju pristupačno tržište samo tokom određenih godišnjih doba, praznika ili proslava. Međutim, upravljač kulturne baštine mora da ugovara turističke aranžmane koji obezbeđuju održivost resursa. U tom smislu, upravljači kulturnih predela i spoljni turoperatori moraju da postignu dogovor o tome da način interpretacije i ekonomska propaganda, tip i položaj objekata koji se posećuju bude određen brojem posetilaca. U mnogim zaštićenim područjima turistički operateri podležu režimu dozvola koji pokušava da kontroliše broj turista, njihovo ponašanje i kvalitet ponuđene interpretacije i prezentacije područja. Licenciranje je koristan način kontrole kvaliteta iskustva posetilaca koji uživaju na licu mesta, kao i za generisanje prihoda kroz licence i turističke takse.

Iako neke zajednice ne cene izuzetne univerzalne vrednosti svog lokalnog mesta i njegove globalne veze, mnoga svojstva kulturnih dobara su veoma cenjena od strane lokalnih zajednica koje su prirodno zaštitinički nastrojena prema ovim mestima. Zato je veoma važno da se u svakom projektu na početku ustanove potrebe i interesi lokalne zajednice i značaj tog mesta iz lokalne perspektive.

Da bi se to uradilo, turoperateri ili organi upravljanja treba da razmotre sledeća pitanja:

- priče i usmena predanja o mestu, njegovom značaju i istoriji;
- funkcije i upotrebe mesta i njegovih delova;

- kako se mesto razvija kroz vreme;
- odnos ljudi prema mestu i njegovom okruženju;
- odnos i veza mesta sa drugim područjima.

Imperativ je da lokalna zajednica koja je domaćin, ima aktivnu ulogu i učešće u planiranju, razvoju i implementaciji projekata u oblasti kulturnog turizma. Lokalna zajednica često igra dvostruku ulogu i na strani ponude i na strani tražnje za kulturno-turističkim proizvodom, autentičnim proizvodom koji nudi lokalno stanovništvo koristeći svoje zanate i u skladu sa njihovim običajima. Aktivno uključivanje lokalnog stanovništva u sve procese planiranja, osiguraće da turističke aktivnosti ne budu prihvatljive samo u odnosu na ciljeve i težnje zajednice, već da budu u stanju da preuzmu i odražavaju suštinu mesta i njegovih građana.

U XXI veku turističko tržište će staviti sve veći značaj na uživanju autentičnih iskustava, što će zahtevati autentične postavke, autentične objekte i priče, i ukoliko je moguće vodiča ili pripovedača koji živi u okruženju i poseduje objekte. Zbog toga, koristeći lokalno stanovništvo u interpretaciji svog nasleđa verovatno će dovesti do visokog zadovoljstva i povećanja broja posetilaca. Uspeh lokalnog stanovništva u privlačenju posetilaca često će dovesti do uspeha u privlačenju drugih tržišta posetiocima. Ako lokalni stanovnici imaju aktivno učešće i vlasništvo nad kulturnim nasleđem, turističke aktivnosti će omogućiti ne samo prenošenje znanja posetiocima, već i aktivnu ulogu volontera i podršku zainteresovanih strana.

6.4.2. Kulturni turizam kao faktor održivog ekonomskog razvoja

Interesovanje za kulturu i kulturne programe je u neprestanom porastu. Brojni pokazatelji ukazuju da je kulturni turizam važna grana industrije turizma. Svetska turistička organizacija navodi da je procenat međunarodnih putovanja, odnosno broj turista u kulturnom turizmu porastao sa 37% u 1995. na 40% u 2004. godini. Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD) u izveštaju iz 2009. godine, potvrđuje da kulturni turizam u 2007. godini predstavlja motiv za skoro 360 miliona međunarodnih turističkih putovanja, što čini

oko 40% celokupnog svetskog turizma.⁷⁴ U istom izveštaju OECD-a, navodi se da su glavni faktori za razvoj kulture i politike turizma sledeći:

- Očuvanje kulturne baštine i njena valorizacija;
- Ekonomski razvoj i zapošljavanje;
- Fizički i ekonomski oporavak;
- Jačanje i/ili diversifikacija turizma;
- Zadržavanje lokalnog stanovništva;
- Razvijanje kulturnog razumevanja.

Kulturni turizam je pre svega oblik privrednog razvoja koji se zasniva na eksploataciji kulturnih resursa. Međutim, iako se vezuje za ekonomsku aktivnost, kulturni turizam predstavlja i način na koji pojedinci i društva mogu da pristupe i steknu uvid i u neka druga mesta i njihovu prošlost. Kroz iskustvo, obrazovanje i razonodu, kulturni turizam može biti oslobađajuće sredstvo za sticanje i razmenu u intelektualnom, emocionalnom i duhovnom smislu. To je ustvari kretanje i razmena ljudi koji razlikuju kulturni turizam od drugih oblika globalne trgovine i ekonomskog razvoja.

Putovanja i turizam, zajedno sa ostalim sredstvima javnog informisanja, uticali su na podizanje javne svesti o bogatom kulturnom diverzitetu širom sveta. U skladu s tim, sve više se prepoznaje činjenica da bavljenje kulturom i njeno doživljavanje nisu više marginalne aktivnosti u odnosu na druge aspekte društvenog, političkog i ekonomskog života. Više nego ikad, postajemo svesni vrednosti kulture koja zauzima svoje mesto kao kamen temeljac ekonomije i drugih razvojnih programa. Turizam je važan element međudržavnih „kulturnih ekonomija“ ili ekonomija kulture, u tome što pruža i povezuje novu publiku i stvara nove pritiske i nove mogućnosti.

Jedna od najznačajnijih karakteristika razvoja još od sredine 20. veka bila je mobilizacija turizma kao poželjnog oblika ekonomskog razvoja na lokalnom, regionalnom i nacionalnom nivou (UNESCO & Government of Italy 1999). Zaista, mnoge multilateralne i vladine organizacije su odlučno integrisale turizam u strategije ekonomskog razvoja,

---

⁷⁴ OECD (2009), *The Impact of Culture on Tourism*, OECD Publishing, Paris, <http://dx.doi.org/10.1787/9789264040731-en>

prepoznajući njegov potencijal i kao odgovor na određene kritične trenutke. U razvijenim i zemljama u razvoju brzo restrukturiranje i deskaliranje proizvodnog sektora zbog tehnološkog napretka, otvaranje novih tržišta jeftine radne snage u zemljama u razvoju, dovela je do zatvaranja mnogobrojnih fabričkih postrojenja, gubitka radnih mesta, promena u društvenim odnosima, u životnoj sredini i predelima.

Slično tome, promene u poljoprivrednoj i ribolovnoj praksi koje su rezultat intenziviranja poljoprivrede i ribolova, ukidanje subvencija i tržišnih sila, doveli su do propadanja ruralnih područja, depopulacije stanovništva i degradacije predela. Takvi slučajevi su primorali zemlje da traže alternativne izvore prihoda i zapošljavanja.

Turizam je u stanju da generiše prihode kao i relativno isplativo zapošljavanje koje se zasniva na prethodno neistraženim resursima prirode i kulture. Dok su za obezbeđivanje turističke infrastrukture potrebni državna subvencija i intervencija, već dugo vremena, postoje izvesne prepreke za ulazak privatnog u turistički sektor, kroz domaća preduzeća ili putem stranih ulaganja, kako bi se obezbedio kapital. Istovremeno, razvoj informacionih tehnologija i isplativih inovacija u transportu, doprineli su izvesnim poboljšanjima, kao i promene u društvenoj strukturi i društvenom životu koje su stvorile potražnju za rekreativnim aktivnostima uopšte i za različiti skup određenih turističkih proizvoda.

U zemljama u razvoju turizam je važan pokretač ekonomskog razvoja, ali faktori koji dovode do toga su različitog porekla. Mnoge zemlje koje se suočavaju sa problemima siromaštva, u turizmu vide sredstvo za generisanje stranih investicija i razmenu. U pozitivnom smislu, turizam nudi održivi način razvoja, ali za mnoge zemlje u razvoju sa ograničenim resursima i sa lošim kvalitetom i degradacijom životne sredine, kulture, nasleđa i prirode, sporno pitanje je šta je ostalo da se razvija. Međutim, bez finansijskih sredstava za investicije u javnom ili privatnom sektoru, razvoj turizma vođen je od spoljnih investitora iz razvijenog sveta, koji stremi ka povoljnoj finansijskoj klimi i generalno slabim regulatornim okvirima u vezi sa ekološkim i socijalnim uticajima turizma. Važno je istaći da za razliku od razvoja turizma u razvijenom svetu, tržišta se uglavnom nalaze van zemlje domaćina (Robinson i Picard, 2006).

Rast tražnje za kulturnim turizmom, stimuliše razvoj mnogih novih kulturnih znamenitosti i marketinških strategija, kako da se različite zemlje i regioni takmiče za udeo u ovom unosnom tržištu. Na primer, procenjuje se da je broj muzeja u Španiji porastao za 100%

u proteklih 20 godina. Barcelona kao jedna od vodećih *city break* destinacija u Evropi, u poslednjih nekoliko godina, izabrala je kulturni turizam kao glavnu oblast razvoja i imala kao rezultat porast poseta kulturnim atrakcijama sa 4 miliona godišnje u 1994. godini na 13,2 miliona u 2005. godini. Turisti sada čine 71% svih prijema posetilaca kulturnim atrakcijama u gradu. Da bi uspeali na ovom tržištu, određena područja treba da imaju ne samo dobru ponudu kulturnih atrakcija i događaja, već i da budu u stanju da ispune oštru međunarodnu konkurenciju kroz efikasan marketing. Ovo zauzvrat zahteva jasno razumevanje strukture i potreba na kulturnoturističkom tržištu, kao i razvoju kulturnih proizvoda koji mogu da zadovolje potrebe tržišta.⁷⁵ Osmišljavanjem kulturno-turističkog proizvoda obogaćuje se osnovni proizvod, odnosno imidž odredišta, povećava potrošnja, dužina boravka turista i zadovoljstvo njihovim boravkom. Posledica takvih trendova je ponovna poseta turista određenoj turističkoj destinaciji, što pored ostalog, doprinosi ekonomskom razvoju te destinacije.

Kulturno-turistička i ekonomska vrednost resursa ocenjuje se na osnovu stepena atraktivnosti, estetskog utiska, osobnosti, znamenitosti, ali i povoljnosti geografskog položaja, udaljenosti i saobraćajne povezanosti s emitivnim turističkim tržištima, veličinom izvora tražnje, položajem resursa u odnosu na glavne turističke tokove i konkurentne i komplementarne turističke prostore (McKercher i du Cros, 2002: 47).

Zahvaljujući razvoju turizma stimuliše se lokalna, odnosno regionalna tražnja i otvaraju se mogućnosti razvoja novih tržišnih segmenata. Od turizma, kultura dobija dodatni izvor prihoda, proširuju se tržišta i stvaraju novi segmenti posetilaca, podstiče se profesionalno upravljanje kulturnim dobrima i njihov marketing, omogućuje se bolja kontrola nad korišćenjem kulturnih potencijala, a među lokalnim stanovništvom stvara se bolji imidž kulture (DEMONJA, 2011:182-183). Zadatak destinacijskog menadžmenta je da potencijalnim turistima obezbedi uslugu koja će zadovoljiti njihove kriterijume i isporučiti

---

⁷⁵ Studija: Uticaj evropskih kulturnih ruta na inovativnost i kompetitivnost malih i srednjih preduzeća (Impact of European Cultural Routes on SMEs' innovation and competitiveness), je zajednički pokrenuta od strane Evropske komisije (European Commission EC) i Saveta Evrope (Council of Europe) u septembru 2010. godine. Ova studija je finansirana u okviru okvirnog Programa Evropske komisije za kompetitivnost i inovativnost (the European Commission's Competitiveness and Innovation Framework programme CIP), čiji je cilj da podstiče kompetitivnost preduzeća u Evropi. http://ec.europa.eu/cip/index_en.htm.

vrednost u smislu autentičnog iskustva i doživljaja. Po Ćiriću (2011:23) „zadovoljni turista može postati deo destinacijskog marketing menadžmenta prenošenjem pozitivnih iskustava o destinaciji ostalim korisnicima. Nezadovoljan potrošač svoje nezadovoljstvo izražava u proseku desetorici ili čak većem broju ljudi. Na taj način stvorena je negativna *word of mouth* komunikacija i neće se moći savladati uz pomoć ekonomske propagande.“

Pored niza pozitivnih uticaja turizma na kulturu, neminovni su i negativni uticaji, čije posledice mogu biti dalekosežnih razmera. Turizam može fizički negativno uticati na kulturno nasleđe, pa u nekim destinacijama turisti nisu poželjni jer previše traže autentično kulturno iskustvo što može vrlo osetljiva područja otvoriti vrlo opasnom masovnom turizmu. Po Pančić Kombolu (2006:212), „ključno pitanje u odnosu kulture i turizma je do koje mere stanovništvo pojedinih mesta ili područja održava kontrolu nad vlastitom kulturom i proizvodima koji iz nje proizilaze – čija se kultura prodaje i kome“. Razvoj kulturnog turizma u budućnosti zavisice od kvaliteta kulturnih resursa, ali i od očuvanosti istih, posebno materijalnih. Opasnost od nekontrolisanog razvoja turizma je iscrpljivanje motiva kulture određene lokalne zajednice, ali i menjanje dobara pod uticajem kultura zajednica iz kojih turisti dolaze.

Činjenica je da međuzavisnost između turizma i kulture postoji. Međutim, pozitivni rezultati interakcije kulture i turizma mogu biti realizovani ukoliko se uvažavaju principi održivog razvoja.

U cilju merenja i praćenja efekata kulturnog turizma na ekološku i socio-ekonomsku dimenziju, prostorni planeri i upravljači zahtevaju pouzdane podatke koji se mogu dobiti pomoću pravih indikatora. Postoji veliki broj indikatora koji se mogu koristiti u zavisnosti od toga koji parametri se prate, a Svetska turistička organizacija WTO preporučuje indikatore za održivi razvoj kulturne turističke destinacije. Ovde će se navesti ona grupa indikatora koja je pogodna za kulturni turizam. Oni su grupisani u odnosu na tri dimenzije održivog razvoja: socijalnu, ekonomsku i ekološku (WTO, 2004). Evropska asocijacija istorijskih gradova i regiona, istakla je sledeće principe održivog kulturnog razvoja:

- Obratiti pažnju na klimatske promene kao najveći globalni problem, odnosno pokušati da se smanji emisija ugljen-dioksida (CO₂)
- Obratiti pažnju na suštinske vrednosti kulturne baštine istorijskih gradova

- Pokazati poštovanje i divljenje prema realnosti i istinitosti, izuzetnim osobinama, ljudskim pravima i verovanjima lokalnih kultura i dati podršku kulturnom turizmu
- Kulturni turizam kao ekonomski važna aktivnost treba da doprinese globalnim planovima i programima održivog razvoja
- Dati prednost zaštiti i očuvanju kulturnog nasleđa i doprineti njihovom ostvarenju
- Uzeti u obzir potrebe lokalnih i domaćinskih zajednica i uključiti ih u razvoj i planiranje
- Ispravnost i pravičnost su od ključnog značaja za dugoročnu održivost, i kulturni turizam treba da obezbedi ravnopravne koristi lokalnim zajednicama
- Efikasno i efektivno upravljanje zahteva dobro organizovanu akciju svih lokalnih aktera, uključujući lokalnu vlast i politiku, lokalne grupe ljudi i preduzeća, koji moraju biti uključeni u razvoj kulturnog turizma
- Kulturni turizam mora da reaguje i odgovori na neke nedostatke posetilaca i da pomogne u postizanju visoko kvalitetnog doživljaja posetiocima
- Uticaj turizma treba procenjivati u odnosu na vrednosti potrošača i proizvođača
- Upravljanje i razvoj kulturnog turizma treba da reaguje na promene bilo kakve vrste.

Imajući u vidu tri dimenzije održivosti, postoje tri moguće grupe negativnih uticaja kulturnog turizma. Za svaku od grupa treba naći dovoljan broj odgovarajućih indikatora.

Socijalna dimenzija održivog kulturnog turizma treba da obezbedi koristi kako za lokalnu zajednicu i lokalnu kulturu, materijalna i nematerijalna kulturna dobra. Pažljivo praćenje efekata kulturnog turizma koji koriste indikatore kao što su (kapacitet transportnih usluga, zadovoljstvo turista bezbednošću destinacije, socijalna nosivost, autentična prezentacija kulturnog nasleđa, očuvanje kulturne tradicije, kulturna edukacija, nivo zadovoljstva životom zajednice u celini, efekat raspoloživih prihoda) moglo bi da signalizira moguće pretnje kulturnom identitetu domaćinske zajednice, same kulturne baštine i dobrobiti lokalnog stanovništva (Kim et al, 2013).

Ekonomija kulturnog turizma je održiva kada se ekonomske potrebe lokalne zajednice usklade sa ekonomskim mogućnostima kulturnih turista. To se može postići uz visok kvalitet kulturno-turističkog proizvoda, uključujući i kulturni deo (kulturne rute, muzeji, galerije),

turistički deo (smeštaj, prevoz, razonoda) i institucionalne preduslove za razvoj kulturnog turizma određene destinacije (zakoni, propisi, javne cene i državne subvencije).

Održivost životne sredine može se postići uvažavanjem kapaciteta ekosistema i prepoznavanjem mogućih pretnji ekosistemu. Zaštita prirodnog ekosistema treba da obuhvati upravljanje energijom, upravljanje vodama, upravljanje otpadom i upravljanje atmosferskim zagađenjem, procenu uticaja objekata i infrastrukture, a posebno intenzitet upotrebe. Ovi alati mogu da olakšaju identifikaciju i pomognu u sprečavanju problema, u procesu donošenja odluka i u uspostavljanju korektivnih mera kada je to potrebno.

Koncept održivog razvoja turizma – iz prethodnog je očigledno da nekontrolisani razvoj turizma ima negativne efekte na životnu sredinu. Upravo zbog tih negativnih efekata turizma na sredinu u literaturi se često ističe da je turistička industrija postala jedan od glavnih faktora ekološke destrukcije prirodne životne sredine. Sa druge strane, zapaža se da istovremeno sa sve većim narušavanjem životne sredine raste i svesnost o potrebi njenog očuvanja i zaštite, te se tako i kao rezultat tog osveščivanja razvio koncept održivog razvoja turizma. Naime, radi se o konceptu čiji se nastanak vezuje za tzv. „Agendu 21“ koju su 1992. godine usvojile 182 zemlje na Svetskom samitu Konferencije Ujedinjenih nacija o prirodnom okruženju i razvoju, a koja se bavi najvažnijim problemima vezanim za oblast životne sredine. Zapravo reč je o usvajanju programa akcija i mera sa ciljem postizanja održivog razvoja planete u XXI veku, koji se između ostalog odnosi i na razvoj turističke industrije. Dokumentat „Agenda 21 za turističku privredu“ predstavlja program aktivnosti u oblasti putovanja i turizma. Zahvaljujući ovom dokumentu, svim učesnicima u turizmu su definisane oblasti delovanja kao i potrebne aktivnosti radi zaštite životne sredine, očuvanja ekološke raznovrsnosti i razvoja održivog turizma. Kao neke od prioriternih oblasti delovanja su istaknute sledeće oblasti: smanjenje kao i upravljanje otpadnim vodama, opasne materije, transport prilagođen aktivizmu ljudskih potreba, planiranje i upravljanje zemljištem i druge. Dakle, radi se o aktivnostima koje podrazumevaju razvijanje svesti upravljanja otpadom, ponovna upotreba i reciklaža, energetska efikasnost, upravljanje resursima čiste vode, nivoa ekoloske svesti turističkih preduzeća. Može se reći da je upravo od momenta donošenja „Agende 21“ koncept održivog razvoja turizma postao aktuelan i prisutniji u svetu. Iako neophodne, ove aktivnosti nisu dovoljne za razvoj održivog turizma. Pre svega, neophodna je podrška i pomoć to jest aktivno učešće lokalnog stanovništva u aktivnostima na očuvanju

predela. Primena ovog koncepta treba da obezbedi „unapređenje kvaliteta turističkog proizvoda na bazi zaštite prirodnih i kulturnih dobara“.

6.4.3. Kulturne rute kao savremen koncept u održivoj zaštiti kulturnog nasleđa

Pojam istorijski spomenik je od svog prvobitnog značenja izolovanog iz konteksta, vremenom evoluirao i proširio, tako da pored artefakata obuhvata i istorijske gradove, arheološke lokalitete, javne radove, kulturno-istorijske spomenike i celine, prirodna i kulturna dobra i predele koji predstavljaju kulturno nasleđe u širem smislu. Eliminacija hronoloških barijera i priznavanje važnosti drugim manifestacijama kulture koje uključuju i industrijsku i tehnološku oblast, otvorila je put za procenu novih elemenata kao sastavnih komponenti kulturne baštine. Ovaj opširniji pojam zahteva novi pristup njihovoj revitalizaciji u širem smislu, kako bi se prezentovale njihove osobine i sačuvali značajni odnosi sa kulturno-istorijskim okruženjem. U okviru ovog savremenog koncepta, uvode se kulturne rute kao kvalitativno novi pristup u očuvanju kulturnog nasleđa.

Prema definiciji usvojenoj na 15. zasedanju Generalne skupštine ICOMOS i naučnog simpozijuma pod nazivom „Monument and sites in their setting – conserving cultural heritage in changing townscapes and landscapes“ održanom u Kini 2005. godine, kulturna ruta predstavlja fizički opipljivu deonicu u prostoru koja obuhvata inventar materijalnih i nematerijalnih, kulturnih i istorijskih elemenata, povezanih tematski, konceptualno ili definicijom kao i identifikacijom lokacija postojećih kulturnih dobara, povezanih u tačkastoj, linearnoj ili regionalnoj strukturi, koji unutar jedinstvenog konteksta rute stvaraju obeleženu i interpretiranu kontinuiranu celinu.⁷⁶

U okviru *ICOMOS-ove Povelje o kulturnim rutama* (*The ICOMOS charter on Cultural Routes, International Scientific Committee on Cultural Routes (CIIC) of ICOMOS, Québec Canada, 2008*), data je opširna definicija kulturne rute, prema kojoj kulturna ruta predstavlja komunikacijsku rutu, kopnenog, vodenog ili drugog tipa, fizički razgraničenu i sa karakterističnom, dinamičnom i istorijskom funkcionalnošću, koja mora da ispuni određene uslove:

---

⁷⁶ A consideration on the definition of the setting and management protection measures for cultural routes, ICOMOS, Scientific Symposium, Xian 2005. <http://www.international.icomos.org/xian2005/papers.htm>

- a) “Kulturna ruta mora razvijati i odražavati interaktivna kretanja ljudi, isto tako uspešno kao i multidimenzionalnu, kontinuiranu i recipročnu razmenu dobara, ideja, i kulturnih vrednosti među narodima, državama, regionima ili kontinentima tokom značajnih istorijskih razdoblja;
- b) Na taj način, kulturna ruta mora promovisati interkulturalna ukrštanja u prostoru i vremenu, što se odražava na materijalnu i nematerijalnu kulturnu baštinu;
- c) Kulturna ruta mora biti integrisana u dinamički sistem istorijskih odnosa i sa njima povezanih kulturnih dobara“.⁷⁷

U Povelji se dalje navodi da: „kulture rute predstavljaju interaktivne, dinamičke i evolutivne procese ljudskih interkulturalnih veza koje reflektuju bogatu raznolikost uticaja različitih naroda na kulturnu baštinu”. Koncept kulturnih ruta nije u suprotnosti niti se podudara sa drugim kategorijama kulturnih dobara koja konstituišu rutu – spomenici, istorijski gradovi, kulturni predeli, industrijsko nasleđe i dr., već se ove kategorije uključuju u zajednički sistem koji naglašava značaj svih svojih konstitutivnih delova.⁷⁸

U Povelji su takođe definisani i elementi na kojima se kulturna ruta zasniva: prirodni i/ili kulturni kontekst, očuvano kulturno i nematerijalno nasleđe, međukulturalni značaj rute u celini, dinamični karakter različitih međukulturalnih uticaja i njihovih efekata i okruženje kao geografski uslovljen prostorni obuhvat rute. Kulturne rute se mogu klasifikovati u odnosu na: prostorni obuhvat (lokalni, regionalni, nacionalni, kontinentalni i međukontinentalni), kulturni obuhvat (regionalni i međuregionalni), njihove ciljeve i funkciju (socijalna, ekonomska, politička ili kulturalna funkcija ili multidimenzionalni kontekst), vreme trajanja (rute koje se razvijaju i rute koje su van funkcije), morfološku strukturu (linearna, kružna, radijalna, itd.) i prirodno okruženju (kontinentalno, vodeno ili kombinovano okruženje).

Širok dijapazon karaktera nasleđa i tipova kulturnih staza, osetljivost očuvanja kulturnog nasleđa i njenog okruženja, ali i potencijalnih uticaja planiranih intervencija i aktivnosti na vrednosti kulturne rute zahtevaju multidisciplinarni pristup u uspostavljanju i planiranju kulturnih ruta (Vasiljević *et al.*, 2014).

Kulturne rute kao savremen koncept interpretacije kulturnog i prirodnog nasleđa širom Evrope, razvijaju se poslednjih tridesetak godina, što je rezultiralo donošenjem brojnih

⁷⁷ ICOMOS Povelja o kulturnim rutama (The ICOMOS charter on Cultural Routes, International Scientific Committee on Cultural Routes (CIIC) of ICOMOS, 2008), http://www.icomos.org/charters/culturalroutes_e.pdf

⁷⁸ ICOMOS Povelja o kulturnim rutama, 2008, str. 1

povelja, dokumenata i preporuka od strane međunarodnih organizacija koja se bave zaštitom kulturnog nasleđa (ICOMOS, Savet Evrope).

U svetskoj praksi, putevi kulture predstavljaju novu kategoriju kulturnog dobra kojima se kulturno nasleđe istovremeno štiti i razvija u skladu sa održivim razvojem, razmatra u širem kulturnom i regionalnom kontekstu, ali i omogućava razumevanje obeležja kulturnog i istorijskog razvoja poput tradicije, umetnosti, predela, jezika, spiritualnih, religijskih i drugih nematerijalnih vrednosti koje čine jednu zajednicu. Konstitutivne elemente kulturnih ruta karakteriše raznolikost i tematska povezanost, a upravo zbog toga studija i upravljanje kulturnim rutama zahteva multidisciplinarni pristup uz uvažavanje međunarodnih povelja i preporuka u oblasti zaštite nasleđa, koji će produbiti sveukupno znanje o njenim konstitutivnim elementima. (Obradović, 2010).

ICOMOS-ova Povelja o kulturnim rutama, se pored ostalih segmenata, bavi kulturnim rutama i sa aspekta održivosti. Kulturne rute se prepoznaju kao faktor održivog razvoja, koje mogu poslužiti za promovisanje aktivnosti od društvenog i ekonomskog značaja. U Povelji se preporučuje da se rukovođenje projektima kulturnih ruta sprovodi koordinisanim aktivnostima koji se tiču zaštite, očuvanja, održivog razvoja i održivog kulturnog turizma. Osim toga neophodno je uspostaviti određen sistem zaštite kulturnih ruta od prirodnih katastrofa i svih vrsta rizika koji mogu uticati na celovitost, autentičnost i značaj kulturne rute, i uz mere kontrole i nadzora kako bi se sprečio negativan uticaj kulturnog turizma.

Savet Evrope (Council of Europe) 1987. godine usvaja *Program kulturnih ruta* sa ciljem da ukaže na značaj evropskog nasleđa, odnosno da je identitet i nasleđe različitih evropskih zemalja, ujedno i zajedničko nasleđe Evrope. Ključni ciljevi Programa kulturnih ruta Saveta Evrope su: podizanje svesti o evropskom kulturnom identitetu i evropskom građanstvu, promovisanje interkulturalnog i interreligijskog dijaloga kroz bolje razumevanje evropske istorije, čuvanje i promovisanje kulturnog i istorijskog nasleđa, isticanje turizma zasnovanog na kulturi i održivom razvoju. Ova rezolucija posebno naglašava kulturno i istorijsko nasleđe kao osnovu za poboljšanje životnog standarda i pokretače socijalnog, ekonomskog i kulturnog razvoja.⁷⁹

---

⁷⁹ Program kulturnih ruta Saveta Evrope, 1987 (The Cultural Routes programme of the Council of Europe, 1987) http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/culture/routes/default_en.asp

Savet Evrope je doneo i niz rezolucija koje tretiraju odnos turizma, kulturnog nasleđa i održivog razvoja, a od naročitog značaja za kulturne rute jeste *Rezolucija o kulturnim rutama CM/Res (2007)12 (Resolution CM/ RES (2007)12 on the Cultural Routes of the Council of Europe, 2007)*, usvojena 2007. godine od strane Komiteta ministara Saveta Evrope, u kojoj se prvi put kulturno nasleđe razmatra u sklopu celine kulturne rute, uz uključivanje aspekta održivog razvoja. U Rezoluciji se naglašava da kulturne rute Saveta Evrope predstavljaju evropske vrednosti, zajedništvo evropskog kulturnog nasleđa i saradnju evropskih zemalja u oblastima istraživanja, unapređenja kulturne baštine, kulturne i obrazovne razmene mladih, kulturnog turizma i održivog razvoja. Istovremeno sa Rezolucijom, usvojene su i Dopune u vidu normi, kao formalni okvir za implementaciju Programa kulturnih ruta Saveta Evrope. Iz ovih normi proizilazi set kriterijuma koje mora da ispuni projekat kulturne rute da bi se kvalifikovao za Program kulturnih ruta Saveta Evrope, zatim se navode kriterijumi za prioritetne oblasti aktivnosti i mreže učesnika u ovim projektima i, na kraju, odobrava sertifikat *Kulturne rute Saveta Evrope*. Očekuje se da projekti kulturne rute Saveta Evrope ispune sledeće zahteve:

1. Promovisanje evropskih vrednosti;
2. Učešće multidisciplinarnih eksperata iz različitih regiona Evrope;
3. Ilustrovanje evropskog sećanja, istorije, nasleđa i raznolikosti;
4. Omogućavanje kulturne i obrazovne razmene mladih ljudi;
5. Iniciranje inovativnih projekata u oblasti kulturnog turizma i održivog kulturnog razvoja;
6. Razvijanje turističkih proizvoda u partnerstvu sa turističkim agencijama i operatorima;
7. Implementacija dugoročnih, multidisciplinarnih, kooperativnih projekata.

Savet Evrope je uspostavio pet prioritetnih oblasti aktivnosti koje treba da budu pokrivena tematskim projektima kulturnih ruta. Peta oblast se tiče kulturnog turizma i održivog kulturnog razvoja, a glavne aktivnosti koje su predviđene su medijska promocija dijaloga, ruralnih i urbanih kultura različitih regiona Evrope, većinskih i manjinskih

zajednica, domaćih i imigrantskih kultura, Evrope i drugih kontinenata, čime se podiže svest društva o neophodnosti zaštite kulturnog nasleđa kao resursa održivog razvoja.

Obaveze Saveta Evrope u pogledu kulturnih ruta, su definisanje politike programa kulturnih ruta, usvajanje novih tema i ruta, odobravanje mreže i dodela sertifikata *Kulturna ruta Saveta Evrope* i *Glavna kulturna ruta Saveta Evrope*, u zavisnosti od panevropske razmere projekta. Sertifikaciju kulturnih ruta obavlja tehničko telo – Evropski institut kulturnih ruta (the European Institute of Cultural Routes EICR), osnovan 1998. godine u Luksemburgu. Kada se tema odobri od strane odgovornog Komiteta i sprovedu aktivnosti koje omogućavaju realizovanje projekata, odobrena mreža može dobiti sertifikat *Kulturne rute Saveta Evrope*, kako je predstavljeno u Delu IV Dopune Rezolucije CM/Res(2007)12.

Koncept kulturnih ruta, predstavljen kroz pomenuta dokumenta, ukazuje na njihov značaj u unapređivanju održivog odnosa prema zaštiti i prezentaciji kulturnog nasleđa u kontekstu savremenih strategija planiranja koje se zasnivaju na principima održivog razvoja.

7. JAVNE POLITIKE I UPRAVLJANJE KULTURNIM PREDELOM

Kulturni predeli često odslikavaju posebne tehnike održivog korišćenja zemljišta i ograničenja koja nameće prirodno okruženje. Važan segment takođe predstavlja i specifičan duhovni odnos kulturnog predela i prirode. Zaštita kulturnog predela zauzvrat može da doprinese savremenim tehnikama održivog korišćenja zemljišta i unapređenju prirodnim vrednostima u predelu. Kontinuirana egzistencija tradicionalnih formi korišćenja predela doprinosi očuvanju i unapređenju biološke raznovrsnosti u globalnom kontekstu.

Principi održive zaštite kulturnih predela zasnivaju se na odnosu ljudi prema kulturnom predelu, odnosno ljudi predstavljaju primarne zainteresovane strane u nekom predelu; čovek je u središtu kulturnog predela. Upravljanje se takođe oslanja na uspešan menadžment kao inkluzivan i transparentan proces, a ono se oblikuje dijalogom i saglasnošću između zainteresovanih strana. Vrednost kulturnog predela zasniva se na interakciji ljudi i životne sredine, a fokus upravljanja je na tom odnosu. Težište se takođe odnosi i na ključne promene u cilju očuvanja vrednosti kulturnog predela. Upravljanje se integriše u širi kontekst očuvanja predela. Na kraju, ali ne manje važno, treba naglasiti da uspešno upravljanje doprinosi uspešnosti i održivosti društva u celini.

7. 1. Prioriteti u upravljanju kulturnim predelom

Značaj kulturnog predela ne predstavljaju samo objekti i mesta. Ona su važna zbog značenja i upotrebe koje im ljudi pridaju i zbog vrednosti koje predstavljaju. Takva značenja i upotrebne vrednosti moraju se shvatiti kao deo šireg konteksta kulturne ekologije naših zajednica. Zato je od presudne važnosti da bude usklađen sistem instrumenata i sredstava kojima se ostvaruju ciljevi kulturne politike. Instrumenti kulturne politike treba da obuhvate sve segmente: ekonomske, pravno-političke, vrednosno-idejne, organizacione, humanističke i antropološke. U nacionalnim, regionalnim i lokalnim nivoima javna politika mora definisati određene prioritete i odrediti pravce delovanja.

Principi politike i upravljanja kulturnim predelom zasnivaju ne samo na očuvanju nasleđa i na poboljšanju života pojedinaca već i na unapređenju širih očekivanja društva. Decentralizacija i unapređena lokalna demokratija doprinose društvenoj i kulturnoj dinamici zajednice. Kulturni predeo ne može biti suprotstavljen ciljevima same sredine. Demokratski

mehanizmi participacije treba da omoguće razmenu informacija, javnu diskusiju, konsultacije i dogovaranje sa stanovništvom. Logiku konflikta nije moguće izbeći (svojatanje autentičnosti, rasprava o vrednostima koje generišu prihod, tradicionalistički pristup u investiranju i promociji, scenario neodrživog razvoja i sl). Upravljanje konfliktom tako da on postane konstruktivan u raspravi ostvaruje se precizno definisanim ciljevima i doslednom realizacijom postavljene strategije. Uloga međusobnog poverenja i poštovanja se ostvaruje kontinuiranom konverzacijom, stvaranjem odnosa lojalnosti i investiranjem u ljudske resurse.

Uticaji održivosti kulturnih predela još uvek je nedovoljno istražena tema u stručnoj literaturi o globalnim promenama. Uprkos prepoznavanju kulturnih obrazaca koji su povezani sa svakodnevnim životom nameće se praksa o prekomernoj potrošnji prirodnih i ekonomskih resursa. Međutim, kulturni predeli ne mogu da se posmatraju kao potošno dobro i prepreka u razvoju resursa. Oni su dominantno vezani za održivi razvoj i predstavljaju bitnu komponentu cirkularne ekonomije. Problemi su prisutni prvenstveno u lokalnim zajednicama zbog različitog stepena svesti o kulturnim potrebama i nedovoljne transparentnosti i pravovremenog informisanja. Otuda je prioritet u efikasnijem upravljanju u lokalnim zajednicama koje se postiže permanentnom edukacijom i podizanjem kapaciteta lokalnih lidera, razmenom iskustava i profesionalnim usavršavanjem. Zadatak menadžmenta kulture u narednom periodu jeste da primenom odgovarajućih metoda (sociokulturne animacije, ekonomike kulture i sl.) osmisli odgovarajuću društvenu upotrebu značajnih kulturnih dostignuća, kao osnov kulturnog identiteta grada, regiona, države (Dragičević Šešić M i Stojković B, 2011).

U praksi, akcionim delovanjima, naročito u lokalnim zajednicama u vremenu neuspelih ekonomskih sistema događa se da lokalni lideri ad hoc definišu kulturnu politiku kao i ciljeve delovanja. Principi uspešnog menadžmenta nalažu da je neophodan strateški pristup što je i osnova funkcionisanja menadžmenta u kulturi.

Faze strateškog planiranja su:

1. Određivanje i usvajanje koncepta kulturne politike;
2. Analiza situacije postojeće kulturne prakse;

3. Utvrđivanje razvojnih mogućnosti;
4. Izbor prioriteta područja;
5. Opredeljenja za ključne strategije delovanja;
6. Evaluacija i monitoring.

Najfrekventniji izazovi u upravljanju kulturnim predelom pre svega uključuju nedostatak svesti o značaju upravljanja kulturnim predelom, potrebu za specifičnom i adekvatno prilagođenom edukacijom, primeni politika u poljoprivredi i šumarstvu, upravljanje turizmom, razvoj programa zaštite predela, prevenciju negativnih uticaja i podršku lokalnih zajednica. Poseban izazov predstavlja i nedostatak finansijskih sredstava i njihovo kontinuirano obezbeđivanje. Ovi problemi mogu se prevazići razvojem i unapređenjem specifičnih znanja i tehničkih veština u odnosu na organizacione sposobnosti zajednica da očuvaju i adekvatno upravljaju autohtonim predelom. Kulturni predeli održivo opstaju kroz materijalne i nematerijalne inherentne vrednosti.

Samo oni kulturni predeli koji su oformljeni posebnim tehnikama korišćenja mogu da obezbede održivost diverziteta, uključujući i kulturološki, i mogu da se suprotstave i adekvatno odgovore na izazove klimatskih promena i drugih efekata.

8. POLITIKA OČUVANJA PREDELA U SRBIJI

Raznovrsni, atraktivni i kvalitetni prirodni i kulturni predeli Srbije jedna su od osnovnih vrednosti njene teritorije. Oni predstavljaju pogodnost za kvalitetan život i razvoj, ali i osnovu regionalnog i lokalnog kulturnog identiteta. Međutim, predeli i naselja Srbije izloženi su brojnim negativnim uticajima razvoja zbog čega se njihov kvalitet degradira. To su pre svega: intenziviranje i povećanje stepena poljoprivredne proizvodnje, koji dovode do nestajanja prirodnih staništa i homogenizacije predela, intenziviranje urbanog širenja i razvoja infrastrukture koji ugrožavaju sisteme veza i fragmentiraju predele, neadekvatno lociranje i izgrađivanje turističkih i rekreacionih kompleksa u najvrednijim delovima teritorije (visoko planinski predeli), depopulacija ruralnih predela i napuštanje tradicionalnog načina obrade zemljišta, što za posledicu ima sukcesiju šuma na prirodnim staništima i promenu karaktera predela. Fizička struktura urbanih i ruralnih naselja Srbije doživljava očigledne transformacije kao što su: nekontrolisano širenje gradova i povećanje površine izgrađivanja periurbanih oblasti, opadanje kvaliteta urbanih područja smanjenjem i zagrađivanjem otvorenih i zelenih prostora, neartikulisanim i neadekvatnim razvojem prostora, opadanje kvaliteta fizičke strukture ruralnih naselja usled depopulacije.

Srbija je potpisala Evropsku konvenciju o predelu 2007. godine, a posle toga je ratifikovala 2011. godine (*Službeni glasnik RS, Međunarodni ugovori, br. 4/11*). Prihvatanjem Konvencije, Republika Srbija se pridružila zemljama koje su pokazale brigu o održivom razvoju i razumevanje za vrednost evropskog kulturnog i prirodnog nasleđa, kao temelja evropskog identiteta, čemu i sama pripada.

Ako analiziramo aktuelno zakonodavstvo, *Zakon o zaštiti prirode (Službeni glasnik RS, br. 36/2009 i 88/2010)*, predstavlja centralnu tačku zakonskog okvira koji se tiče zaštite i očuvanja predela Srbije. Ovaj zakon razvija sistem za integrisanu zaštitu životne sredine, kao i razvoj mera i instrumenata koji bi pomogli trajnom upravljanju prirodnim resursima i kulturnim nasleđem. Pojam predela formalno je istaknut u okviru principa životne sredine, i tesno je povezan sa pojmom prirodnog nasleđa. Zakon utvrđuje obaveze u pogledu zaštite predeonih vrednosti i njihovih osobina u okviru šireg polja mera zaštite životne sredine (Maksin i Milijić, 2010). U članu 26, *Zakon o zaštiti prirode* definiše da zaštita predela podrazumeva planiranje i sprovođenje mera kojima se sprečavaju neželjene promene,

narušavanje ili uništenje značajnih obeležja predela, njihove raznovrsnosti, jedinstvenosti i estetskih vrednosti i omogućavanje tradicionalnog načina korišćenja predela. Isti član naglašava da se predeli, prema svojim prirodnim i stvorenim obeležjima, razvrstavaju u predeone tipove koji izražavaju raznolikost prirodne i kulturne baštine.

Pored navedenog, potrebno je istaći još neke zakonske instrumente koji su važni za planiranje, upravljanje i zaštitu predela, kao što su: Uredba o ekološkoj mreži (*Službeni glasnik RS, 102/10*), Zakon o proceni uticaja na životnu sredinu (*Službeni glasnik RS, 135/04 i 36/09*), Zakon o strateškoj proceni uticaja na životnu sredinu (*Službeni glasnik RS, 135/04 i 88/10*), kao i ostali sektorski zakoni.

U kontekstu sagledavanja strateških dokumenata razvoja prostora Srbije na različitim prostornim i administrativnim nivoima, neosporno je prepoznat značaj očuvanja i unapređenja predela kao važnog elementa kulture i identiteta, ali nisu ponuđeni instrumenti za integraciju prostornog planiranja i procesa identifikacije, zaštite i unapređenja predela. Konceptualizacija predeonih obrazaca u planskim dokumentima je heterogena i često ne nudi jasne smernice za upravljanje prostorom.

Jedan od važnijih dokumenata za implementaciju Evropske konvencije o predelu (EKP) jeste Prostorni plan Republike Srbije (PPRS) – Zakon o Prostornom planu RS (*Službeni glasnik RS, br. 88/10*). PPRS posebnu pažnju posvećuje problematici planiranja predela gde osnovni cilj zaštite, uređenja i razvoja predela Republike Srbije predstavljaju raznovrsni, visoko kvalitetni i adekvatno korišćeni predeli i fizički uređena, za život i boravak prijatna ruralna i urbana naselja i gradovi, razvijenog identiteta zasnovanog na poštovanju i afirmaciji prirodnih i kulturnih vrednosti.

Pored toga, uvažavajući razvojni karakter, odnosno stepen modifikacije prirodnog predela, PPRS uspostavlja preliminarnu tipologiju u smislu da izdvaja prirodne i kulturne predele, a u okviru kulturnih razlikuje ruralne i urbane predele.

Sastavni deo dokumentacione osnove PPRS-a jeste i studija „Vrednosti predela i fizičke strukture naselja Srbije kao elementi kulture i identiteta“ (Živković i Vasiljević, 2009). U Studiji se, kako je i istaknuto „razmatra stanje, identifikuju problemi i formulišu strateška opredeljenja“, te stoga predstavlja veoma značajnu osnovu za planiranje i unapređenje predela u Republici Srbiji. Kao prioritet za 2014. Godinu, PPRS izdvaja studiju „Karakterizacije predela Srbije“. Ova studija predstavlja osnovu za promociju metodologije

Procene karaktera predela (PKP) (prema: The Countryside Agency and Scottish Natural Heritage, Department of Landscape University of Sheffield and Land Use Consultants, 2002). PKP u prvi plan stavlja karakter predela, razlikuje faze „karakterizacije“ i „ocenjivanja“, u samom procesu promoviše ulogu objektivnosti i subjektivnosti i razmatra mogućnosti primene na različitim nivoima. Značajnu ulogu imaju interesne grupe (u fazi ocenjivanja) u smislu relativizacije ekspertske subjektivnosti. PPRS takođe posebno ističe projekte integracije u međunarodne mreže (UNESCO/Svetska baština, EVRO/MAB, NATURA 2000), projekte prekogranične, transnacionalne i međuregionalne saradnje (IPA programi, CENTRAL SEES, INTERREG, ESPON), kao i pilot projekte karakterizacije predela za posebna, prioritetna područja kakva su područja posebnih prirodnih i/ili kulturnih vrednosti, prostori u kojima je kvalitet predela i fizičke strukture naselja od posebnog značaja za razvoj, kao što su turističke destinacije, pogranična područja, ugroženi i degradirani prostori i druge celine.

Uz uvažavanje zakonskog i planskog okvira koji promoviše planiranje predela u Republici Srbiji, kao i okvira koji uspostavlja EKP, potencijali su, pored ratifikovane EKP i uključivanja problematike planiranja predela u PPRS i deklarativno principa i ciljeva u zakonski okvir koji obuhvata planiranje i zaštitu: uspostavljanje obaveza razmatranja i zaštite predela koji za sada nisu pod zaštitom, uključivanje problematike predela utvrđivanjem uslova i mera u prostornim i urbanističkim planovima kao i uspostavljanje obaveze „razvrstavanja“ predela. Osnovni nedostaci jesu u domenu metodološke, proceduralne, informacione i institucionalne osnove. Pored toga, u odnosu na terminološki okvir treba ukazati i na činjenicu da se ratifikacijom EKP uspostavlja obaveza formulisanja kvalitativnog cilja predela, kao i uključivanja javnosti u proces planiranja predela, tako da termin „predeo“ koji zastupa postojeća zakonska osnova ne obuhvata to „kako ga ljudi doživljavaju“.

Predeo, prema Zakonu o zaštiti prirode, predstavlja „određenu teritoriju čiji karakter predstavlja specifičan spoj prirodnih i stvorenih vrednosti karakterističnih za dati region. To svakako može biti značajan izazov za planiranje predela kada se uzme u obzir da Zakon o planiranju i izgradnji (*Službeni glasnik RS, br. 72/09, 81/2009, 64/2010, 24/2011*) „ne obavezuje investitora Plana da saraduje sa lokalnim stanovništvom i civilnim društvom koje živi u okviru predmetnog plana“, kao i činjenica da je javnost „nedovoljno informisana i uključena u proces donošenja planskih odluka“.

8.1. Istorijsko nasleđe u funkciji ekonomskog razvoja – Senjski Rudnik, autentičan predeo održivosti svedočanstva prohujalih vremena

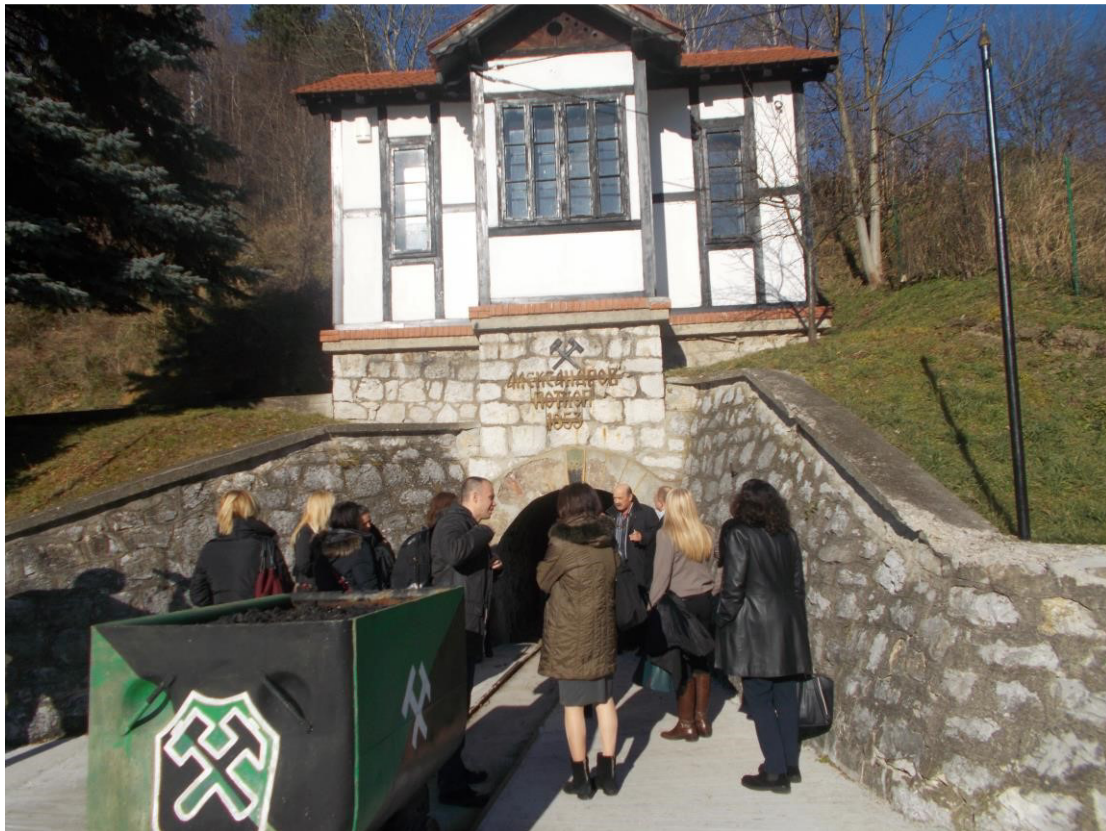
Studija slučaja 4.

Autentični kulturno-istorijski značaj Senjskog Rudnika
(istorijsko-komparativna analiza)

Slika 18. Senjski Rudnik osnovan u XIX veku

Senjski Rudnik označava početak industrijalizacije Srbije. Počeo je sa eksploatacijom mrkog uglja 1853. godine. Naselje u kome danas živi samo pet stotina stanovnika, oko 160 godina snabdeva Srbiju ovim energetske resursom. Zahvaljujući ovom rudnom nalazištu krajem 19. veka omogućen je razvoj kragujevačke topolivnice – prve moderne srpske fabrike.

Slika 19. Ulaz u Senjski Rudnik

Najveći istorijski značaj ovog kompleksa čine: Aleksandrov potkop (1853) – spomenik industrijskog nasleđa u okviru muzejskog kompleksa, parna izvozna mašina (1872) – kulturno dobro jedino takve vrste u svetu, Muzej ugljarstva Srbije, škola, centar za kulturne aktivnosti, železnička stanica, crkva sv. Prokopija, bolnica – Bratinska blagajna, sportska igrališta. Oni su svedočanstvo da je Senjski Rudnik živa industrijska zajednica od 19. do 20. veka – zasnovana eksploataciji uglja.

Gradske strukture, izuzetan kulturni predeo i autentičan lokalni muzej, pored industrijske vrednosti i kulture stanovništva, predstavljaju inspirativan kontekst za originalnu restauraciju i sveobuhvatnu obnovu predela, od industrijskih objekata do društvenih i komercijalnih. Održivi razvoj i alternativna rešenja bi trebalo da budu imanentno usklađena u odnosu sa životnom sredinom, privredom, održivim razvojem i ljudskim pravima. Održivi razvoj Senjskog Rudnika predstavlja generalno usmerenje, težnju da se stvori bolji svet, preko uravnoteženja socijalnih, ekonomskih i faktora zaštite životne sredine. Suština koncepta održivog razvoja zasniva se na principu sinergetske pravde (intergeneracijske

jednakosti). Iako održivi razvoj zavisi od biosfere i njenih ekosistema, na njega najviše utiču ljudi svojim etičkom stavom i aktivnostima.

Projekat „Senjski Rudnik – Regionalni centar kulturne baštine“ koji se finansira iz donacije Evropske unije, prvi je projekat u regionu zapadnog Balkana koji se bavi rehabilitacijom industrijskog nasleđa i ima nekoliko faza. Cilj projekta je da se otvore nova radna mesta i iskoristi industrijsko i prirodno nasleđe za razvoj turističkih potencijala kraja i zaustavljanje odlaska mladih iz mesta. Radovi na revitalizaciji Senjskog rudnika počeli su 2015. godine, a nedavno je otvorena rekonstruisana radionica – kovačnica, a do kraja godine trebalo bi da budu završeni i radovi na Muzeju ugljarstva i staroj administrativnoj zgradi.

Jedan od konkretnih rezultata projekta biće osnivanje Regionalnog centra kulturne baštine u Senjskom Rudniku, a namera Ministarstva kulture i informisanja i opštine Despotovac je da se Senjski Rudnik kao prvo mesto ovog tipa u Srbiji uvrsti u rutu evropskog industrijskog nasleđa što će omogućiti zapošljavanje mladih i zaustavljanje njihovog odlaska iz mesta.

Slika 20. Parna mašina proglašena za kulturno dobro – autor fotografije Biljana. J. Ilić

U Senjskom Rudniku još radi parna mašina za prevoz rudara u jamu napravljena 1872. godine u Austriji. Mašina je 2005. godine proglašena za kulturno dobro od izuzetnog značaja za Srbiju, kao industrijsko nasleđe i muzejski eksponat koji je jedini u Evropi još u funkciji.

Projektom koji je u toku zaokružila bi se turistička ponuda Pomoravskog okruga jer se u neposrednoj blizini nalaze manastiri Manasija i Ravanica, vodopad Lisine i Resavska pećina sa 80.000 posetilaca godišnje.

Cilj projekta je da se sačuva industrijsko nasleđe, da se ono stavi u funkciju ekonomskog razvoja i da uz okolne prirodne lepote i uz kulturno nasleđe, postane turistička atrakcija.

8.2. Diskusija: Ekonomsko-socijalni razvoj i očuvanje autentičnosti predela

Primenom sveobuhvatne kontrastivne analize praksi upravljanja kulturnim predelima u zemlji i na globalnom nivou, a s ciljem da se na osnovu utvrđenog realnog stanja afirmišu primeri dobre, ali i loše prakse, smatram da sam u sprovedenom istraživanju ostvarila očekivane rezultate. Na osnovu implementacije kompleksnog i složenog interdisciplinarnog istraživanja, a kao rezultat primenjene metodologije, realizovana je doktorska disertacija koja daje relevantan doprinos širokom spektru opservacija i percepcije predela u celini, a posebno kulturnog predela u kontekstu globalnih promena.

U tom smislu, istakla bih značaj entiteta kulturnog predela, njegove postulate i efekte na održivi razvoj u kontekstu menadžmenta u kulturi, na osnovu čega se dalje mogu razvijati adekvatne politike, strategije i modeli inovativnog menadžmenta.

Kulturni predeli predstavljaju važan koncept u novoj paradigmi nasleđa uvođenjem predeone perspektive u vrednovanju i upravljanju prostorom. Kultura u jednom predelu ocrta karakter i daje smisao tom mestu.

Imajući u vidu da je menadžment umetnost realizacije zadataka kroz ljudsko delovanje, menadžment kulturnim predelom predstavlja filozofiju koja takvo delovanje povezuje sa egzistencijom. Prva i osnovna funkcija menadžmenta u bilo kojoj oblasti, pa i u kulturnom predelu, predstavlja dobrobit svih zainteresovanih strana. Njegovo delovanje reflektuje se kroz pet bazičnih funkcija, i to kroz planiranje, organizaciju, koordinaciju, komunikaciju i transparentnost. Osnovne uloge uspešnog menadžmenta kulturnim predelima

su ostvarivanje interpersonalnih odnosa, pravovremeno informisanje i donošenje odluka. Sve to nije ostvarljivo bez adekvatnog menadžmenta u bilo kojoj sferi društvenog života, pa tako ni u kontekstu kojim se bavi ovaj rad.

Šest najvažnijih kulturnih i estetskih kriterijuma koje treba da zadovolji kulturno dobro da bi došlo na listu svetske baštine uključuju:

- da reprezentuje remek delo ljudske kreativnosti,
- da ima veliki uticaj na ljudske vrednosti tokom određenog vremenskog razdoblja ili u oblasti kulture u svetu, na razvoj arhitekture ili tehnologije, monumentalne umetnosti ili urbano planiranje i dizajniranje predela,
- da predstavlja jedinstveno ili izuzetno svedočenje o kulturnoj tradiciji ili civilizaciji koja postoji ili koja je nestala,
- da predstavlja izuzetan primer načina gradnje, arhitektonskih ili tehnoloških kompleksa ili predela koji ilustruju značajno poglavlje u ljudskoj istoriji,
- da predstavlja izuzetan primer tradicionalnih ljudskih naseobina ili korišćenja zemljišta ili mora, koji reprezentuje kulturu (ili kulture) i naročito ako je izložen uticaju nepovratnih promena,
- da je direktno ili opipljivo povezan sa događajima ili živom tradicijom, s idejama ili verovanjima, s umetničkim i književnim delima od izuzetnog univerzalnog značaja (po ovom kriterijumu dobro može biti uključeno samo pod uslovom da ispunjava i druge kriterijume).

Svi kulturni predeli koji su u ovom radu analizirani kao autentični primeri svojih socioekonomskih i geografskih područja ispunjavaju navedene kriterijume, uključujući estetske, istorijske, humanističke, naučne vrednosti i funkcije koje odražavaju kako prirodno okruženje u kojem su nastajali i razvijali se, tako i socijalno-antropološki ekonomski status.

Komunikacija i upravljanje kulturnim predelom u funkciji održivog razvoja predstavlja suštinski kontekst globalnih promena koji se manifestuju kroz trodimenzionalne sintetičke opcije koje uvode mogućnost za unapređenje neverbalne komunikacije i svih oblika menadžmenta kulturnih predela. Ovom radu je svojstveno prisustvo poimanja komunikacije i menadžmenta u svim segmentima istraživanja ove oblasti. Upravo to je i ostvareni cilj

interdisciplinarnog istraživačkog postupka koji je autentičan i implicira proučavanje predmeta primenom naprednih tehnologija, uključujući i pedagoški kontekst.

Pristupi u menadžmentu predelima uključuju lokalne lidere i zainteresovanu javnost, čime zaključujem da se obezbeđuje sticanje znanja, razvijenija komunikacija i inovacije koje su neophodne za socijalno učenje i napredovanje. Stečeno znanje koristi se u aktivnostima na upravljanju predelima, na taj način formirajući ciklus u kojem se sprovodi kolaborativni menadžment. Time sam još jednom naglasila značaj koegzistencije čoveka, predela, i međusobnog uticaja u globalnom sistemu vrednosti.

Konceptualni alati korišćeni u istraživačkom postupku ovoga rada predstavljaju svojevrsnu podršku u komunikaciji između različitih sektora, pojedinaca i organizacija, disciplina i istorijskog znanja stanovništva. Komunikacija i alati za socijalno učenje upotpunjuju međusobni uticaj različitih organizacija uključenih u osmišljavanje budućih predela. Alati za ocenjivanje omogućavaju kvalitativnu i kvantitativnu analizu svih pojava u procesu, identifikaciji promena i upravljanja predelima. Alati za planiranje s druge strane podržavaju usklađivanje različitih ciljeva i interesa i obezbeđuju ravnotežu između ekonomsko-socijalnog razvoja i očuvanja autentičnosti predela.

Proces prikupljanja podataka u okviru istraživanja omogućio mi je merenje učinka u oblasti očuvanja, produkcije, održivosti i institucionalne podrške. U sagledavanju rodne perspektive, analizom prikupljenih podataka stekla sam uvid u proces produktivnog uključivanja žena i unapređenje procesa rodne ravnopravnosti, generalno u oblasti održivog razvoja kulturnih predela.

Doktorska disertacija pruža mogućnost za dodatna istraživanja u ovoj oblasti u različitim pravcima. Težnja da se ujedini sve heterogenije društvo u kojem dominira populistička ideologija i kulturna matrica lake zabave, pruža mogućnost istraživačima, umetnicima, kulturnim poslenicima i menadžmentu da ostvare misiju kulturnom diplomatijom, proaktivnim i kreativnim delovanjem u cilju unapređenja i podizanja svesti o kulturnom predelu.

"Važno je utvrditi...kakvi koncepti mogu da budu primenjeni kako bi se iskoristile mogućnosti koje su povezane sa sve nehomogenijim stanovništvom. Pored toga ključno je odgovoriti na pitanje kako se može efikasnije i efektivnije saradivati sa društvom da bi se

otvorile teme, pitanja i, ako je moguće, dobili odgovori koji su važni za mirnu kohabitaciju, kako unutar tako i izvan urbanih centara... Potrebno je sprovesti više interdisciplinarnih ... istraživanja koja zahtevaju kontinuiranu razmenu sa sektorom, kao što na primer rade Savet za istraživanje umetnosti i humanističkih nauka i međunarodna mreža "brokering Intercultural Exchange". (Raphaela Henze, 2017. str.75)

9. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Pojam predela ima veoma izraženu kulturnu dimenziju za koju je karakteristična interakcija ljudi sa životnom sredinom, kao i prisustvo materijalnih i nematerijalnih kulturnih vrednosti predela. Kulturni predeli su predeli koji su nastali kao rezultat zajedničkog delovanja prirode i čoveka. Kao takvi predstavljaju ilustraciju evolucije ljudskog društva pod uticajem fizičkih ograničenja prirodnog okruženja i društvenih, ekonomskih i kulturnih uslova. Vrednost kulturnog predela se zasniva na autentičnosti i autohtonosti, reprezentativnosti (reliktnosti, endemičnosti i retkosti), biološkoj i geološkoj raznovrsnosti, bogatstvu prirodnih pojava i procesa, funkcionalnom jedinstvu, starosti, estetskoj vrednosti i očuvanosti i održivog razvoja u globalnom kontekstu.

U odnosu na karakter modifikacije predela, pretežan način korišćenja zemljišta i gustinu naseljenosti, razlikujemo ruralni i urbani kulturni predeo. Ruralni predeo pokazuje karakteristike prirodnog predela, ali se pod uticajem antropogenih promena fragmentira u manje celine sa specifičnim predeonim obrascem, za predeo adekvatnim načinom korišćenja zemljišta i autentičnim kulturnim identitetom. Vrednost ruralnih predela je u njihovom specifičnom identitetu, diverzitetu, kao i u promenama kojima su kroz vreme izloženi. Urbani predeo je u visokom stepenu izmenjen prirodni ili ruralni predeo, a funkcionisanje je prilagođeno potrebama čoveka, njegovom egzistencijalnom opstanku, humanističkim i kulturnim vrednostima u savremenom globalnom društvu. Vrednosti urbanih predela zasnivaju se na usklađenosti i kvalitetu veza prirodnih i izgrađenih struktura kojom se pojedini elementi prirode i kulture integrišu u celinu čineći jedinstvenu sliku urbanog predela.

Predeo je istovremeno i pravi kompleks životnog okruženja i teritorijalnog uređivanja, i predstavlja niz funkcija od opšteg interesa i u različitim oblastima (kultura, ekologija, društvo), a istovremeno je i važan ekonomski izvor, čijim održivim upravljanjem mogu da se direktno stvore nova radna mesta, a indirektno utiče na poboljšanje životnog standarda i ostvarivanje ljudskih prava.

Predeo predstavlja suštinsku komponentu prirodne i kulturne baštine, istorijskih, etnografskih, lokalnih, regionalnih, nacionalnih, svetskih vrednosti, poljoprivrednih praksi, odnosno, svih aspekata koji definišu kolektivni identitet globalno.

Ideja kulturnog predela postoji i pre definisanja samog pojma, što pokazuje odnos čoveka prema prirodi iskazivan kroz vizuelne umetnosti, književnost i muziku. Shvatanje kulturnog predela i odnos prema njemu, istraživanje je potvrdilo da su oni promenljivi i uslovljeni vremenskim, kulturološkim i sociološkim činiocima. Značaj i pojam kulturnog predela u javnim politikama od presudne je važnosti za njegovu zaštitu i očuvanje prirodnih vrednosti.

Koncept kulturnog predela je promenljiva i višeznačna kategorija, koja se raznoliko definiše i istražuje tokom poslednjih decenija u okviru većeg broja prirodnih i društveno-humanističkih naučnih disciplina: opšte, kulturne i antropološke geografije, ekologije, filozofske antropologije, aksiologije, kulturologije, istorije umetnosti, komparativne književnosti, muzike i svih vizuelnih umetnosti, komunikacijskih veština i opšteg umetničkog izraza.

Postoji jasna dvosmerna veza između predeonih politika i stanja u kojem se nalaze pojedinačni kulturni predeli, što dokazuje opštu hipotezu u ovoj doktorskoj disertaciji. Potvrđeno je da komunikacija (vrsta, kvantitet i kvalitet i vremenska artikulacija informacija koje čovek ima o kulturnom predelu) direktno utiču na odnos prema njemu, kako u slučaju pojedinca, tako i u slučaju institucija zaduženih za kreiranje predeonih politika i upravljanje predelom.

Naglašavajući duhovni i estetski aspekt asocijativnih predela, evidentna je sveobuhvatnost u doživljaju sveta, humanizma, održivog razvoja i zelene ekonomije. Asocijativni kulturni predeli označavaju bitan iskorak u odnosu na konvencionalne koncepte nasleđa zasnovanih na fizičkim resursima. Kulturnim nasleđem dominiraju spomenici kulture i građevine generalno, dok prirodno nasleđe slavi netaknutu divljinu. *Quinte essentia* asocijativnih kulturnih predela je neodvojivost kulturnih i prirodnih vrednosti. Ne može se prevideti činjenica da kultura u jednom predelu ocrta karakter i daje smisao tom mestu.

Esencijalna karakteristika asocijativnih predela koja se potvrdila u ovom istraživanju može se okarakterisati kao predstavljanje poznatih i manje poznatih predela i lokaliteta, ruta ili kompatibilnih prostornih celina, odnosno fizičkih entiteta ili mentalnih slika utkanih u ljudskoj spiritualnosti, kulturnoj tradiciji, kulturi sećanja, kulturi pamćenja kao i doživljenom iskustvu.

Atributi imanentno važni za asocijativni kulturni predeo uključuju nematerijalnu senzibilizaciju, kao što su zvuk, kinetički impulsi, mirisi i vizuelni doživljaj. To dodatno omogućava umetnicima i poslenicma kulture da realizuju svoje koncepte umetnosti, humanizma i ljudskih prava u skladu sa globalnim društvenim promenama i principima održivog razvoja integrišući naučne metode u umetnosti.

Kulturna politika treba da stvori preduslove održivog razvoja i omogući izgradnju praktičnih sistema i teorijskih modela kulturnog života utemeljenih na određenim vrednostima, definisanim estetskim i etičkim standardima. To nije lako realizovati u posttotalitarnom društvu kao što je naše jer su kulturne politike još uvek direktno zavisne od starih modela i organizacije sistema tradicionalnih institucija...

Od javne politike se očekuje da reaguje konkretno i da bude orijentisana ka strateškoj realizaciji dugoročnih ciljeva. Kada je reč o kulturnoj politici i resornim politikama kulturnog predela (Ministarstvo kulture i infrmisanja, Ministarstvo zaštite životne sredine i Ministarstvo državne uprave i lokalne samouprave...), očekivani rezultati su sinergetski efekat delovanja svih zainteresovanih strana i stejkholdera u procesu odlučivanja i podrške lokalnim zajednicama koje imaju definisane problemske situacije i projektna rešenja za unapređenja životne sredine i kulturnih predela.

Zakonodavni okvir, mada formalno sveobuhvatan i pravno-formalno uspostavljen, nije predvideo instrumente za njegovu implementaciju. Neželjeni ali očekivani rezultat tog stanja je nemogućnost primene donesenih akata u praksi, čime se ozbiljno ugrožava status predela kao sveobuhvatne kategorije civilizacijskog opstanka i održivosti u globalnom kontekstu. Kulminacija ovakvog stanja ogleda se u neproduktivnoj i nedelotvornoj komunikaciji i menadžmentu u odnosu na građane, odnosno lokalno stanovništvo, koje je najugroženije i najodgovornije za promociju i održivo očuvanje predela u celini na globalnom nivou.

Međunarodne konvencije o predelu i odgovarajuća domaća zakonodavna akta, ali i njihova primena, ukazuju na razlike u vrsti i primeni predeonih politika, koje imaju direktnog uticaja na stanje u kome se predeo nalazi. Ilustrativni primeri raznovrsnih studija slučaja u ovoj disertaciji potvrđuju u kojoj meri upravljanje kulturnim predelom uz pomoć principa savremenog menadžmenta u kulturi omogućava održivi prostorni i ekonomski razvoj kao i održivu zaštitu kulturnog nasleđa.

Upravljanje se takođe oslanja na uspešan menadžment kao inkluzivan i transparentan proces, a ono se oblikuje dijalogom i saglasnošću između zainteresovanih strana. Vrednost kulturnog predela zasniva se na interakciji ljudi i životne sredine, a fokus upravljanja je na tom odnosu. Težište se takođe odnosi i na ključne promene u cilju očuvanja vrednosti kulturnog predela. Upravljanje se integriše u širi kontekst očuvanja predela. Na kraju, ali ne manje važno, treba naglasiti da uspešno upravljanje doprinosi uspešnosti i održivosti društva u celini. U kontekstu održivog razvoja predeo sadrži četiri dimenzije: ekološku, ekonomsku, društvenu i kulturnu. Pluralitet povezan sa kulturnim predelima često može biti deo i sukobljenih politika mesta

Uticaj održivosti kulturnih predela još uvek je nedovoljno istražena tema u stručnoj literaturi o globalnim promenama. Najfrekventniji izazovi u upravljanju kulturnim predelom pre svega uključuju nedostatak svesti o značaju upravljanja i planiranja kulturnih predela, potrebi za specifičnom i adekvatno prilagođenom edukacijom, primeni politika u kulturi, umetnosti ali i u poljoprivredi i šumarstvu, upravljanju turizmom, razvoju programa zaštite predela, biodiverziteta, prevencije negativnih uticaja i podrške lokalnih zajednica. Poseban izazov predstavlja i nedostatak finansijskih sredstava i njihovo kontinuirano obezbeđivanje.

U kontekstu sagledavanja strateških dokumenata razvoja prostora Srbije na različitim prostornim i administrativnim nivoima, neosporno je prepoznat značaj očuvanja i unapređenja predela kao važnog elementa kulture i identiteta, ali nisu ponuđeni adekvatni instrumenti i sredstva za integraciju prostornog planiranja i procesa identifikacije, zaštite i unapređenja predela. Konceptualizacija predeonih obrazaca u planskim dokumentima je heterogena i često ne nudi jasne smernice za upravljanje predelom.

10. PREPORUKE

Sveobuhvatna analiza doktorske disertacije svojim interdisciplinarnim pristupom obogaćuje novim značenjem tumačenje održivosti kulturnog predela koji može da bude u fokusu novih istraživanja društveno-humanističkih nauka: opšte, kulturne i antropološke geografije, sociologije, ekologije, filozofske antropologije, ekonomije, aksiologije, kulturologije, menadžmenta u kulturi, arhitekture, turizma, vizuelnih i audio umetnosti, komparativne književnosti, kulture medija, estetike, i komunikacija.

Instrumenti javne politike i alati upravljanja, očuvanja i unapređenja kulturnih predela deo su jedinstvenog obrasca implementacije i podrške u interkulturalnom kontekstu kao i akcionog delovanja što je osnovni naučni doprinos ove doktorske disertacije

Istraživanje je potvrdilo direktni uticaj vremenskih/istorijskih, kulturoloških i socioloških činilaca na shvatanje kulturnog predela i odnos prema njemu.

Potvrđeni je i kontinuirani uticaj komunikacije i informacija (vrste i količine u smislu i sadržaja i frekvencije pojavljivanja) o kulturnom predelu na odnos prema predelu, kako u slučaju pojedinca, tako i u slučaju institucija zaduženih za kreiranje predeonih politika i upravljanje predelom, odnosno veza između predeonih politika i stanja u kojem se nalaze pojedinačni kulturni predeli.

Identifikovane su razlike u vrsti i primeni predeonih politika. Međunarodne konvencije o predelu i odgovarajuća nacionalna zakonodavna akta, ali i njihova primena, ukazuju na razlike u vrsti i primeni predeonih politika, koje imaju direktnog uticaja na stanje u kome se predeo nalazi.

Neosporno je značajan i doprinos kulturne diplomatije u proaktivnim politikama upravljanja kulturnim predelom koji je zasnovan na održivom razvoju u okviru globalnih promena s ciljem obogaćenja kulturnih vrednosti, socijalnog i ekonomskog kapitala.

Sagledavajući sveukupnu vrednost istraživanja, mislim da je neophodno unapređenje nivoa svesti i edukacije dece i omladine, građana, zainteresovane akademske javnosti, nevladinog sektora, mas medija, građana trećeg doba, marginalizovanih grupa u odnosu na značaj kulturnog predela kao ekvivalenta održivog opstanka globalnog društva. S obzirom na

nedostatak precizno definisane distinkcije između ruralnih i urbanih kulturnih predela, smatram da bi bilo od izuzetnog značaja da se ovaj model inkorporira u sve programe i planove kojima je cilj održivost društva u celini, zelene ekonomije pogotovo.

Takođe, smatram da je jedna od bitnih preporuka transparentno i partnersko delovanje svih institucija sistema, međunarodnih institucija i nevladinog sektora, uz uzajamno poverenje i poštovanje, u odnosu na unapređenje informisanosti, implementaciju, kreiranje predeonih politika i njihovu primenu u menadžmentu kulturnim predelom.

Kulturni predeo je od vitalnog značaja za humani život ljudi i održivi razvoj društva u celini. Zato bi sva pravna dokumenta trebalo da budu zastupljena na adekvatan način, podrazumevajući efikasnu implementaciju i kontrolu procesa. Argumentaciju za ovako dosledan stav u egzaktnom sprovođenju javnih politika u upravljanju, zaštiti i očuvanju kulturnog predela koju zastupam u ovoj disertaciji, potvrđuje i Evropska konvencija o predelu i održivom razvoju koju je Savet Evrope objavio 17. 10. 2017. (European Landscape Convention – Contribution to human rights, democracy and sustainable development (2017-10-17)). Najnoviji dokument Saveta Evrope preporučuje da se apostrofiraju prioriteti kulturnog predela, ljudskih prava, demokratije i održivi razvoj što je i bio predmet i očekivani rezultat istraživanja ove doktorske disertacije.

11. PRILOZI

11.1. Pregled međunarodnih konvencija za zaštitu kulturnih predela

Manifest Društva za očuvanje antičkih građevina (The Principals of the Society for the Protection of Ancient Buildings, SPAB Manifesto, UK, 1877), predstavlja prvi pokušaj da se ustanovi koherentno i logički opravdano filozofsko shvatanje u vezi sa konzervacijom građevina.

Kako je navedeno u Principima Društva za očuvanje antičkih građevina, napisanih od strane Vilijama Morisa (William Morris, 1834-1896) i drugih osnivača društva, ovaj Manifest podržava model restauracije antičkih građevina kroz „zaštitu naših starih zdanja i predaju istih generacijama koje tek dolaze i koje treba da znaju za njihovu vrednost“. Veći deo Manifesta posvećen je napadu na nepromišljene i destruktivne radnje koje zdanja čine „narušenim i beživotnim kopijama“. Manifestom se preporučuje zaštita pre nego restauracija, kao i suzdržavanje od narušavanja zdanja materijalima ili ukrasima s izgovorom da se radi o „usporavanju propadanja pružanjem svakodnevne nege“.

Evropska kulturna konvencija (European Cultural Convention, Council of Europe, Paris, 1954) usvojena od strane Saveta Evrope u Parizu 1954. godine, utvrđuje to da svaka zemlja potpisnica ima obavezu da preduzme optimalne mere radi zaštite i povećanja nacionalnog učešća u okviru evropskog kulturnog nasleđa. Radi postizanja tog cilja, zemlje potpisnice su se složile da je poželjno ne samo sklapati bilateralne kulturne konvencije, nego i usvojiti zajedničku politiku koja teži očuvanju i podsticanju razvoja evropske kulture. Konvencija podstiče i saradnju među evropskim državama na polju očuvanja kulturnih dobara, istraživanja i promovisanja evropske civilizacije.

Konvencija za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanih sukoba (Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, UNESCO, Hague, 1954) obavezuje države potpisnice da, još za vreme mira, preduzmu sve moguće mere, za čuvanje kulturnih dobara koja se nalaze na njihovoj sopstvenoj teritoriji, od predviđenih posledica oružanih sukoba. U skladu sa ciljevima Konvencije, zaštita kulturnih dobara, obuhvata i njihovo poštovanje, pri čemu se države potpisnice obavezuju da se uzdrže od upotrebe ovih dobara, njihovih sredstava za zaštitu, kao i njihove najbliže okoline, u svrhe koje bi mogle

izložiti ova dobra razaranju ili šteti u slučaju oružanog sukoba. Osim toga, države potpisnice se obavezuju da zabrane, preduprede i po potrebi zaustave svako delo krađe, pljačke ili nepravednog prisvajanja kulturnih dobara, kao i svaki akt vandalizma uperen protiv njih.

Evropska konvencija o zaštiti arheološkog nasleđa (European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage, Council of Europe, London, 1969), usvojena od strane Saveta Evrope, 1969. godine, poziva na primenu naučnih metoda u arheološkim istraživanjima i sprečavanje ilegalnih iskopavanja, kao dva važna načela za očuvanje arheološkog nasleđa. Povelju čini niz preporuka, uključujući: stvaranje "rezervne zone" za čuvanje dokaza čije bi iskopavanje usledilo kasnije, priprema inventara arheoloških objekata u javnom i privatnom vlasništvu i njihova razmena u naučne i obrazovne svrhe.

Konvencija o merama za zabranu i sprečavanje nedozvoljenog uvoza, izvoza i prenosa svojine kulturnih dobara (Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property, UNESCO, Paris, 1970) – usvojena na XVI zasedanju generalne konferencije Organizacije Ujedinjenih Nacija za obrazovanje, nauku i kulturu UNESCO, obavezuje države članice ove Konvencije da se svim sredstvima kojima raspolažu bore protiv nedozvoljenog uvoza, izvoza i prenosa svojine kulturnih dobara. Smatrajući ovu negativnu praksu jednim od glavnih uzroka osiromašenja kulturne baštine zemalja porekla ovih dobara, države članice Konvencije, saglasile su se da međunarodna saradnja predstavlja jedno od najefikasnijih sredstava za zaštitu kulturnih dobara od opasnosti koje iz toga proističu.

Konvencija o zaštiti svetske kulturne i prirodne baštine (UNESCO Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, Paris 1972), usvojena na Generalnoj konferenciji UNESCO-a, reguliše postupak međunarodne zaštite i brige o objektima kulturne i prirodne baštine čovečanstva. Značajan aspekt ove Konvencije je da ona prepoznaje predeo, u okviru kojeg su se različite istorijske, kulturne, biološke i druge vrednosti razvile tokom ljudske istorije, i uspostavlja sistem jedinstvene zaštite. Svaka država članica ove konvencije potpisnica angažuje se da obezbedi identifikaciju, zaštitu, očuvanje, popularizaciju i prenošenje budućim generacijama prirodnog i kulturnog nasleđa, koje se nalazi na njenoj teritoriji. U cilju efikasnog ostvarivanja svog angažmana, države članice konvencije će nastojati: „da usvoje opštu politiku kojom će se kulturnoj i prirodnoj baštini dati određena funkcija u životu zajednice; na svojoj teritoriji formiraju službe za zaštitu,

održavanje i revalorizovanje kulturne i prirodne baštine, sa odgovarajućim osobljem i sredstvima; da razvijaju naučna i tehnička istraživanja i da usavrše takve metode rada na osnovu kojih će moći da se suprotstave opasnostima koje ugrožavaju njihovu kulturnu i prirodnu baštinu; da preduzimaju odgovarajuće zakonske, naučne, tehničke, administrativne i finansijske mere za identifikaciju, zaštitu, održavanje, popularizaciju i obnavljanje kulturne i prirodne baštine; da rade na uspostavljanju nacionalnih ili regionalnih centara za obuku na polju zaštite održavanja i popularizacije te baštine“. Glavno telo zaduženo za sprovođenje Konvencije je Komitet za svetsku baštinu, koji je razvio precizne kriterijume koje moraju ispuniti područja za upis na Listu svetske baštine i za pružanje međunarodne pomoći u okviru Fonda za svetsku baštinu. Ti kriterijumi su u glavnim crtama izloženi u dokumentu pod nazivom „Operativne smernice za sprovođenje Konvencije o svetskoj baštini“. Ovaj dokument se stalno revidira od strane Komiteta za svetsku baštinu, u skladu sa novim konceptima, znanjima i iskustvima⁸⁰.

Evropska okvirna Konvencija o prekograničnoj saradnji između teritorijalnih zajednica ili vlasti (European Outline Convention on Transfrontier Cooperation between Territorial Communities or Authorities, Council of Europe, Madrid, 1980), predstavlja prvi pravni instrument u oblasti prekogranične saradnje koji utvrđuje pravni okvir za podsticanje saradnje između teritorijalnih zajednica ili vlasti u oblasti regionalnog, ruralnog i urbanog razvoja, zaštite životne sredine, poboljšanja rada javnih ustanova i preduzeća i omogućavanja brzog reagovanja prilikom prirodnih nepogoda ili nesreća. Učesnici saradnje u navedenim oblastima mogu biti i lokalni i regionalni nivoi teritorijalnog organizovanja vlasti i samouprave, a uloga državnih vlasti jeste da garantuje i unapređuje neposrednu prekograničnu saradnju nižih nivoa vlasti.

Evropska povelja o lokalnoj samoupravi (European Charter of Local Self – Government, Council of Europe, Strasbourg, 1985), usvojena od strane zemalja članica Saveta Evrope, u Strazburu 1985. godine, predstavlja evropski standard za lokalne samouprave, kao osnovne institucije demokratskog sistema država članica Evropske unije, a čiji su ciljevi stvaranje efikasne i građanima bliske uprave na lokalnom nivou, u saglasnosti sa načelima demokratije i decentralizacije vlasti, usmeravanje na prekograničnu saradnju, jačanje susedskih odnosa i uklanjanje administrativnih i tehničkih barijera u prekograničnoj

---

⁸⁰ <http://whc.unesco.org/en/guidelines/>

saradnji, postizanje višeg nivoa sporazumevanja na administrativnom planu, odnosno poštovanje principa demokratije, u smislu prava građana na učestvovanje u vođenju javnih poslova. Svaka strana potpisnica, obavezuje se da prizna principe lokalnog samoupravljanja, uključujući i administrativne i finansijske aspekte.

Konvencija o zaštiti evropskog arhitektonskog nasleđa (Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe, Council of Europe, Granada, 1985) usvojena od strane država članica Saveta Evrope, utvrđuje zakonski okvir za zaštitu arhitektonskog nasleđa, obezbeđujući njegov fizički integritet, zaštitu, održavanje i obnovu, kao i obavezu nametanja fiskalnih mera ili podsticanja privatnih inicijativa sa ciljem očuvanja i restauracije arhitektonskog blaga. U svrhu smanjivanja rizika od fizičkog propadanja arhitektonskog blaga, države potpisnice Konvencije se obavezuju da će podržavati naučna istraživanja radi utvrđivanja i analiziranja štetnih posledica zagađivanja i pronalaženja načina da se te posledice smanje, odnosno uklone, kao i da će voditi računa o specifičnim problemima očuvanja arhitektonskog blaga u okviru politike za borbu protiv zagađivanja.

Konvencija o zaštiti evropskog arheološkog nasleđa (revidirana) (Convention for the Protection of the Archaeological Heritage of Europe – revised, Council of Europe, Valletta, 1992), ima za cilj da zaštiti arheološko nasleđe kao izvor kolektivnog evropskog pamćenja i kao instrument za istorijska i naučna istraživanja. Revidirana Evropska konvencija o zaštiti arheološkog nasleđa odražava evoluciju u stavovima prema zaštiti arheološkog nasleđa i podržava mnoge principe koji su uključeni u ICOMOS Povelju za zaštitu i upravljanje arheološkim nasleđem iz 1990. godine. Konvencija je preuzela i neke glavne principe, koncepte i ideje istaknute u Evropskoj konvenciji o zaštiti arheološkog nasleđa iz 1969. godine i u Konvenciji o zaštiti evropskog arhitektonskog nasleđa iz 1985. godine, a u novom tekstu Konvencije, konzervacija i unapređenje arheološkog nasleđa jedan je od glavnih ciljeva politike urbanog i regionalnog planiranja. Države potpisnice Konvencije, se obavezuju da izvrše identifikaciju arheološkog nasleđa uz stavljanje pod zaštitu spomenika i područja i stvaranje arheoloških rezervi, kao i da rade na uspostavljanju novih zaštićenih arheoloških područja u cilju očuvanja materijalnih ostataka koje će proučavati buduće generacije. Arheološke rezerve su oblasti koje su predmet određenih ograničenja u cilju očuvanja arheološkog nasleđa sadržanog unutar granica. Svako iskopavanje u okviru arheoloških rezervi mora biti podvrgnuto ozbiljnim proverama u svetlu naučnih ciljeva. Konvencija,

obavezuje na uspostavljanje pravnih i administrativnih sistema koji bi omogućili uspostavljanje arheoloških rezervata i zaštitu i upravljanje iskopinama i lokalitetima na kojima se vrši iskopavanje. Konvencija, takođe preporučuje da očuvanje arheološkog nasleđa bude integralni deo planiranja i razvojnih projekata. Ona poziva na obezbeđivanje finansijske podrške za arheološka istraživanja i konzervaciju, kao i na prikupljanje i širenje informacija koje su nastale kao rezultat rada na arheološkom nasleđu. Ona podržava napore u podizanju svesti javnosti i predlaže zajedničku tehničku i naučnu podršku kroz udruživanje stručnosti i razmenu stručnjaka.

Konvencija o pristupu informacijama, učešća javnosti u donošenju odluka i pravu na pravnu zaštitu u pitanjima zaštite životne sredine (Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters, Aarhus, 1998), usvojena na Četvrtoj ministarskoj konferenciji „Životna sredina za Evropu“, održanoj u danskom gradu Arhusu, pod pokroviteljstvom Ekonomske komisije Ujedinjenih Nacija za Evropu (UN/ECE), ljudska prava neposredno vezuje za stanje životne sredine. Ova Konvencija promoviše pravo na zdravu životnu sredinu i obavezuje države potpisnice na čuvanje i unapređenje životne sredine. Takođe, obavezuje na pravo pristupa informacijama, na učešće u donošenju odluka i zaštitu građana pred nadležnim državnim organima, a naročito pred organima pravosuđa. Odredbama Konvencije teži se ukidanju državnog monopola u oblasti životne sredine tako što se građanima i nevladinim organizacijama omogućava pristup informacijama i aktivno učešće u različitim procedurama od značaja za životnu sredinu, čime ih dovodi u poziciju partnera u ovim procesima.

Konvencija o zaštiti podvodne kulturne baštine (Convention on the Protection of Underwater Cultural Heritage, UNESCO, Paris, 2001), utvrđuje principe i smernice koje države moraju da slede u očuvanju podvodne kulturne baštine. Konvencija definiše podvodne kulturne baštine „kao svaki trag ljudskog postojanja, kulturnog, istorijskog ili arheološkog karaktera“ koji je otkriven pod vodom. Konvencija podstiče odgovoran, nenametljiv pristup u svrhu dokumentovanja i očuvanja podvodne kulturne baštine *in situ*, kako bi podigla svest javnosti o njenom značaju i zaštiti. Takođe se navodi da sve aktivnosti usmerene na podvodnu kulturnu baštinu moraju da izbegnu narušavanje ljudskih ostataka ili objekata. Osim toga, Konvencija strogo zabranjuje eksploataciju podvodnog kulturnog nasleđa u komercijalne svrhe.

Konvencija o očuvanju nematerijalnog kulturnog nasleđa (Convention for the safeguarding of the intangible cultural heritage, UNESCO, Paris, 2003), ima za cilj očuvanje nematerijalnog kulturnog nasleđa, poštovanje nematerijalnog kulturnog nasleđa zajednica, grupa i pojedinaca, podizanje svesti o njegovom značaju na lokalnom, nacionalnom i međunarodnom nivou, kao i obezbeđivanje međunarodne saradnje i pomoći. Prema ovoj Konvenciji, „nematerijalno kulturno nasleđe označava prakse, prikaze, izraze, znanja, veštine, kao i instrumente, predmete, artefakte i kulturne prostore koji su s njima povezani i koje zajednice, grupe i pojedinci prepoznaju kao deo svog kulturnog nasleđa“. Očuvanje nematerijalnog kulturnog nasleđa, označava sve mere kojima se obezbeđuje njegova upotrebljivost, uključujući identifikaciju, dokumentaciju, istraživanje, očuvanje, zaštitu, promociju, vrednovanje, prenošenje kroz formalno i neformalno obrazovanje, kao i revitalizaciju različitih aspekata takvog nasleđa.

Konvencija o zaštiti i unapređenju raznolikosti kulturnih izraza (Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions, UNESCO, Paris, 2005) usvojena na 33. zasedanju Generalne konferencije Organizacije Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu UNESCO, ima za cilj zaštitu i unapređenje raznolikosti kulturnih izraza, uz uvažavanje nekoliko opštih načela. To su sledeća načela: načelo poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda; načelo suvereniteta na osnovu koga države imaju suvereno pravo da usvajaju mere i politiku za zaštitu i unapređenje raznolikosti kulturnih izraza na svojoj teritoriji; načelo jednakog dostojanstva i poštovanja svih kultura; načelo međunarodne solidarnosti i saradnje; načelo komplementarnosti ekonomskih i kulturnih aspekata razvoja; načelo održivog razvoja; načelo ravnomernog pristupa i načelo otvorenosti i ravnoteže.

Okvirna konvencija Saveta Evrope o vrednosti kulturnog nasleđa za društvo (Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society, Faro, 2005) definiše kulturno nasleđe kao skup resursa nasleđenih iz prošlosti, koje ljudi identifikuju kao odraz i izraz neprekidno evoluirajućih vrednosti, uverenja, znanja i tradicija. Konvencija naglašava vrednost, potencijal i mogućnost mudrog korišćenja kulturnog nasleđa kao resurs održivog razvoja i kvaliteta života u društvu koje se razvija. Konvencija ističe da je „pravo na kulturno nasleđe neodvojivo od prava na učešće u kulturnom životu. kao i da je potrebno da se svaki pojedinac uključi u stalni proces definisanja i upravljanja kulturnim nasleđem“.

Konvencija naglašava „ispravnost principa politike kulturnog nasleđa i inicijativa u obrazovanju koje smatraju da je sve kulturno nasleđe jednako, unapređujući tako dijalog među kulturama i religijama“. Konvencija donosi i novi, prošireni koncept kulturnog nasleđa – kulturno okruženje koje obuhvata kulturne vrednosti u najširem smislu (materijalne, nematerijalne i duhovne). Države potpisnice Konvencije se obavezuju da će unapređivati vrednost kulturnog nasleđa njegovom identifikacijom, proučavanjem, tumačenjem, zaštitom, očuvanjem i predstavljanjem, kao i da će unapređivati zaštitu kulturnog nasleđa saglasno ciljevima održivog razvoja, kulturne raznolikosti i savremenog stvaralaštva.

Takođe treba naglasiti i *Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms, Council of Europe, Rome, 1950)*, u kontekstu odnosa između osnovnih ljudskih prava i kulturnog nasleđa. Zaštita kulturne baštine, njena prezentacija i prenošenje budućim generacijama, danas se smatra kao etički imperativ, neodvojiv od poštovanja dostojanstva pojedinca i želje da se živi zajedno sa drugim narodima i zajednicama različitog kulturnih identiteta. Ljudska prava i osnovne slobode, a posebno pravo na obrazovanje, omogućavaju nam da ostvarimo, u demokratskom kontekstu, individualnu kao i kolektivnu odgovornost, koja je obično u vezi sa našom privrženosti prema našem kulturnom nasleđu. Pravo da se očuvaju određeni oblici kulturnog nasleđa, ne može se zanemariti u odnosu na osnovna ljudska prava, kao što su prava žena (rodna ravnopravnost) ili prava dece da budu deca, a ne mladi radnici ili vojnici.

Nematerijalna kulturna dobra, koja se karakterišu nedostatkom fizičkih materijalnih dokaza, imaju jake nematerijalne vrednosti koja podsećaju na kršenja osnovnih ljudskih prava i druge nepravde. Rekonstrukcija razorene fizičke građevine, često je deo procesa suočavanja sa prošlošću. U kontekstu svetske baštine, takve rekonstrukcije onemogućavaju da se precizno proceni autentičnost kulturnih dobara. Nematerijalna kulturna dobra, mogu da doprinesu očuvanju uspomena i razumevanju uzroka sukoba. Njihovo pozitivno svojstvo da podstaknu široki savremeni dijalog o ljudskim pravima, ističe njihov globalni značaj.⁸¹

---

⁸¹ https://www.unesco.de/fileadmin/medien/Dokumente/Bibliothek/world_heritage_and_cultural_diversity.pdf

11.2. Pregled međunarodnih povelja, preporuka, deklaracija za zaštitu kulturnih predela

Drugi zakonski propisi na međunarodnom nivou koji dotiču i oblast kulturnih predela, jesu:

Preporuke sa Madridske konferencije (Recommendations of the Madrid Conference, Sixth International Congress of Architects, Madrid, 1904), usvojene na 6. međunarodnom kongresu arhitekata, u Madridu, 1904. godine, predstavljaju najraniji pokušaj utvrđivanja principa konzervacije u arhitekturi. Preporuke naglašavaju značaj minimalne intervencije u postupanju sa ruiniranim građevinama i pronalaženju funkcionalne upotrebe istorijskih građevina. Dokument predviđa načelo jedinstvenosti stila, kojim se podstiče restauracija u skladu sa pojedinačnim stilskim izrazom.

Atinska povelja (Charter of Athens, 1933), je dokument koji je usvojen na IV međunarodnom kongresu moderne arhitekture, koji je imao za temu „funkcionalni grad“ sa fokusom na urbanizam i značaj planiranja urbanog razvoja. Dokument obuhvata urbane celine u smislu arhitektonskog nasleđa, i naglašava njegovu duhovnu, kulturnu i ekonomsku vrednost.

Povelja sadrži preporuku o razaranju sirotinjskih kvartova i stvaranja zelenih površina na njihovom mestu, negirajući bilo kakvu potencijalnu vrednost nasleđa takvih područja. U tom smislu, ona je revolucionarna u isticanju složene problematike grada i potrebe radikalnog poboljšanja životnih uslova u njemu i zahteva rešavanje stambenog problema širokih masa. Za arheološka nalazišta koja nije moguće restaurirati propisano je njihovo ponovno zatrpavanje, nakon istraživanja. Povelja se dotiče i pitanja vlasništva nad spomenikom, te prepoznaje određena prava zajednice u odnosu na privatno vlasništvo.

Preporuka UNESCO-a o međunarodnim principima koje treba primenjivati pri arheološkim iskopavanjima (Recommendation on International Principles Applicable to Archaeological Excavation, UNESCO, New Delhi, 1956), usvojena od strane Generalne konferencije UNESCO-a, 1956. godine u Nju Delhiju, uspostavlja međunarodne principe koji regulišu zaštitu i iskopavanje arheoloških lokaliteta. Ovim dokumentom, zemljama članicama se preporučuje da izvrše sva arheološka istraživanja i iskopavanja uz prethodno odobrenje; da osiguraju, održavaju i očuvaju lokalitete i prateće objekte kao deo ugovora o koncesiji za iskopavanja; da od lica koja pronađu arheološke ostatke, zahtevaju da to prijave nadležnom

organu; da uspostave državnu arheološku administraciju koja bi dokumentovala sve nalaze i aktivnosti; da preduzmu obrazovne aktivnosti u svrhu promocije poštovanja prema ostacima iz prošlosti; da nadgledaju restauraciju arheoloških ostataka; i zabrane uklanjanje spomenika bez dozvole. Preporučuje se i očuvanje arheoloških rezervi u službi budućih istraživanja, kao i osnivanje obrazovnih ustanova ili muzeja u blizini značajnih arheoloških nalazišta. Preporuka nije pravno obavezujući dokument, ali može da posluži kao model za nacionalno zakonodavstvo kojim se uređuju arheološka iskopavanja.

Preporuka UNESCO-a koja se odnosi na Očuvanje lepote i osobina predela i oblasti (Recommendation Concerning the Safeguarding of Beauty and Character of Landscapes and Sites, UNESCO, Paris, 1962) usvojena na 12. zasedanju Generalne konferencije UNESCO-a, u Parizu, 1962. godine, koja služi kao dopuna postojećih mera za zaštitu prirode, prepoznaje važnu estetsku, kulturnu, duhovnu i naučnu vrednost predela, kao i opasnosti koje im prete od nedovoljno regulisanog razvoja. Preporuka se odnosi na prirodne i veštački stvorene predele, uključujući i urbane predele ugrožene razvojem, a posebno oblasti koje okružuju spomenike. Preporukom se podstiče primena preventivnih i korektivnih mera i naglašava značaj urbanog i ruralnog planiranja, kao i nadzor u očuvanju predela od infrastrukturnog razvoja, deforestacije, zagađivanja, projektovanja zgrada, i drugih sličnih pretnji. Ovim dokumentom se predlažu obrazovne aktivnosti (kako u školama, tako i van njih), kako bi se podigla svest javnosti i poštovanje prema predelima i oblastima. Takođe se naglašava značaj obuke nastavnika, uključivanje medija i podrška države za obrazovne aktivnosti.

Preporuke UNESCO-a o zaštiti kulturne i prirodne baštine na nacionalnom nivou (Recommendation concerning the Protection, at National Level, of the Cultural and Natural Heritage, UNESCO, Paris, 1962), usvojena na 17. zasedanju Generalne konferencije UNESCOa, poziva države da formulišu, razviju i primenjuju politike očuvanja, konzervacije i prezentovanja svoje prirodne i kulturne baštine. Ona naglašava odgovornost svake države da zaštiti svoje nasleđe za svoje građane i za čovečanstvo. U dokumentu se državama preporučuje da izdvoje finansijska sredstva za zaštitu i očuvanje kulturne i prirodne baštine i predlaže da se preduzmu naučne, tehničke, administrativne, zakonske, finansijske, obrazovne mere i uključivanje javnosti. Na kraju, dokument preporučuje oblasti za međunarodnu saradnju kako bi se očuvalo kulturno nasleđe.

Venecijanska povelja: Međunarodna povelja o konzervaciji i restauraciji spomenika i područja (The Venice Charter: International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites, ICOMOS, Venice, 1964), usvojena na II Međunarodnom kongresu arhitekata i stručnjaka istorijskih građevina, u organizaciji Međunarodnog saveta za spomenike i spomeničke celine (ICOMOS), kodifikuje međunarodno prihvaćene standarde u praksi konzervacije, koji se odnose na arhitekturu i područja. Povelja uspostavlja principe konzervacije zasnovane na konceptu autentičnosti i značaju održavanja istorijskog i fizičkog konteksta građevina i područja. Venecijanskom poveljom se proširuju načela zaštite određena Atenskom poveljom iz 1933. god, te stoga predstavlja jedno od najznačajnijih međunarodnih dokumenata za očuvanje spomenika, kojom se utvrđuje da spomenike ne treba očuvati samo kao umetnička dela, nego i kao istorijske dokaze. Njom se uspostavlja niz principa očuvanja, koji se odnose na restauraciju građevina iz različitog perioda. U pogledu arheoloških istraživanja, Venecijanska povelja sadrži dva glavna načela: arheološka istraživanja uvek prethode restauratorskim radovima na nekom spomeniku i arheološka iskopavanja treba da budu izvedena u skladu s međunarodnim normama i preporukama UNESCO-a.

Norme iz Kita: Finalni izveštaj sa sastanka o očuvanju i korišćenju spomenika i lokaliteta od umetničke i istorijske vrednosti (Norms of Quito: Final Report of the Meeting on the Preservation and Utilization of Monuments and Sites of Artistic and Historical Value, ICOMOS, Quito, Ecuador, 1967), je dokument usvojen u Kitu, Ekvador, 1967. godine. Ovim dokumentom prepoznaje se i priznaje bogatstvo spomenika i lokaliteta koji čine kulturnu baštinu Severne, Srednje i Južne Amerike. Dokument se takođe osvrće na važna pitanja očuvanja, i to: uticaj ubrzanog razvoja na životnu sredinu; očuvanje istorijskih područja i integrisanje tih područja u urbana područja; rešavanje sukoba između potrebe za urbanim razvojem i zaštite životne sredine; ekonomska vrednost nasleđa; i kulturni turizam. Dokument poziva na poboljšanje koristi i vrednosti kulturne baštine. On sadrži preporuke za delovanje na nacionalnom i regionalnom nivou. Dokument takođe predlaže tehničke i pravne mere za očuvanje spomenika i lokaliteta, uključujući i uspostavljanje zaštitnih zona i izuzeća od plaćanja poreza za restaurirane građevine u privatnom vlasništvu. Postoji zabrinutost za kulturnu baštinu u kontekstu razvoja i urbanog rasta sa kojom se suočavaju mnoge zemlje Latinske Amerike i sa već znatnim propadanjem te baštine.

Evropska povelja o arhitektonskom nasleđu (European Charter of the Architectural Heritage, Council of Europe, Amsterdam, 1975) usvojena od strane Saveta Evrope 1975.

godine, koja je proglašena za Evropsku arhitektonsku godinu, ima za cilj da razvije zajedničku evropsku politiku za zaštitu arhitektonskog nasleđa. Dokument definiše prirodu evropskog arhitektonskog nasleđa, njegov značaj za Evropsku zajednicu, i pretnje na nasleđe učinjene iz neznanja, nemara, i faktore ugrožavanja poput ekonomskih pritisaka, motornog saobraćaja, neadekvatne restauracije i nerešenih imovinskih odnosa. U Povelji se ističe da budućnost arhitektonskog nasleđa zavisi od integracije u život ljudi i od važnosti koja se arhitektonskom nasleđu pridaje u prostornim i urbanističkim planovima, kao i planovima razvoja. Ističe se važnost poštovanja lokacije spomenika i načelo integralne zaštite, čime se zaštita postavlja kao jedan od glavnih elemenata promišljanja u urbanističkom i prostornom planiranju. Povelja poziva na integrisani pristup konzervaciji koja podrazumeva odgovarajuće restauracione tehnike, efikasnu primenu zakona i propisa, odgovarajuću administrativnu podršku, kao i odgovarajuću tehničku i finansijsku podršku (uključujući i poreske olakšice). U Povelji se ističe potreba za boljim programima obuke, a preporučuje se i međunarodna razmena znanja, iskustva i pripravnika. Povelja naglašava značaj obrazovnih programa za mlade i javnost, o važnosti arhitektonskog nasleđa Evrope.

Firentinska povelja o zaštiti istorijskih parkova i vrtova (The Florence Charter: Historic Gardens, ICOMOS – IFLA, 1982), usvojena od strane Međunarodne federacije bibliotečkih udruženja i institucija i Međunarodnog odbora za istorijske parkove (ICOMOS – IFLA International Federation of Library Associations and Institutions, International Committee for Historic Gardens) utvrđuje principe i smernice za očuvanje istorijskih parkova i vrtova.

Povelja definiše istorijske parkove kao arhitektonske objekte i preporučuje njihovo očuvanje kao živih spomenika. Povelja navodi strategije za održavanje, konzervaciju, restauraciju i rekonstrukciju vrtova, uključujući i njihove planove, vegetaciju, strukturne i dekorativne karakteristike, kao i korišćenje vode. Ona se takođe bavi i pravnim i administrativnim problemima. Povelja je usvojena 1982. godine kao dodatak Venecijanske Povelje, i fokusirana je na određene kategorije kulturnih dobara.

Povelja iz Dešambova o očuvanju baštine Kvebeka (Deschambault Charter for the Preservation of Quebec's Heritage, ICOMOS Canada, 1982), definiše posebnu prirodnu baštinu Kvebeka i ističe principe za očuvanje materijalne kulture Kvebeka, kao i geografskog i životnog okruženja. Šira definicija, koja ne uzima u obzir samo materijalnu kulturu, već i

prilagođavanje ljudi prirodnom okruženju, doživljava predeo (rezultat interakcije ljudi i prirode) kao deo nasleđa kojeg treba zaštititi. Aktivnosti na očuvanju moraju se usmeravati na sprečavanje propadanja i uništavanja nacionalne baštine. Povelja podstiče na vođenje savremenih inventara i korišćenje specijalizovanih znanja. Takođe podstiče na procenu značaja nasleđa i preporučuje da „principi zaštite i razvoja nacionalne baštine moraju imati prednost u odnosu na druge razvojne planove“.

Građani se doživljavaju kao najvažniji faktori zaštite baštine, a posebno se ističe pravo javnosti na učešće u procesu donošenja odluka o nacionalnoj baštini. Povelja takođe predlaže da se neprestana upotreba baštine ugradi u socijalni i ekonomski život nacije, pri čemu se prednost daje tradicionalnom korišćenju. Povelja podstiče širenje informacija o kulturnoj baštini Kvebeka kroz obrazovni sistem i druga sredstva, kako bi ljudi bili svesni njene vrednosti. Nakon svega, ohrabruje se obuka zanatlija, tehničkih lica i stručnjaka.

Deklaracija iz Tlaskale o revitalizaciji malih naselja (Tlaxcala Declaration on the Revitalization of Small Settlements, ICOMOS Mexico, 1982), usvojena na trećem Međuameričkom simpozijumu o zaštiti graditeljskog nasleđa, u organizaciji ICOMOS Meksika, priznaje da mala naselja predstavljaju svedočanstvo naše kulture i ističe odgovornost lokalnih i nacionalnih vlasti da pomognu u očuvanju malih naselja i sprečavanju migracija u velike gradske centre. Deklaracija prepoznaje pravo malih zajednica treba da budu uključene u donošenje odluka o njihovim gradovima i selima. Deklaracija ističe razarajući uticaj sredstava komunikacije kojima se uvode obrasci ponašanja i potrošnje koji su suprotni tradicionalnim načinima. Njome se ističe da očuvanje naselja mora da uključi poboljšanje uslova stanovanja kako bi se stanovništvo ohrabrilu na revitalizaciju zajednica. Aktivnosti na očuvanju moraju da budu interdisciplinarne, a socijalne usluge i poboljšanja infrastrukture treba pažljivo uvoditi, poštujući lokalne vrednosti i tradiciju. Deklaracija sugeriše da su regionalni materijali i tradicionalne tehnike gradnje od ključnog značaja za održavanje malih naselja. Preporučuju se grantovi vlade za zaštitu stanovanja u malim mestima, čime se obezbeđuje održanje nasleđa u oblasti zgradarstva, kao i pristupačno stanovanje. Ohrabruju se škole da organizuju kurseve o očuvanju narodne arhitektonske baštine i tradicionalnih tehnika gradnje.

Deklaracija iz Drezdena (Declaration of Dresden, ICOMOS, 1982), usvojena od strane ICOMOS Nacionalnog odbora Demokratske Nemačke Republike, na simpozijumu, održanom u Drezdenu 1982. godine, bavi se rekonstrukcijom spomenika porušenih u ratu. Ona poziva na vođenje dokumentacije o spomenicima kao načina da se obezbedi njihova zaštita u vreme ratnih sukoba i ukazuje na razloge i tehnike za rekonstrukciju kao i značaj razmene znanja među narodima kao način da se osigura poštovanje i zaštita ovog nasleđa. Deklaracija podržava ranije preporuke UNESCO-a i ICOMOS Generalne skupštine o sprečavanju rata, i poziva na međunarodnu saradnju u razoružanju, u cilju sprečavanja rata.

Povelja iz Apltona o zaštiti i unapređenju izgrađenog okruženja (Appleton Charter for the Protection and Enhancement of the Built Environment, ICOMOS Canada, 1983), koju je usvojio ICOMOS Kanada, ističe principe očuvanja izgrađenog okruženja u pogledu njegove zaštite, vrednosti, postavke, relokacije, poboljšanja, korišćenja, dodataka, i kontrole okruženja. Poveljom se ističe upravljanje urbanim okruženjem kao važnim aspektom očuvanja kulturnog nasleđa. Opisani su nivoi intervencije (održavanje, period restauracije, sanacija, period rekonstrukcije, ponovna izgradnja) i stepeni intervencije (održavanje, stabilizacija, dodaci, uklanjanje). Povelja preporučuje da intervencije uzmu u obzir kulturni značaj, stanje i integritet materijala, kontekstualnu vrednost, kao i adekvatno korišćenje fizičkih, socijalnih i ekonomskih resursa. Ona poziva i na učešće javnosti u procesu donošenja odluka. Povelja uključuje i principe prakse, među kojima se nalaze i preporuke o patini, koja se doživljava kao deo istorijskog integriteta izgrađenog okruženja.

Rimska deklaracija (Declaration of Rome, ICOMOS, 1983), potvrđuje izazove u očuvanju kulturnih dobara u Italiji, uključujući političke i društveno-ekonomske razloge, nejasan odnos između teorije i prakse u očuvanju, nedostatak koordinacije između vladinih agencija i organizacija i nedovoljno kvalifikovani kadar koji se bavi konzervacijom arhitektonskog nasleđa. Ona preporučuje da različita tela koja se bave očuvanjem, poboljšaju koordinaciju na svim nivoima i potvrđuje značaj specijalističke obuke za one koji su zaposleni na poslovima restauracije. Deklaracija podržava jačanje međunarodnih organizacija, kao što je Međunarodni centar za proučavanje konzervacije i restauracije kulturnih dobara (International Centre for the Study of Preservation and the Restoration of Cultural Property ICCROM), odgovorne za obrazovanje i obuku.

Evropska povelja ICOMOS-a o očuvanju istorijskih gradova i urbanih područja (Charter for the Conservation of Historic Towns and Urban Areas, ICOMOS, Washington, 1987) usvojena od strane Generalne skupštine Međunarodnog saveta za spomenike i spomeničke celine (International Council on Monuments and Sites – ICOMOS) utvrđuje principe i smernice za zaštitu i očuvanje istorijskih gradova. Povelja predstavlja dopunu Venecijanske povelje iz 1964. godine, čiji je akcenat bio na pojedinačnim spomenicima. Ona se bavi pitanjima kao što su: integracija ciljeva očuvanja u politike prostornog i urbanog planiranja, odlike istorijskih gradova koje treba sačuvati, učešće stanovnika u procesu očuvanja i socijalni i ekonomski aspekti očuvanja istorijskih gradova. Povelja obavezuje na odgovarajuću zaštitu arheoloških nalazišta, kao i arheološka istraživanja. Plan zaštite istorijskih gradova i urbanih područja, trebalo bi da obuhvati sve relevantne elemente zaštite, uključujući i nepokretno arhitektonsko nasleđe.

Povelja o zaštiti i upravljanju arheološkim nasleđem (Charter for the Protection and Management of the Archaeological Heritage, Lausanne, 1990), usvojena od strane ICOMOS Međunarodnog odbora za upravljanje arheološkim nasleđem, ICOMOS International Committee on Archaeological Heritage Management (ICAHM), u Lozani, 1990. godine, inspirisana uspehom Venecijanske povelje iz 1964. godine, nastala je kao odgovor na sve veće opasnosti koje prete arheološkim nalazištima širom sveta, posebno krađe i neracionalno korišćenje zemljišta. Povelja pokušava da uspostavi principe i smernice upravljanja arheološkim nasleđem od globalnog značaja i mogu se prilagoditi nacionalnim uslovima i politikama. Na bazi inventara i opštih istraživanja, Povelja podstiče usvajanje zakona u oblasti zaštite arheološkog nasleđa. Povelja postavlja opšte principe za istraživanje, održavanje i očuvanje, kao i rekonstrukciju arheološkog nasleđa. U Povelji se naglašava da se arheološko znanje zasniva uglavnom na naučnom istraživanju arheološkog nasleđa i da je iskopavanje poslednja opcija u potrazi za tim informacijama. Korišćenjem naučnih tehnika, kako destruktivnih tako i nedestruktivnih, nasleđe se može koristiti za dobijanje informacija o evoluciji čovečanstva u Evropi, i kao „izvor evropskog kolektivnog pamćenja“. Poveljom se takođe ističe uloga visokih akademskih i profesionalnih standarda u relevantnim oblastima ekspertize, kao i potreba za međunarodnom saradnjom.

Povelja iz Fesa (The Fez Charter, Organization of World Heritage Cities OWHC, 1993), donesena je na Osnivačkoj generalnoj skupštini Organizacije gradova svetske kulturne baštine OWHC, 1993. godine. Dokument prepoznaje značajnu ulogu koju gradovi imaju kao

kulturni centri i primeri ljudskog dostignuća. Povelja prepoznaje i krhkost gradova i podstiče izmene u radovima na istima. Njome se ističe značaj povezanosti između stanovnika, savremenih i efikasnih tehnika upravljanja, i adekvatnih finansijskih resursa, a sve u cilju zaštite gradova. Potpisnice Povelje saglasne su da sarađuju u cilju dobrobiti građana koji žive u gradovima svetske kulturne baštine, i u svrhu podrške očuvanja tih gradova kroz istraživanje, obuku i unapređenje.

Dokument iz Nare o autentičnosti (The Nara Document on Authenticity, ICOMOS, 1994), nadovezuje se na Venecijansku povelju, u svetlu sve šireg sadržaja tema iz oblasti kulturne baštine. Ovaj dokument bavi se potrebom za širim razumevanjem kulturne raznolikosti i kulturne baštine jer se vezuje za očuvanje autentičnosti kulturnog nasleđa. Dokument podvlači značaj razmatranja kulturnih i socijalnih vrednosti svih društava. On ističe poštovanje drugih kultura, drugih vrednosti, materijalnih i nematerijalnih izraza svih baština i svih kultura. Ne postoje fiksni kriterijumi za prosuđivanje vrednosti i autentičnosti kulturnih dobara; ona se moraju procenjivati u okviru kulturnog konteksta kojem pripadaju. Mada odgovornost za staranje i upravljanje baštinom primarno pripada kulturi koja je stvorila tu baštinu, dokument poziva na poštovanje principa i odgovornosti koji proističu iz međunarodnih povelja.

Protokol iz Bergena o komunikaciji i odnosima između gradova koji pripadaju Organizaciji gradova svetske kulturne baštine (Bergen Protocol on Communications and Relations among Cities of the Organization of World Heritage Cities, Organization of World Heritage Cities OWHC, 1995), rezultat je Druge generalne skupštine Organizacije gradova svetske kulturne baštine OWHC. Njime se ponovo ističe cilj identifikacije alata za odgovorno upravljanje istorijskim urbanim područjima, razmena informacija o rešavanju problema koji potiču od turizma, zagađenja, požara i elementarnih nepogoda kroz objavljivanje brošura ili kroz razmenu stručnjaka. Njime se pozivaju druge međunarodne organizacije koje se bave staranjem o kulturnoj baštini da učestvuju u projektima OWHC. Dokument uključuje obavezu na zajedničke projekte OWHC sa UNESCO, Savetom Evrope, ICCROM (Međunarodni centar za proučavanje, očuvanje i restauraciju kulturnih dobara), i ICOMOS. OWHC je takođe uključena u inicijativu Plavi štit za spremnost u slučaju nepogoda.

Povelja o održivom turizmu (Charter for Sustainable Tourism, Lanzarote, Canary Islands, Spain, 1995), usvojena na Svetskoj konferenciji o održivom turizmu u Lanzarotu,

Kanarska ostrva, Španija, 1995. godine, potvrđuje da iako turizam može pozitivno doprineti društveno-ekonomskom i kulturnom razvoju, takođe može imati negativne posledice za ljudsku zajednicu i dovesti do degradacije životne sredine i gubitka lokalnog identiteta. Povelja poziva na planiranje i održivo upravljanje turizmom kojim se čuva i štiti prirodna i kulturna baština. Povelja takođe poziva na to da razvoj turizma mora biti dugoročno ekološki podnošljiv, ekonomski održiv, socijalno pravičan za lokalne zajednice, i održiv u budućnosti. Što se tiče kulturnog nasleđa, Povelja poziva na to da turizam treba da razmotri svoj uticaj kako na kulturno nasleđe tako i na tradiciju lokalne zajednice. Povelja preporučuje posebnu podršku ekološki i kulturno osetljivim područjima i oblastima koje su degradirane usled velikog uticaja turizma.

Dokument o internim standardima za staranje o kulturnim dobrima (Secretary of the Interior's Standards for the Treatment of Historic Properties, United States National Park Service, 1995), utvrđuje standarde koji se primenjuju na sva dobra iz Nacionalnog registra istorijskih zdanja Sjedinjenih Američkih Država, koji su predstavljeni jednostavnim i zdravorazumskim jezikom. Standardi pokrivaju četiri jasna pristupa za staranje o istorijskim dobrima: očuvanje – s težištem na održavanju i popravkama; sanacija – prilagođavanje objekta izmenjenoj upotrebi ali uz zadržavanje njegovog istorijskog karaktera; restauracija – opisivanje objekta u određenom periodu njegove istorije; rekonstrukcija – izrada nestalih delova objekta za potrebe interpretacije. Dokument takođe utvrđuje standarde za izbor odgovarajućeg tretmana istorijskih objekata ili predela.

Povelja o zaštiti i upravljanju podvodnim kulturnim nasleđem (Charter for the Protection and Management of the Underwater Cultural Heritage, ICOMOS, Bulgaria, 1996), usvojena od strane Generalne skupštine ICOMOS-a, bavi se potrebama očuvanja podvodne kulturne baštine i predstavlja dodatak ICOMOS Povelje za zaštitu i upravljanje arheološkim nasleđem iz 1990. godine. Povelja navodi osnovne principe za očuvanje podvodnog nasleđa i razmatra pitanja poput: finansiranja, istraživačkih ciljeva, kvalifikacije članova tima, ispitivanja, dokumentacije, materijala za konzervaciju, upravljanja i održavanja lokaliteta, i širenja informacija o podvodnom nasleđu. Metoda zaštite *in situ* ima prednost. Povelja ističe da arheološki materijal mora biti tretiran u toku ispitivanja, kao i tokom transporta. Povelja podstiče i međunarodnu saradnju i razmenu stručnjaka u cilju unapređivanja istraživanja i ispitivanja podvodne baštine. Takođe, Povelja podstiče širenje

informacija u javnosti o značaju podvodnog nasleđa, i koordinaciju i komunikaciju sa zainteresovanim stranama u vezi sa predloženim ispitivanjima.

Deklaracija iz Valencije (Declaration of Valencia, Valence, UNESCO, Spain, 1996), navodi ciljeve usvojene na Forumu UNESCO: "Univerzitet i nasleđe", o mreži univerziteta koji se bave zaštitom kulturnog nasleđa i ulozi univerziteta u podržavanju napora da očuvaju kulturno nasleđe. Mreža podstiče učenje kulturne baštine, saradnju i razmenu između univerziteta, i mobilizaciju ljudskih i tehničkih resursa za zaštitu kulturne baštine. Deklaracija preporučuje da teorijsko znanje mora biti dopunjeno i praktičnim iskustvom, i podstiče razvoj uzajamnog razumevanja između učenika kroz programe razmene.

Deklaracija iz San Antonia (Declaration of San Antonio, San Antonio, Texas, ICOMOS United States of America, 1996), rezultat je simpozijuma ICOMOS-a održanog u Teksasu 1996. godine na temu autentičnosti u očuvanju i upravljanju kulturnom baštinom Amerike. Dokument je regionalni odgovor na širu međunarodnu debatu o prirodi autentičnosti i konzervacije. San Antonio Deklaracija vidi direktnu vezu između autentičnosti i identiteta: kulturni identitet je temelj kulturnog nasleđa Amerike i njenog očuvanja. Razumevanje istorije, značaja i vrednosti nekog predela je od velike važnosti za identifikaciju autentičnosti. Deklaracija smatra da samo originalna, istorijska građevina može da bude autentična. Stoga je važno da se razume društvena vrednost predela, a ne samo značaj fizičke građevine. Deklaracija pravi razliku između dinamičkih mesta, gde materijalne promene mogu biti prihvatljive kao deo tekuće evolucije predela, i statičkih mesta, gde fizička struktura zahteva najviši nivo zaštite i gde promene treba svesti na minimum. Deklaracija sadrži i niz preporuka koje se tiču arhitekture i urbanizma, arheoloških lokaliteta i kulturnih predela.

Deklaracija iz Kvebeka (Declaration of Quebec, UNESCO, Quebec, Canada, 1997) je rezultat Drugog međunarodnog seminara sa Foruma UNESCO-a. Deklaracija potvrđuje spremnost učesnika za sprovođenje principa međunarodnog Univerziteta i Mreže nasleđa; zahteva da Univerzitet u Laval u Kvebeku uspostavi UNESCO katedru za kulturnu baštinu; i traži da generalni direktor UNESCO-a podržava razvoj i koordinaciju mreže.

Dokument iz Pavije (Document of Pavia, Associazione Secco Suardo, 1997), je rezultat nastojanja Evrope da razvije standarde za obrazovanje i obuku za očuvanje/restauraciju. On podstiče Evropsku uniju i stručnjake u ovoj oblasti da promovišu

oblast očuvanja/restauracije, preporučuje interdisciplinarnu razmenu sa drugim disciplinama, i definiše profesionalne kompetencije konzervatora – restauratora u Evropi. U smislu obuke koju treba da prođe konzervator-restaurator, dokument predlaže sledeće: ravnotežu teoretskog i praktičnog znanja; učenje komunikacijskih strategija; uspostavljanje kooperativnih programa razmene između institucija za obuku; promociju istraživanja u konzervaciji – restauraciji. Preporučuje se objavljivanje višejezičnog pojmovnika. Dokument takođe ohrabruje uspostavljanje regulatornog okvira kako bi se osigurao kvalitet konzervacijskih – restauratorskih intervencija; to uključuje kvalifikovanost članova tima i razvoj specifikacija za projekte. Uspostavljanje Evropske mreže za obrazovanje konzervatora – restauratora (ENCoRE) dalje doprinosi ovim aktivnostima.

Apel iz Evore (Evora Appeal, Organization of World Heritage Cities OWHC, 1997), usmeren je na pretnje i koristi od kulturnog turizma na istorijskim lokalitetima. Učesnici su osmislili koncept održivog turizma na način na koji je on opisan u Povelji sa Svetske konferencije o održivom turizmu iz 1995. Apel iz Evore poziva sve zainteresovane strane na promociju niza ciljeva u razvoju i upravljanju aktivnostima u vezi sa turizmom, koji uključuju: obezbeđivanje kvaliteta života i poštovanje kulturnog identiteta stanovnika; podsticanje regionalnih, nacionalnih i lokalnih vlasti na razvoj fiskalnih i zakonskih smernica kojima se podstiče otvaranje radnih mesta i razvoj turizma; ohrabrivanje turističke industrije da osnuje Svetski fond koji bi bio usmeren na analizu uticaja turizma na istorijske spomenike i lokalitete i na eventualnu štetu u gradovima svetske kulturne baštine.

Deklaracija iz Melburna (Declaration of Melbourne, UNESCO, Melbourne, Australia, 1998), usvojena na Trećem međunarodnim seminaru Foruma UNESCO, održanom na Univerzitetu Deakin u Melburnu u Australiji. Deklaracija ponavlja ciljeve međunarodne mreže univerziteta koji imaju programe koji se odnose na materijalno i nematerijalno nasleđe i ističe obavezu proširivanja mreže. To uključuje unapređenje obuke studenata, razmenu znanja i veština, podizanje javne svesti o značaju kulturnog nasleđa, i jačanje saradnje sa organizacijama koje su odgovorne za kulturno nasleđe, uključujući ICOMOS, Međunarodni savet muzeja (International Council of Museums – ICOM) i Fond za svetske spomenike (World Heritage Fund). Deklaracija takođe preporučuje da nastavni programi uključe i zakonski okvir zaštite kulturnog nasleđa u kurikulumu predmeta, kao i jačanje međunarodne saradnje kroz programe obuke, stipendije. Deakin Univerzitet takođe izjavljuje svoju nameru da uspostavi regionalni centar za očuvanje međunarodne kulturne baštine.

Povelja iz Bure o mestima kulturnog značaja (The Burra Charter: The Australia ICOMOS Charter for the Conservation of Places of Cultural Significance revised, 1999), usvojena 1981., revidirana 1999. godine ispituje načela donesena u Venecijanskoj povelji. To je nacionalna povelja koja je uspostavila principe za upravljanje i očuvanje kulturnih lokaliteta u Australiji. Povelja je posebno značajna zbog definisanja kulturnog značaja i standarda kojima naglašava korišćenje kulturnog značaja za upravljanje i očuvanje kulturnih predela. Povelja daje primer kako se međunarodna načela mogu prilagoditi vrednostima i potrebama određenog naroda ili pojedinih kulturnih grupa unutar tog naroda.

Habitat II Agenda (The Second United Nations Conference on Human Settlements Habitat II, Istanbul, 1996) održana 20 godina nakon prve Habitat konferencije u Vankuveru, okupila je zajedno delegacije 171 države članice Ujedinjenih nacija, nevladin sektor, privatni sektor, naučno-istraživačke institucije i medije. Na konferenciji, popularno nazvanoj „Urbani samit“ se raspravljalo o pitanjima od globalnog značaja kao što su obezbeđivanje adekvatnog smeštaja za sve, i održivih ljudskih naselja, zdravijih i podesnijih gradova za stanovanje, u sve više urbanizovanom svetu. Politički dokument koji je proistekao iz ovog „Urbanog samita“ poznat pod imenom Habitat II Agenda, sadrži preko 100 mera i 600 preporuka, kao i akcioni plan za održiva ljudska naselja. Ciljevi Habitat II Agende su: sprečavanje pogoršanja uslova života u ljudskim naseljima; stvaranje uslova za poboljšanje životne sredine na održivoj osnovi, za sve ljude. sa posebnim osvrtom na potrebe i doprinose žena i ranjivih socijalnih grupa, čiji su kvalitet života i učešće u razvoju sprečeni usled isključenosti i nejednakosti; usvajanje globalnog akcionog plana. Globalni akcioni plan obuhvata pet glavnih strategija: odgovarajući smeštaj za sve, održivi razvoj ljudskih naselja u urbanizovanom svetu, izgradnja kapaciteta i institucionalni razvoj, međunarodna saradnja i koordinacija, implementacija i monitoring Habitat II Agende.

11.3. Pregled međunarodnih konvencija za zaštitu biodiverziteta i prirode

Ubrzano globalno uništavanje prirodnih staništa i biološke raznovrsnosti, kao i opasnosti koje zbog toga prete biosferi i čovečanstvu, bili su ozbiljan povod da međunarodna zajednica pokrene niz inicijativa za očuvanje životne sredine i živog sveta na globalnom nivou.

U nastavku je dat pregled najvažnijih konvencija vezanih za zaštitu biodiverziteta i prirodnih dobara.

*Konvencija o zaštiti vlažnih staništa (Convention on Wetlands, Ramsar, Iran, 1971)*⁸² poznatija kao *Ramsarska konvencija*, predstavlja međunarodni sporazum čija je misija da očuva optimalno korišćenje vlažnih područja koja su izložena sve većem stepenu ugrožavanja isušivanjem, zatrpavanjem, zagađivanjem, prekomernom eksploatacijom, unošenjem stranih, invazivnih vrsta. Iz ovog razloga, države potpisnice ove konvencije obavezale su se da će poboljšati međusobnu saradnju i rad sa lokalnim stanovništvom radi evidentiranja i zaštite vodenih i vlažnih područja kao regulatora režima voda, staništa specifične flore i faune (naročito ptica močvarica), kao izvora velike ekonomske, kulturne, naučne i rekreativne vrednosti čiji bi gubitak bio nenadoknadiv. Imajući u vidu činjenicu da su ljudi oko močvarnih područja gradili civilizacije hiljadama godina, i da su mnoge kulture oblikovane pod direktnim uticajem ovih ekosistema, nesporan je značaj ovih područja kao kulturnih vrednosti.

*Konvencija o zaštiti evropskog divljeg živog sveta i prirodnih staništa (Convention on the Conservation of European Wildlife and Natural Habitats, Bern, 1979)*⁸³, poznata kao *Bernska konvencija*, predstavlja međunarodni sporazum zemalja članica Saveta Evrope, Evropske ekonomske zajednice i ostalih zemalja, radi postizanja dogovora i saradnje na očuvanju divljih vrsta flore i faune i njihovih prirodnih staništa, naročito onih čija se brojnost smanjila i kojima pretili istrebljenje, uključujući i migratorne vrste. Priznajući suštinsku ulogu flore i faune u očuvanju ekološke ravnoteže, i svesni njihove estetske, naučne, kulturne, rekreacione, ekonomske i suštinske vrednosti, kao prirodnog nasleđa koje treba sačuvati i predati budućim generacijama, države potpisnice su preuzele odgovornost da u svoje nacionalne ciljeve, programe i planove uključe odredbe Konvencije. Takođe, tim državama se preporučuje da preduzmu korake za predlaganje i zaštitu tzv. područja od specijalnog interesa za zaštitu, čija bi funkcija bila očuvanje populacija vrsta i tipova staništa navedenih u Dodacima I i II Konvencije, a koja se mogu naći na teritoriji date države. Ta područja treba da, zajedno sa sličnim područjima drugih država, formiraju jedinstvenu mrežu zaštićenih područja – Emerald mreža.

---

⁸² http://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/scan_certified_e.pdf

⁸³ <http://www.coe.int/en/web/bern-convention>

*Konvencija o očuvanju migratornih vrsta divljih životinja (Convention on the Conservation of Migratory Species of Wild Animals, Bon, 1979)*⁸⁴, poznata kao *Bonska konvencija*, predstavlja međunarodni sporazum nastao iz brige za one vrste životinja koje se sele preko ili izvan granica nacionalnih nadležnosti, odnosno, migratorne vrste. Prema datoj definiciji, migratorna vrsta obuhvata populaciju ili bilo koji geografski odvojen deo populacije bilo koje vrste ili nižeg taksona divljih životinja od koje značajni deo članova ciklično i predvidljivo prelazi jednu ili više granica nacionalne nadležnosti. Konvencija podrazumeva prihvatanje obaveze država potpisnica da štite migratorne vrste koje žive u okviru granica njihove nadležnosti ili prelaze te granice, odnosno, obaveze da očuvanje migratornih vrsta divljih životinja bude zajednička briga svih zemalja u okviru čijih granica takve vrste provode bar deo svog životnog ciklusa.

*Konvencija o međunarodnoj trgovini ugroženim vrstama divlje flore i faune (Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora, Washington, 1973)*⁸⁵ poznatija kao *CITES konvencija*, predstavlja međunarodni sporazum kojim se obezbeđuje međunarodna saradnja u zaštiti određenih vrsta divlje flore i faune od prekomerne eksploatacije i međunarodnog prometa.

*Konvencija o biološkoj raznovrsnosti (Convention on Biological Diversity, CBD, Rio de Žaneiro, 1992)*⁸⁶ ima za cilj očuvanje biološke raznovrsnosti, održivo korišćenje bioloških resursa i ravnomernu podelu koristi koja je nastala njihovim korišćenjem, uzimajući u obzir i pravo nad njima, kao i nad biotehnologijom, i odgovarajući pristup genetičkim resursima, transfer relevantnih tehnologija i optimalno finansiranje. Zbog sve većeg ugrožavanja i uništavanja biološke raznovrsnosti usled mnogobrojnih antropogenih aktivnosti, jedan od ciljeva ove Konvencije je i sprovođenje politike i strategije očuvanja biološke raznovrsnosti kako na globalnom, tako i na lokalnom nivou. Pored ekoloških, genetičkih, socijalnih, naučnih, obrazovnih, rekreativnih, estetskih vrednosti, biološka raznovrsnost se karakteriše i kulturnom vrednošću. Kulturno-istorijski značaj bioloških resursa, se ogleda u kolektivnoj svesti svakog naroda o svom poreklu i životnom prostoru za koji je biološki, egzistencijalno i istorijski vezan, koji voli, kojim se ponosi, koji koristi, čuva i brani životom kao najvišu

---

⁸⁴ <http://www.cms.int/en/convention-text>

⁸⁵ <https://www.cites.org/eng/disc/text.php>

⁸⁶ <https://www.cbd.int/doc/legal/cbd-en.pdf>

suverenu vrednost. U okviru svake kulture razvijen je tradicionalni način čuvanja i korišćenja prirodnih resursa kao bitan etički obrazac i istorijska tekovina.

Pored ovih konvencija, treba spomenuti i sledeće dokumente, koji pored zaštite biološke raznovrsnosti imaju za cilj i očuvanje identiteta predela i predeone raznovrsnosti.

*Pan-Evropska strategija o zaštiti biološke raznovrsnosti i predeone raznovrsnosti (Pan-European Biological and Landscape Diversity Strategy – PEBLDS, Sofia, 1995)*⁸⁷ utvrđuje međunarodni okvir saradnje, jačanja i proširenja programa u oblasti zaštite biološke raznovrsnosti, a čiji je glavni cilj pronalaženje optimalnog rešenja za problem opadanja evropske biološke i predeone raznovrsnosti, kao i obezbeđenje održivosti prirodnog okruženja. Jedan od prioriteta i aktivnosti evropske zaštite prirode u okviru Pan-Evropske strategije je razvoj evropske ekološke mreže u cilju očuvanja ekosistema, staništa, vrsta i predela od evropskog značaja.

*Konvencija o pitanju zaštite i održivom razvoju Karpata (Convention on protection and sustainable development of the Carpathians, Kyiv, 2003)*⁸⁸ ili Karpatska konvencija, predstavlja regionalni sporazum sedam država (Češke Republike, Mađarske, Poljske, Rumunije, Slovačke Republike, Srbije i Crne Gore i Ukrajine) o saradnji u ostvarivanju zaštite i održivog razvoja u oblasti Karpatskih planina, koje predstavljaju važnu ekološku, ekonomsku, kulturnu i životnu sredinu u centralnoj i istočnoj Evropi. Strane potpisnice se obavezuju „...da će da vode sveobuhvatnu politiku i da sarađuju u cilju zaštite i održivog razvoja Karpata, s namerom da se, između ostalog, poboljša kvalitet života, ojačaju lokalne privrede i zajednice i očuva prirodna i kulturna baština...“, kroz integrisano upravljanje zemljišnim resursima, očuvanje i održivo korišćenje biološke i predeone raznovrsnosti, usaglašeno prostorno planiranje, održivo i integralno upravljanje vodama/rečnim basenima, održivu poljoprivredu, održivi transport i infrastrukturu, održivi turizam, čistiju industriju i energetiku, očuvanje i promociju kulturnog nasleđa i tradicionalnih znanja.

---

⁸⁷ www.salzburg.gv.at/paneurop_strategie.pdf

⁸⁸ http://www.carpathianconvention.org/tl_files/carpathiancon/Downloads/01%20The%20Convention/1.1.1.1_CarpathianConvention.pdf

12. LITERATURA

12. 1. Štampana dela

- Aitchison, J. "Cultural landscapes in Europe: a geographical perspective" in B. von Droste, H. Plachter, & M. Rössler (Eds.), "Cultural Landscapes of Universal Value – Components of a Global Strategy" (pp. 272–288). Jena: Gustav Fischer in cooperation with UNESCO, 1995.
- Aitchison, J., "The World Heritage Convention: cultural sites and landscapes", in H.A. Aalen (Ed.) *Landscape Study and Management* (pp. 183–193). Dublin: Trinity College Dublin Department of Geography, The Office of Public Works & Boole Press, 1996.
- Ada, S., "Cultural Diplomacy From Showcase to Intercultural Dialogue" in *Cultural Diplomacy, Arts, Festivals and Geopolitics*, ed. by Dragicevic Šešić, M., Creative Europe Desk Serbia, Faculty of Dramatic Arts, Belgrade, 2017.
- Álvarez Munárriz, *Caza, cazadores y medio ambiente: breve etnografía cinegética*, Universidad de Murcia, 2007.
- Amartya, S., "Development as capacity expansion", in Keith Griffin, 1990.
- Amend, T., Brown, J., Kothari, A. Phillips, J. and Stolton, S. (eds.), *Protected Landscapes and Agrobiodiversity Values*, IUCN and GTZ, 2008.
- Anderson & Gale, 1999; Anderson *et al.*, 2003; Norton, 2006; Atkinson *et al.*, *Cultural Geography: Different Encounters, Encountering Difference*, 2007.
- Barnes, T.J. & Duncan, J.S. "Introduction. Writing worlds", in T.J. Barnes & J.S. Duncan (Eds.) *Writing Worlds. Discourse, Text and Metaphor in the Representation of Landscape* (pp. 1– 17). London: Routledge, 1992.
- Berque, A., *Les raisons du Paysage*, Pariz, Hazan von Droste, B., Plachter, H. and Rössler, A. (eds.), (1995), *Cultural Landscapes and Universal Value: Components of a Global Strategy*, Jena (Germany), 1995.
- Brueggerhoff, Stefan, Kornelius Goetz and Norbert Tempel, *Between different interests – conservation planning for industrial heritage sites*, Conference proceedings, Copenhagen:

- 67-73, 2009.
- Billinge, M.D., Cultural landscape. In R.J. Johnston, D. Gregory, P. Haggett, D. Smith & D.R. Stoddart (Eds.) *The Dictionary of Human Geography* (pp. 67–68). Oxford: Blackwell, 1981.
- Birks, H.H., Birks, H.J.B., Kaland, P.E., & Moe, D. (Eds.), *The Cultural Landscape — Past, Present and Future*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Blaenavon Industrial Landscape – *World Heritage Site, Management Plan 2011 -2016*.
- Bogdanov, N. I Stojanović, Ž., "Metodologija utvrđivanja ruralnost i identifikacija ruralne Srbije", u: Bogdanov, N. Ševarlić, M. (red) *Poljoprivreda i ruralni razvoj Srbije u tranzitnom periodu*, DAES i Poljoprivredni fakultet, Beograd, 2006.
- Bogdanović, B., *Tri ratne knjige*, Novi Sad, 2008.
- Bogunović, S. "ID-ENTITET GRADA" u: LIMESplus, *Identitet Beograda*, Beograd, HERAedu, 2012.
- Cassirer, E., *The Elusive Synthesis: Aesthetics and Science*, Princeton University Press, 1953
- Characteristic structures of the industrial buildings from the XIX-XX centuries and technical interventions for the re – utilization, AdriennLepel, Budapest University of Technology and Economics – Hungary, Series: Architecture and Civil Engineering Vol. 4, No 1, 2006, pp. 1 – 17
- Coal Mine, Senjski Rudnik, Serbia – Preliminary Technical Assessment (2005, rev 2008);
- Cosgrove, D., *Social Formation and Symbolic Landscape*. London: CroomHelm, 1984.
- Cosgrove, D., *Prospect, perspective and the evolution of the landscape idea*. Transactions of the Institute of British Geographers, New Series 10, 45–62., 1985.
- Cosgrove, D., "Cultural landscape". in R.J. Johnston, D. Gregory, G. Pratt, & M. Watts (Eds.) *The Dictionary of Human Geography* (4th ed., pp. 138–141). Oxford: Blackwell, 2000.
- Daniels, S., & Cosgrove, D. (Eds.), *The Iconography of landscape. Essays on the symbolic representation, design and use of past environments*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
- De la Blache, P.V., "La Geographie Politique: A Propos des Ecrits de M. Frederic Ratzel," *Annales de Geographie* 8, 1988.

- Denevan, W. M., & Mathewson, K. (Eds.), *Carl Sauer on culture and landscape: readings and commentaries*, LSU Press, 2009.
- Development: the power of culture, Stockholm, 30 March–2 April, Paris: UNESCO, 1998.
- Dragičević Šešić, M. *Horizonti čitanja: dometi kulturne animacije*, Beograd: Pont. 1993.
- Dragičević Šešić, M., *Umetnost i alternativa*, Beograd: Fakultet dramskih umetnosti, Institut za pozorište, film, radio i televiziju – Clio, 2012.
- Dragičević Šešić, M., Dragojević S., *Interkulturalna medijacija na Balkanu*, Sarajevo: OKO, 2004.
- Dragičević Šešić, M., Stojković, B., *Kultura: menadžment, animacija, marketing*, Beograd: Clio, 2011.
- Dragicevic Sesic M., *Culture as a resource of a city development*, *Culturelink, special issue*, ed. by Nada Švob Ćokić, Zagreb, 2006..
- Dragojević S., Dragičević-Šešić, M., *Menadžment umetnosti u turbulentnim okolnostima: organizacioni pristup*, Beograd: Clio, 2005.
- Duncan, J.S., *The City as text: "The politics of landscape interpretation" in the Kandyan Kingdom*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Đukić Dojčinović, V., *Pravo na razlike selo–grad*, Beograd: Zadužbina Andrejević, 1997..
- Đukić Dojčinović, V., *Tranzicione kulturne politike: konfuzije i dileme*, Beograd: Zadužbina Andrejević, 2003.
- Đukić, V., *Kulturni turizam: menadžment i razvojne strategije*, Beograd: Clio, 2005..
- Đukić, V., *Država i kultura: studije savremene kulturne politike*, Beograd: Fakultet dramskih umetnosti, Institut za pozorište, film, radio i televiziju, 2012.
- Đukić, V. *Država i kultura : studije savremene kulturne politike – 2. dopunjeno izd. – Beograd : Institut za pozorište, film, radio i televiziju : Fakultet dramskih umetnosti, 2012 (Beograd : Ćigoja štampa), 2012.*
- Đukić, V., "Živeti bez kulture: mediji i kulturna politika u Srbiji" / Bibliografija: str. 24-25
U: *Kultura*. – ISSN 0023-5164. – Br. 137, str. 12-25, 2012.
- Eco, U. *Storia della Bellezza*, Milano, Bompiani, 2004.

- Eidsvik, H., "Cultural landscapes — the need for a political perspective", in J.M. Fladmark (Ed.) *Heritage — Conservation, Interpretation and Enterprise*. Papers Presented at the Robert Gordon University Heritage Convention 1993 (pp. 43–49). Oxford: Donhead, 1993.
- Ermischer, G., *Landscapes as Cultural Heritage in the European Research*, Spain, 2004.
- European Landscape Convention ELC, Council of Europe, Firenze, Italy, 2001.
- Forman & Gordon, *Planning and Designing Sustainable and Resilient Landscapes*, Springer, Switzerland, 1986,
- Forman, R. T. T. and Gordon, M., *Landscape Ecology*, Silva Ecosystems Consultants, 1992.
- Fowler, P., Cultural Landscape – "Archaeology, Ancestors and Archive", in Geja Hajos (ed.), Austrian National Committee of ICOMOS, 56-62., 1999.
- Fowler, P., *World Heritage Cultural Landscapes 1992 – 2002*, World Heritage Papers 6, Paris, France, 2005.
- Franconi, F., Ankoneli, M., *Mreža usluga namenjenih pojedincima*, HESPERIAedu, Beograd, 2012
- Geertz, C., "Religion as a Cultural System". in *Anthropological Approaches to the Study of Religion*. Ed. Michael Banton. pp. 1–46. ASA Monographs, 3. London: Tavistock Publications, 1996.
- Getis & Getis, *Introduction to Geography*, C. Brown Publishers, Iowa, 1992.
- Goble, M., *Vodič za urbanu rehabilitaciju*, prev. sa francuskog, Asocijacija za rehabilitaciju kulturnog nasleđa, Beograd, 2006.
- Graebner, F., *Antropology and Antihumanism in Imperial German*, University of Chicago Press, 1992.
- Haber, W., "Concept, origin and meaning of landscape", in B. von Droste, H. Plachter, & M. Rössler (Eds.), *Cultural Landscapes of Universal Value — Components of a Global Strategy* (pp. 38–41). Jena: Gustav Fischer in cooperation with UNESCO, 1995.
- Haeckel, Ernst, *All Forms in Nature*, Dover Publications Inc., New York, 1974.
- Hamerton, P., *Landscape*, Boston, Roberts, 1985.
- Hampel, A., "Fair Cooperation? Partnership – based Cooperation in Cultural Policy & Cultural Manegement", in: *Cultural Diplomacy, Arts, Festivals and Geopolitics*, ed., by Dragicevic

- Šešić, M., Creative Europe Desk Serbia, Faculty of Dramatic Arts, Belgrade, 2017.
- Henze, R., "Why We Have to Overcome Paternalism in Time of Populism" , in: Cultural Diplomacy, Arts, Festival and Geopolitics, ed. by Dragicević Šešić, M., Creative Europe Desk Serbia, Faculty of Dramatic Arts, Belgrade, 2017.
- Heritage Management Plan, DRILL HALL GALLERY, Australian Capital Territory, The Australian National University, August 2010.
- Hocking, M. (ed.), *Evaluating Effectiveness: A framework for assessing the management of protected areas*, Gland (Switzerland), IUCN, 2000.
- Ilić Jovanović, B., (2013). *Evropska konvencija o predelu u kontinuitetu ljudskih prava*, Beograd, 2013.
- IRPP/SAAH – Regional Programme for Cultural and Natural Heritage in South East Europe – Senje
- IRPP/SAAH, Regional Programme for Cultural and Natural Heritage in South East Europe 2003 – 2008, FEASIBILITY STUDY ON ALEKSANDAR'S SHAFT, Senjski Rudnik, Serbia
Izveštaj radne grupe za prostorna pitanja i pružanje stručne pomoći u izradi „Predloga pravne zaštite i unapređenju prostornih i urbanističkih planskih dokumenata Senjskog Rudnika“.
- James & Martin, Elkins, *Literature of Travel and Exploration*, Oxford University Press, 1989.
- Jelinčić, D., *Abeceda kulturnog turizma*, Zagreb: Meandarmedia, 2008.
- Kaufmann-Hayoz R., Bruppacher S., et al, *Dynamic Governance of Energy Technology Change: Socio-technical Transitions towards Sustainability*, Springer, Switzerland, 2005.
- Keister, T., "The study of changes in cultural landscapes". *Fennia*, 168 (1), 31–115, 1990.
- Kenichi, O. *Nova globalna pozornica, Mate*, Zagreb XX-XXII, 2007.
- Kliković, M., *Turističke pećine Srbije*, Turističko poslovanje br. 6 (2010): 237-258, 2010.
- Kliković, M. "Analiza broja posetilaca turističkih pećina Srbije", *Zaštita prirode* br. 62 (2): 83-99., 2012.
- Knight, J., (eds.), *Human development and the international development strategy*, London: Macmillan, pp. 41–58, 1990.
- Kourdi, J., *Poslovna strategija*, Masmedia, Zagreb, 2011.

- Kotler, Ph., *Marketing Place Europe*, Prentice Hall, London, 1999.
- Krebs, N., "Natur und Kulturlandschaft". Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin, 3– 4, 81–94., 1923.
- Kulturni pejzaž – Savremeni pristup, (2008), Zbornik radova, Priredila Anika Skovran, Banja Luka, 2008.
- Kusek, J. Z. & Rist, R. C. (2004) Ten steps to a results-based monitoring and evaluation system:
a handbook for development practitioners , Washington, DC: World Bank
- Lazić, J. „Turizam briše granice“ Vreme, br. 1167 od 16. maja 2013.
- Letnja škola Univerziteta umetnosti, radionica Kulturni turizam i lokalni razvoj 17-25. juli 2010 .
<http://www.arts.bg.ac.rs/rektorat/download/06.%20Radionica%20Kulturnog%20Turizma.pdf>
- LIMES+, Governing the Common Goods Contemporary Issueses, Beograd, 3/2016
- Lowenthal, D., & Prince, H., "English landscape tastes". in *Geographical Review*, 55, 186–222, 1965.
- Luginbuhl *Reshaping Environments, An Interdisciplinary Approach to Sustainability in a Complex World*, Cambridge University Press, p. 376, 2006.
- Marošek, J., Zupan, S., Velcin, K., et al., *Monitoring and evaluation of local sustainable development strategies*, Municipal Support Programme IPA 2007, 2012.
- McKercher i du Cros, *Tourism and Hospitality*, Apple Academic Press, New York, 2002.
- Meadows, D., et al., "The limits to growth: a report for the Club of Rome's project on the predicament of mankind". New York: Universety Books, 1972.
- Mikić, H., "Public policy and creative industries in Serbia" paper presented on 7th International Conference on Cultural Policy Research, Barcelona, Spain, 9-12 July 2012.
- Milanović, B., *Globalna ekonomija*, Akademska knjiga. Novi Sad, 2016.
- Mitchell & Buggey, *Managing Cultural Heritage Sites in Southeastern Europe*, CHERPLAN Project, 2001.
- Mitchell, W.J. T. (Ed.). *Landscape and Power*. Chicago: University of Chicago Press, 1994.
- OECD *Glossary of Key Terms in Evaluation and Results-Based Management*, Paris:

- OECD/DAC, 2002.
- Perry, W., *The Man, His Time and His Legacy*, University of South Carolina Press, 2004.
- Peters, T., *Re-imagine*, DK, London, 2003.
- Plachter, H., "Functional criteria for the assessment of cultural landscapes", in: B. von Droste, H. Plachter, & M. Rössler (Eds.), *Cultural Landscapes of Universal Value — Components of a Global Strategy* (pp. 393–404). Jena: Gustav Fischer in cooperation with UNESCO, 1995.
- Plachter, H. and Rössler, M. *Cultural Landscapes: Reconnecting Culture and Nature*, Routledge, London and New York, 1995.
- Predlog ODLUKE O UTVRĐIVANJU SENJSKOG RUDNIKA ZA PROSTORNU KULTURNO-ISTORIJSKU CELINU, Zavod za zaštitu spomenika kulture Kragujevac, 2008.
- Rabehl, K., *Cultures in Contact*, The Metropolitan Museum of Art, New York, 2006.
- Ratzel, 1923:14; Boas, 1891:647; Kroeber, 1939:23; Sauer, 1925:34; Watsuji, 1928:34; McKenzie, 1931:314; Bateson, 1972:92; Jackson, 1980:12, *The Cultural Landscape Concept*, University of Murcia, Spain
- Regionalna agencija za razvoj Šumadije i Pomoravlja, *Strategija održivog razvoja Šumadije i Pomoravnja*, Kragujevac: Regionalna agencija za razvoj Šumadije i Pomoravlja, 2012.
- Republički zavod za statistiku, *Opštine i regioni u Republici Srbiji*, Beograd: Republički zavod za statistiku, 2012.
- Republički zavod za statistiku, *Opštine u Srbiji*, Beograd, Republički zavod za statistiku, 2008.
- REVIT, A Review of the Conservation of Industrial Heritage Assets on Brownfield Sites, Torfaen County Borough Council, November 2004.
- Richards, G., "Cultural tourists or a culture of tourism? Developments in the European cultural tourism market", in: *Innovations in cultural tourism: proceedings of the 5th ATLAS International Conference Innovative approaches to culture and tourism*, 1998, Rethymnom, Crete, (editor Butcher, J.), ATLAS, Tilburg: 1-10, 2001.

- Rikalović, G. H. Mikić, D. Molnar, *Razvoj kreativnih industrija u Srbiji i pouke australijskog iskustva, Kreativna Australija: dobar put u kreativno društvo i ekonomiju*, Beograd: SFBCGrupa za kreativnu ekonomiju, 2013.
- Rössler, M.. "UNESCO and cultural landscape protection". in: B. von Droste, H. Plachter, & M. Rössler (Eds.), *Cultural Landscapes of Universal Value — Components of a Global Strategy* (pp. 42–49). Jena: Gustav Fischer in cooperation with UNESCO,1995.
- Rowntree, L.B. "The cultural landscape concept in American human geography". in: C. Earle, K. Mathewson & M.S. Kenzer (Eds.) *Concepts in Human Geography* (pp. 127–159). Lanham: Rowman & Littlefield,1996.
- Rudan, E., *Razvojne perspektive kreativnog turzima u Hrvatskoj, Ekonomska misao i praksa* br. 2(2012):713-730, 2012.
- SAMOA, *société d'aménagement de la métropole ouest atlantique, Intelligent Conservation and Re-use of the Industrial Heritage*, September 2004.
- Samsone, M. i Bruni R, "Place management and marketing", U: *Event Planning*, Beograd HERAedu, 2013.
- Sauer, C. O. "The Morphology of Landscape". *University of California Publications in Geography* 2 (2):19-53, 1925.
- Sauer, C. O., *The Morphology of Landscape*, University Press,1925.
- Saving the Age of Industry, *Conservationbulletin Issue 67: Autumn 2011*.
- Schelling, Th., *Strategija sukoba*, Masmedia, Zagreb, 2012.
- Schlüter, O., *Sein Wirken für die Geographie und die Leopoldina*, Walter Roubitschek (Halle/Saale) und Günther Schönfelder (Leipzig), 2009.
- Selman and Knight, *Landscape as a spatial unit A spectrum of approaches Landscape as a sector of interest spectrum of landscape centred governance, stewardship and research'*, Routledge, London and New York,2005.
- Smith, G. E., "Egyptology and the Diffusion of Culture": *A Geographical Perspective*, Sussex Academic Press, Canada, 2012.

Society for Industrial archeology, occasional publications, Symposium – Industrial archeology and the human sciences, number three – April 1978.

Sredojević, Z., Gajić, B., & Živković, D., *Ekonomski parametri optimalne strukture proizvodnje u uslovima navodnjavanja*. Zbornik radova sa skupa sa međunarodnim učešćem II – Perspektive agrobiznisa Srbije i Evropske integracije, 2006.

Stojković, B., *Evropski kulturni identitet*, Niš – Beograd: Prosveta – Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, 1994.

Stojković, B., *Kulturna politika evropske integracije*, Beograd, Institut za evropske studije, 1996.

Stošić, N., Radojković, M., *Promocija spomenika kulture obuhvaćenih Ljubljanskim procesom u medijima* (kratka analiza), Beograd: Balkankult fondacija, 2010.

"Sustainability of landscapes", Norsk Geografisk Tidsskrift – Norwegian Journal of Geography, 2017.

Šurdić, B., N., McGrath, B., *From industrial Revolution to Post Industrial Evolution: Transforming Mining Community to Econmuseum*, Business Plan form Ljubljana process, 2010.

The ICOMOS (1964) „Venice Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites“, ICOMOS

The Nizhny Tagil Charter for the Industrial Heritage, The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage (TICCIH), 2003.

Throsby, D., *Economics and culture*, Cambridge University Press, 2001.

Transactions/Working Papers, The TICCIH Seminar on Training and Education within the Field of Industrial Heritage, Stockholm and Norberg, Sweden, June 8 – 11, 2008, Edited by Jan af Geijerstam, Stockholm 2008/2009.

Tuan, Y.F., *Space and Place: The Perspective of Experience*, University of Minnesota Press, 1977.

Turner II, B.L., Clark, W.C., Kates, R.W., Richards, J.F., Mathews, J.T., Meyer, W.B. (Ed.). *The Earth as Transformed by Human Action: Global and Regional Changes in the Biosphere over the Last 300 Years*. Cambridge University Press, 1990.

- UNDP- United Nations Development Programme Creative Economy Report 2008: The Challenge of Assessing the Creative Economy: Towards Informed Policy-making. New York, UNDP & UNCTAD, 2008.
- UNESCO, Towards sustainable strategies for creative tourism: creative cities network <http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001598/159811E.pdf> 2013.
- UNESCO, Final report of Intergovernmental Conference on Cultural Policies for 1998.
- Uredba o uslovima pribavljanja i otuđenja nepokretnosti neposrednom pogodbom, davanja u zakup stvari u javnoj svojini i postupcima javnog nadmetanja i prikupljanja pismenih ponuda („Službeni glasnik RS“, br. 24/12)
- Van Eetwede, V., Antrop, M., *Settlement Models for Structural Landscape Analysis*, Faro, Portugal, p. 52,2005
- Vasiljević, M., Filmska muzika SFRJ: Između politike i poetike, Beograd, HERAedu, 2016.
- Više od nasleđa*, Zbornik radova, prevod s engleskog jezika, Smederevo, Regionalni zavod za zaštitu spomenika, 2012.
- Von Droste, H. Plachter, & M. Rossler (Eds.), *Cultural Landscapes of Universal Value – Components of a Global Strategy* (pp. 380-392). Jena: Gustav Fischer in cooperation with UNESCO,2013.
- Von Humboldt, A., *The Invention of Nature*, Hodder & Stoughton,2008.
- Weitzmann, K. F., *Harmonic Theory in Perspective*, Columbia University,1992.
- Wissler, C., *North American Indians of the Plains*, Smithsonian Institution, New York,1926.
- World Commission Environment and Development, 1987. Our common future. Oxford: Oxford University Press
- World Commission on Culture and Development, 1995. Our creative diversity. Paris: UNESCO
- Zakić, Z. G. Rikalović, Ž. Stojanović, "Ruralna budućnost Srbije i EU", u: Jovanović-Gavrilović, B. Rakoljac-Antić, T. (ur) Ekonomska politika i razvoj, CID-Ekonomske fakultet, Beograd, str. 3-28, 2011.
- Zakon o kulturnim dobrima (Sl. glasnik br.71/9).
- Zakon o prostornom planu Republike Srbije 2010-2020. (Sl. glasnik br. 88/10).

Zakonu o turizmu (Službeni glasnik RS, br. 36/2009, 88/2010 i 99/2011 – dr. zakon i 93/2012).

Zavod za proučavanje kulturnog razvitka *Kulturne politike regiona Srbije: Pomoravski okrug*, Beograd, 2011.

Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, *Kulturne politike regiona Srbije: Šumadijski okrug*, Beograd, 2011.

Белокуров А. А., *Традиционный культурный ландшафт – структура, факторы формирования и развития*. Рукопись кандидатской диссертации. Барнаул: Алтайский государственный университет 30. Грчић, М. (2004). Гносеолошки модел антропогеографије према концепцији Јована Цвијића и његова научна актуелност.

Демографија, 1, стр. 25–48., 2007.

12. 2. Internet izvori

http://www.getty.edu/conservation/publications_resources/research_resources/charters.html,
pristupljeno avgusta 2016. godine

<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016802f3fba>, pristupljeno septembra 2016. godine

<http://whc.unesco.org/en/list/722>, str23, pristupljeno septembra 2016. godine

<http://whc.unesco.org/en/list/826> str 24, pristupljeno oktobra 2017. godine

http://www.historiccornwall.org.uk/flyingpast/images/PDF_downloads/Mapping%20Bodmin%20Moor.pdf, pristupljeno novembra 2016. godine

<http://whc.unesco.org/en/culturallandscape>, pristupljeno novembra 2016. godine

<http://whc.unesco.org/en/list/421>, pristupljeno januara 2017. godine

<http://whc.unesco.org/archive/opguide92.pdf>, pristupljeno januara 2017. godine

<http://whc.unesco.org/archive/opguide02.pdf>, pristupljeno aprila 2017. godine

<http://whc.unesco.org/en/conventiontext>, pristupljeno aprila 2017. godine

<https://comdeksprojects.files.wordpress.com/2012/03/km-knowledge-information-andcommunication-for-ilm-1.pdf>, pristupljeno maja 2017. godine

Изјава о ауторству

Потписани-а Биљана Јовановић Илић

број индекса _____

Изјављујем,

да је докторска дисертација / докторски уметнички пројекат под насловом

КУЛТУРНИ ПРЕДЕО У ФУНКЦИЈИ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА У КОНТЕКСТУ
ГЛОБАЛНИХ ПРОМЕНА

-
-
- резултат сопственог истраживачког / уметничког истраживачког рада,
  - да предложена докторска теза / докторски уметнички пројекат у целини ни у деловима није била / био предложена / предложен за добијање било које дипломе према студијским програмима других факултета,
  - да су резултати коректно наведени и
  - да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 16.12.2017.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторске дисертације / докторског уметничког пројекта

Име и презиме аутора   Биљана Јовановић Илић

Број индекса _____

Докторски студијски програм _____

Наслов докторске дисертације / докторског уметничког пројекта

КУЛТУРНИ ПРЕДЕО У ФУНКЦИЈИ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА У КОНТЕКСТУ ГЛОБАЛНИХ ПРОМЕНА

Ментор   ред. проф. др Милена Драгићевић Шешић

Коментор: _____

Потписани (име и презиме аутора) Биљана Јовановић Илић

изјављујем да је штампана верзија моје докторске дисертације / докторског уметничког пројекта истоветна електронској верзији коју сам предао за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета уметности у Београду.**

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука / доктора уметности, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета уметности Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 16.12.2017.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитет уметности у Београду да у Дигитални репозиторијум Универзитета уметности унесе моју докторску дисертацију / докторски уметнички пројекат под називом:

КУЛТУРНИ ПРЕДЕО У ФУНКЦИЈИ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА У КОНТЕКСТУ
ГЛОБАЛНИХ ПРОМЕНА

која / и је моје ауторско дело.

Докторску дисертацију / докторски уметнички пројекат предао / ла сам у електронском формату погодном за трајно депоновање.

У Београду, 16.12.2017.

Потпис докторанда
